
ФРАЗЕОЛОГИЧНИ СТУДИИ

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ СТУДИИ

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE
“PROF. LYUBOMIR ANDREYCHEIN”

PHRASEOLOGICAL STUDIES

Editor Sia Kolkovska

Sofia • 2024

Prof. Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ СТУДИИ

Съставител и редактор Сия Колковска

София • 2024

Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Настоящото издание е осъществено с финансова подкрепа
по грантовата схема между Българската академия на науките
и Полската академия на науките
(проект IC-PL/13/2022-2023).

Рецензенти: доц. д-р Цветелина Георгиева, доц. д-р Надежда Костова

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, 2024
© Сия Колковска, съставител и редактор, 2024
© София Попйорданова, художник на корицата, 2024
© Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2024

ISBN 978-619-245-400-5 (print)
ISBN 978-619-245-401-2 (e-book)

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.	7
Петър Сотиров. Полските фразеологизми без фразеологично съответствие в българския език.	9
Диана Благоева. Междуетникова безеквивалентност във фразеологията (полско-българска съпоставка).	28
Светла Коева. Речник на активната фразеология в българския и полския език: особености на флективните типове на българските лексикални единици.	60
Joanna Satola-Staśkowiak. O nowych frazeologizmach w komunikacji medialnej.	79
Яна Сивилова. Фразеологията в подкаста.	91
Емилия Недкова. Защо вятърът е варен, а снегът – печен, или за чувството за хумор на българина през призмата на фразеологията.	105
Михаела Кузмова. Едноезични фразеологични речници в българската лексикография.	114
Надежда Костова. За фразеологичния параметър в двуезичните речници.	146

ПРЕДГОВОР

Сборникът „Фразеологични студии“ е резултат сътрудничеството на български и полски изследователи в рамките на проекта „Безеквивалентна фразеология в българския и полския език (лексикографски аспекти)“ (IC-PL/13/2022-2023), разработван в периода 2022 – 2023 г. от представители на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“ към БАН и на Института по славистика към Полската академия на науките с участието и на учени от Люблинския университет „Мария Кюри-Склодовска“. С публикации в сборника участват също автори от Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Русенския университет „Ангел Кънчев“ и Академията по хуманитарни и икономически науки в Лодз.

Тематиката на сборника е разнообразна и засяга въпроси, свързани с проучването на българската и полската фразеология от различни аспекти и с подходите при лексикографското описание на фразеологичните единици.

Студиите на Петър Сотиров и Диана Благоева са посветени на фразеологизмите в полския език, за които в български липсват фразеологични съответствия. П. Сотиров коментира същността на безеквивалентните фразеологизми, проследява причините за възникване на междуезикова безеквивалентност, предлага класификация на полските устойчиви съчетания, които нямат български еквиваленти, според тематичните области, към които се отнасят, както и според източника на възникването им. Д. Благоева представя класификация на полските фразеологични единици според равнището, на което се проявява отсъствието на еквивалентност, като обособява три типа междуезикова безеквивалентност във фразеологията.

В студията на Светла Коева фразеологичният материал от българско-полската част на „Речник на активната фразеология в българския и полския език“ (2022) е анализиран и класифициран с оглед на парадигматичните класове и флективните типове на фразеологичните единици. Очертаните особености във формообразуването на фразеологизмите дават възможност да се усъвършенстват подходите за автоматична обработка на съставните лексикални единици в български.

Две от разработките са посветени на функционирането на фразеологичните единици в съвременната медийна комуникация. Йоанна Сатола-Сташковяк представя наблюдения върху новата фразеология в полския медиен дискурс. Авторката разглежда и някои синтактични явления, които до този момент не са били част от полската езикова норма. В студията на Яна Сивилова се проследя-

ва употребата на фраземи в подкаста. Коментират се въпросите за варирането на фраземите и за употребата на английски изрази и жаргонна фразеология в тази съвременна форма на онлайн комуникация.

Разработката на Емилия Недкова насочва вниманието към българските фразеологични единици с ироничен и шеговит характер. Проведеният от авторката анализ показва, че този тип фразеологизми са ярко свидетелство за виталното чувство за хумор на българина като устойчива черта на българския национален характер.

Две от изследванията в сборника засягат проблеми на лексикографското описание на фразеологизмите. Студията на Михаела Кузмова представя обзор на издадените през последния половин век едноезични фразеологични речници за българския език. Тези издания са подробно анализирани от гледище на конкретни показатели, свързани с речниковото описание на фразеологичния материал. Надежда Костова разглежда начините за представяне на фразеологията в двуезичните речници с изходен български език. Открити са спецификите в лексикографската обработка на фразеологичния материал съответно в общите и фразеологичните двуезични речници.

Студиите и статиите в представяния сборник внасят нови щрихи в изследването на българската и полската фразеология в едноезиков или съпоставителен план и ще бъдат полезни за всички, които се интересуват от съвременното състояние на славянската фразеология, както и от проблемите на фразеографията.

Сия Колковска

ПОЛСКИТЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ БЕЗ ФРАЗЕОЛОГИЧНО СЪОТВЕТСТВИЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Петър Сотиров

Университет Мария Кюри-Склодовска в Люблин, Полша

sotirow@gmail.com

ORCID iD: 0000-0003-4082-4592

Обект на анализ в статията са полските фразеологизми, които нямат фразеологично съответствие в българския език. Целта е да се установят тематичните полета, към които се отнасят, и тяхната типология от гледна точка на източника на лакуарност (фразеологична празнота) в българския език. Анализът се извършва въз основа на около 250 фразеологични единици, взети от полски лексикографски източници. Оказва се, че в тематично отношение те се отнасят до повечето сфери на живота и до много тематични полета, като в най-голяма степен са застъпени следните сфери: човекът като психическа същност, човекът в обществото, човешкото всекидневие и др. По отношение на източника на възникване изследваните единици представят два основни типа: фразеологични културеми и концептуални безеквивалентни фразеологизми. С оглед на спецификата и пъстротата по отношение на конкретните им източници по-подробно са разгледани фразеологичните културеми, т.е. тези устойчиви изрази, чието възникване е свързано със специфични национални културни обстоятелства. Тези обстоятелства засягат обществения и политическия живот, историята, изкуството, религията, етнографията и др. Концептуалните фразеологизми са представени по-накратко, но все пак се посочват някои основни тенденции и идеи за тяхното изследване.

Ключови думи: полски език, български език, фразеологизми, нулева еквивалентност, лакуарност

POLISH PHRASEOLOGICAL UNITS WITHOUT A PHRASEOLOGICAL EQUIVALENT IN BULGARIAN

Petar Sotirov

Maria Curie-Sklodowska University in Lublin, Poland

sotirow@gmail.com

ORCID iD: 0000-0003-4082-4592

The object of analysis are the Polish phraseological units that have no phraseological equivalent in Bulgarian language. The aim is to establish the thematic fields to which they relate and their typology from the point of view of the source of lacunarity (the phraseological void) in the Bulgarian language. The analysis is carried out on the

basis of approximately 250 phraseological units taken from Polish lexicographic sources. It turns out that, in thematic terms, they refer to the majority of spheres of life and to many thematic fields, with the most represented spheres such as: man as a mental entity, man in society, human everyday life, etc. Regarding the source of occurrence, the studied units represent two main types: phraseological culturemes and conceptual non-equivalent phraseology. In view of the specificity and variety in terms of their sources, the phraseological cultural idioms, i.e. the ones whose emergence is connected with specific national cultural circumstances, are examined in more detailed way. These circumstances concern social and political life, history, art, religion, ethnography, etc. Conceptual phraseology is presented briefly, but some basic trends and ideas for their study are still indicated.

Keywords: Polish language, Bulgarian language, phraseology, zero equivalence, lacunarity

1. Увод

В изданието неотдавна *Речник на активната фразеология в българския и полския език* (РАФБПЕ/RAFBPE 2022) са включени общо около 1000 фразеологични единици – по 500 от всеки език със съответствията им в другия език. Авторите са подчертали, че стремежът им е бил „да се представи преди всичко националноспецифичното във фразеологията на двата езика (РАФБПЕ/RAFBPE 2022: 8). В предговора на изданието се посочва също, че в процеса на работата върху речника са били забелязани различни типове междуезикова еквивалентност при изследваните единици, в това число: **пълна**, представяна от т.нар. *адекватни* или *абсолютни еквиваленти* – когато езиковата единица от езика В е равнозначна на езиковата единица от езика А главно от гледна точка на значението и образността; **частична**, изразявана чрез т.нар. *частични* или *разколебани еквиваленти* – когато единицата от езика В е еквивалентна на единицата от езика А само частично по отношение на семантичната структура); **функционална**, присъстваща в т.нар. *функционални* или *паралелни еквиваленти* – когато единицата от езика В е еквивалентна на единицата от езика А преди всичко от гледна точка на смисъла и изпълняваната прагматична функция и с разлики в образността и формалната структура; **нулева**, наблюдавана чрез т.нар. *описателни* или *нулеви еквиваленти* – когато в езика В липсва готов начин за вербализация на понятието, оценката, интенцията, емоцията и т.н., към които се отнася единицата от езика А (РАФБПЕ/RAFBPE 2022: 12–13).¹

¹ Както е известно, въпросът за междуезиковата еквивалентност е широко дискутиран в научната литература, предложени са различни критерии и класификации на типовете еквивалентност, авторите на *Речника* са имали предвид изследванията на учени като В. Хлебда (Chlebda 2011), Д. Доброволски (Dobrovol'skij 2011), Й. Шершунович (Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014), Е. Недкова/Nedkova (2011), П. Вятровски (Wiatrowski 2015) и др.

Очевидно е, че сред изброените по-горе групи най-значителна асиметрия представят случаите на нулева еквивалентност, което ги превръща в привлекателен обект за изследване от областта на съпоставителната фразеология (Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019: 145). В последните години в Полша се появиха и някои разширени контрастивни изследвания в тази област, например монографията на Йоанна Шершунович *Lakunarne jednostki wielowyrazowe w perspektywie międzyjęzykowej* [Лакунарни съставни лексикални единици в междуетникова перспектива].² В центъра на вниманието на това изследване е понятието *лакунарност* (< лат. *lacuna*), разбирано като ‘празнота, липса, незапълнено място в езика’, свързано също с понятия като *непреводимост* и *загуба на информация* при превода (Szerszunowicz 2016: 18–19). На езиково равнище понятието се изразява от езикови единици, наричани *лакунарни* и означаващи „елемент от изходния език, който предизвиква у представител на друга култура впечатление за празнота в езика или в някоя от сферите на неговата култура“ (пак там: 23).

В *Речник на активната фразеология в българския и полския език* безеквивалентните (лакунарните, нулевите) фразеологизми не са много. И в двете части на речника, т.е. както в полско-българската, така и в българо-полската част, се откриват по около 30 случая на подобна еквивалентност. В полско-българската част като нулеви еквиваленти са отбелязани случаи от типа: *chcieć gwiazdki z nieba*, букв. *искам звезди от небето* – ‘тогава, когато някой има прекалено големи желания, искания’; *drugie dno*, букв. *второ дъно* – ‘за нещо, което има по-дълбоко значение’; *kielbasa wyborcza*, букв. *изборна наденица* – ‘за такива обещания, които се дават от кандидат по време на избори, но едва ли ще бъдат осъществени’; *kura domowa*, букв. *домашна кокошка* – ‘за такава жена, която не ходи на работа и се занимава единствено с дома и децата’; *dolożyć swoje trzy grosze*, букв. *да добавя своите три гроша* – ‘тогава, когато някой казва нещо несъществено само за да забележат присъствието му’ и др. По описателен начин в полския език пък се предават български фразеологизми като: *барабар Петко с мъжете*, *бълха го ухапала*, *бягам по тъчлинията*, *вземам акъла* (на някого), *гледам като отровен* и др.

Един по-внимателен преглед на фразеологичните единици в двата езика показва, че случаите на нулева еквивалентност са много повече. Съдържанието на полските и българските лексикографски издания, включващи фразеологизми, ни предоставя много по-голям брой единици, които нямат фразеологично съответствие в българския език. Във връзка с това логично възниква въпросът за същността на безеквивалентните фразеологизми и за причините, поради които в езика, на който се превеждат, не се е появило съответствие под формата на устойчиво словосъчетание.

В научната литература са изказани мнения, че фразеологичните единици с нефразеологични еквиваленти по своята същност са два вида: 1) нямащи фра-

² Тук и навсякъде преводът е мой – П. С.

зеологично съответствие в друг език, но с разбираема семантика, 2) културно мотивирани фразеологизми (фразеологични културени), които не само нямат фразеологично съответствие, но също така идиоматизираното им значение е неразбираемо за носителите на другия език, защото не функционира в тяхната понятийна система или е мотивирано от специфични национално-културни фактори (Dagut 1981). По-подробна класификация на лакунарните съставни устойчиви лексикални съчетания представя Й. Шершунович, която е използвала два базови критерия: 1) причина за лакуарност – отгук подялбата им на *концептуални, културни, текстови и ритуални*, 2) равнище на проява – *семантични, стилистични, прагматични, аксиологични, референциални и сложни* (Szerszunowicz 2016: 46). Отделни видове безеквивалентни фразеологизми са били коментирани също и от други автори (вж. напр. Недкова/Nedkova 2011; Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019; Sosnowski 2021 и др.).

По-надолу ще бъдат разгледани полските фразеологични единици, които нямат фразеологично съответствие в българския език. Целта е да се установят тематичните полета, към които се отнасят, и тяхната типология от гледна точка на източника на лакуарност (фразеологичната празнота) в българския език. Анализът се извършва въз основа на около 250 фразеологични единици, взети от полски лексикографски източници, най-вече от *Współczesny słownik frarzeologiczny*, подготвен от Пьотр Фличински (WSF_{Flic}), и от електронния речник на Полската академия на науките *Wielki słownik języka polskiego* (WSJP).

2. Полските безеквивалентни фразеологизми от тематична гледна точка³

Огледът на събрания езиков материал показва, че в тематично отношение безеквивалентните фразеологични единици имат ясно изразен антропонимичен характер. В значителната си част те се отнасят непосредствено до човека, до различни страни на човешката същност, а само една малка част се отнася до други, например физически, същности, но все пак възприемани и оценявани от човека.

Най-голяма група фразеологизми (почти половината от всички – около 120) се отнасят към сферата човекът като психическа същност. В рамките на тази сфера най-ярко е представено тематичното поле *изразяване на оценка по отношение на някого или на нещо*. Най-често тези фразеологични единици съ-

³ Тематичната класификация на изследваните единици е извършена въз основа на класификацията от *Wielki słownik języka polskiego*. Цялата обкръжаваща действителност авторите са разделили на 7 сфери, всяка от които включва подредни тематични полета и подполета, напр. сфера човек като физическа същност, тематично поле *Устройство и функциониране на човешкото тяло*, подполе *Части на тялото, елементи и съставни вещества* и т.н. (вж. WSJP: 40 и сл.).

държат оценка от общ характер или пък се отнасят конкретно до човешката воля, позициите и отношението на човека към света и живота. Към тях принадлежат фразеологизми като: **blaski i cienie** (*czegoś*), букв. *блясъците (светлините) и сенките (на нещо)* – ‘добрите и лошите страни на нещо, позитивните и негативните резултати на нещо’; **być w cenie**, букв. *в цената съм* – ‘някой или нещо е ценено, желано’; **mówić jak ślepy o kolorach**, букв. *говоря като слеп за цветовете* – ‘не разбирам от нещо, нямам необходимите знания по определена тема’; **jesteśmy w domu**, букв. *у дома сме* – ‘нещо се е получило, някой нещо е разбрал, намерил е разрешение’; **podchodzić (do czegoś) jak pies do jeża**, букв. *приближавам се (до нещо) като куче към таралеж* – ‘заемам се с нещо предпазливо, с подозрение, не показвам желание да извърша нещо, отлагам’; **jak w dym**, букв. *като в дим* – ‘без колебание, с огромно желание’, и много други.

В същата сфера значителна е групата на фразеологизмите от полето на *междоличностните отношения*, характеризиращи спецификата на тези отношения или пък лицата, участващи в тях. Като примери могат да се посочат устойчиви словосъчетания от типа: **ciche dni**, букв. *тихи дни* – ‘период от време, през който скарани партньори продължават да живеят заедно, но не разговарят помежду си, а си разменят само прости съобщения’; **mieć haka na kogoś**, букв. *имам кука на някого* – ‘разполагам с материали, които мога да използвам срещу някого’; **można z kimś konie kraść**, букв. *с някого мога коне да крада* – ‘доверявам се на някого напълно, за някого приятелски настроен, добър, на когото мога да вярвам’, и др.

Не е малка също и групата на безеквалентните полски фразеологизми от сферата *човекът като психическа същност*, отнасящи се до *човешката натура* и оценяващи я като цяло или изразяващи отделни черти на характера, темперамента, също така някакви специфични способности и умения, например: **farbowany lis**, букв. *боядисана лисица* – ‘за човек, който се представя за някой друг, преструва се на друг’; **mieć parcie na szkło**, букв. *изпитвам привличане към стъклото* – ‘стремя се колкото може по-често да бъда показван по телевизията, старая се да разширявам популярността си сред телевизионната публика’; **ślodka idiotka**, букв. *сладка идиотка* – ‘привлекателна жена, но ненадарена с особена интелигентност’; **w gorącej wodzie kąpany**, букв. *къпан в гореща вода* – ‘за човек нетърпелив, емоционален, постъпващ под влияние на моментните обстоятелства’, и др.

Отделни фразеологизми от същата сфера изразяват *психически състояния* на човека (напр. **cały w skowronkach**, букв. *целият в чучулиги* – ‘за човек: много доволен, радостен, щастлив’), *интелектуални дейности* (напр. **brać coś na tapetę**, букв. *вземам нещо на тапета* – ‘превръщам нещо в тема за дискусия; започвам да мисля, да работя над нещо’) или *артистична дейност* (напр. **grać do kotleta**, букв. *свирия към котлета* – ‘изкарвам си прехраната като музикант в гастрономичен обект’; **pisać sobie a muzom**, букв. *пиша на себе си и на музите* – ‘ненужно, без благоволенieto, без вниманието на другите; само за собствено удоволствие, без оглед на печалба’) и др.

На следващо място в количествено отношение, но все пак значително по-малко (около 40), са безеквивалентните полски фразеологизми от сферата човекът в обществото, представена основно от няколко тематични полета: *принципи на социално съжителство* (напр. **wyścig szczurów**, букв. *надбягване на плъхове* – ‘конкуренция сред младите образовани хора в професионалната сфера’), *финанси* (напр. **bieda aż piszczy**, букв. *беднотия, та чак пищи* – ‘извънредна бедност, мизерия’), *функциониране на държавата* (напр. **plankton polityczny / sejmowy**, букв. *политически / сеймов планктон* – ‘с ирония за политици, депутати, които по различни причини не са членове на никаква партия или парламентарна група и във връзка с това не играят никаква важна роля, нямат никакво значение’), *език* (напр. **lაცina kuchenna / podwórkowa**, букв. *кухненски / уличен латински* – ‘вулгарна реч; изказване, изпълнена с вулгаризми’), *право и нарушаване на закона* (напр. **hiena cmentarna**, букв. *гробнищна хиена* – ‘за човек, който ограбва гробове’) и др.

Подобна по големина (около 30 единици) е групата на полските фразеологизми без фразеологично съответствие в българския език от сферата ЧОВЕШКО ВСЕКИДНЕВИЕ с тематичните полета *свободно време, семейство, най-близко обкръжение, работа, хранене* и др. Към тази група принадлежат фразеологизми от рода на: **wczasy pod gruszą**, букв. *ваканция под крушата* – ‘самостоятелно организирана почивка’; **skok w bok**, букв. *скок встрани* – ‘съпругеска изневеряра или изневеряра от страна на партньора’; **wielka płyta**, букв. *голяма (огромна) плоча* – ‘жилищни блокове, изградени от големи бетонови плочи; панелни блокове, панелки’; **nowa miotła**, букв. *нова метла* – ‘за човек: новозаел никаква ръководна позиция, който уволнява или понижава служителите, обикновено необосновано, въз основа на някакви субективни критерии’; **francuski piesek**⁴, букв. *френско кученце* – ‘иронично за някого, който е много придиричлив по отношение на храната’.

Горната група е съотносителна по големина със следващата, включваща фразеологизми от сферата ФИЗИЧЕСКИ КАТЕГОРИИ, и по-специално такива, представящи тематичните полета *време, материя и количество*, напр.: **ruski miesiąc / rok**, букв. *руски месец / руска година* – ‘много дълго’; **coś poszło w drobny mak**, букв. *нещо отиде (разсипа се) на дребен мак* – ‘да се разсипя на малки парченца’; **na wolowej skórze by nie spisał**, букв. *на волска кожа не би го записал* – ‘твърде голям брой (количество) нещо’.

Около 10 фразеологични единици от изследвания материал се отнасят към сферата ЧОВЕКЪТ КАТО ФИЗИЧЕСКА СЪЩНОСТ. Тук се намират фразеологизми, засягащи отделни фази от човешкия живот (напр. **cielący wiek**, букв. *телешка възраст* – ‘времето от тийнейджърския период в живота до ранната младост’), външния вид на човека (напр. **świński blondyn**, букв. *свински блондин* – ‘мъж

⁴ Синоним на този фразеологизъм е изразът **mieć delikatne podniebienie**, букв. *имам деликатно небе*.

със светли коси и светло окосмяване по лицето, най-често с червен цвят на лицето'), болести и тяхното лечение (напр. **trzecie zęby**, букв. *трети зъби* – 'изкуствена челюст, зъбна протеза') и др.

Данните за тематичното разпределение на полските фразеологизми без фразеологично съответствие в българския език показват в коя сфера и в кои конкретни тематични полета съществува фразеологична асиметрия, при това могат да се търсят различни причини за нейното наличие и величина. Естествено е да се помисли, че влияние тук имат: разпределението на фразеологизмите в езика по сфери (напр. сферата ЧОВЕКЪТ КАТО ПСИХОЛОГИЧЕСКА СЪЩНОСТ разполага въобще с най-много фразеологизми (вж. WSF_{Flic} ; $WSJP$) – оттук по-голямото количество безеквивалентни единици; близки в двата езика тенденции за фразеологизиране в отделни сфери (напр. в сферата ЧОВЕКЪТ КАТО ФИЗИЧЕСКА СЪЩНОСТ) – оттук по-малкото количество случаи на лакуарност. Няма съмнение обаче, че като цяло наличието на нулева еквивалентност, както ще видим по-нататък, се дължи на различията в езиковото изразяване на едни и същи концептуални модели или на наличието в единия език на реалности и концепти, които в другия език са непознати.

3. Видове безеквивалентни фразеологизми според семантичната им мотивация

От гледна точка на мотивацията разглежданите полски фразеологични единици могат да се разделят на две основни групи: фразеологични културеми⁵ и концептуални фразеологизми. Тези два типа устойчиви словосъчетания ще бъдат разгледани по-подробно със съответните примери и коментар.

3.1. Фразеологични културеми

Към тази група се отнасят единиците, които, най-общо казано, са свързани с полската културна действителност, включваща реалности от историята, етнографията, различни сфери на обществения живот (като политика, изкуство, спорт) и битовото ежедневие и др. Част от фразеологизмите, представляващи

⁵ Понятието *култура* е въведено в науката от испанския езиковед Фернандо Поятос (Poyatos 1976), във връзка с това понятие са известни изследванията на немския лингвист Елс Оксаар (Oksaar 1988). В Полша въпросната проблематика широко е представена в изследванията на учени като Алиция Нагурко (Nagórko 2004), Ханна Буркхард (Burkhardt 2008). Същото понятие с оглед и на фразеологичните културеми е коментирано в рамките на по-широка проблематика от Йоанна Шершунович (Szerszunowicz 2016), Войчех Сосновски (Sosnowski 2021) и др., в България – в изследвания на автори като Румяна Петрова (Петрова/Petrova 2007), Емилия Недкова (Недкова/Nedkova 2011) и др.

културема, като цяло се отнасят до понятия и фрагменти от действителността, типични за полската култура, а отсъстващи в българската, напр.: **brat lata**, букв. *братът кръпка*, **łacina kuchenna**, букв. *кухненски латински*, **sezon ogórkowy**, букв. *сезонът на краставиците*, **gest Kozakiewicza**, букв. *жестът на Козакевич*, и др. Други пък съдържат само компонент, представящ културема, напр.: **przeciętny Kowalski**, букв. *обикновеният Ковалски*, **do tańca i do rózańca**, букв. *за танц и за молитва*, **niezły był z niego herbatnik**, букв. *беше нелош приятел*, **jak stróż w Boże Ciało**, букв. *като пазач по време на Боже тяло*, и др. И в двата случая е налице някаква специфична образност, метафоричност, чиято мотивация остава неясна за българския носител на езика, защото разбирането ѝ изисква специална информация за конкретни културни явления (напр. за монашеския живот в миналото, за католическия празник *Boże Ciało*, за факти от историята на спорта или за специфичните значения на лексеми като *Kowalski* – фамилно име, но в случая ‘всеки, средностатистичният поляк’, *różaniec* – ‘вид молитва при католиците’, *herbatnik* – жарг. ‘приятел’). В изследванията върху същността на тези фразеологични културема се подчертава, че от факта на тяхната културна мотивация не следва, че те предават неразбираемо за културата на приемащия език значение (Szerszunowicz 2016: 105). Тук става дума само за евентуално неразбиране при буквален превод на източника им и на тяхната образност без съответния културен фон, а значението им може да бъде изразено чрез други средства на българския език, разбира се, с неминуемите загуби на стилистично равнище.

Класификацията на фразеологичните културема, които съставляват около половината от всички изследвани полски лакуарни фразеологизми, не е лесен въпрос. В посветените на тях публикации се предлага различна подялба, основана на разнообразни критерии. Така например Е. Недкова предлага класификация въз основа на изразяваното значение, оттук разграничаването на следните единици: за названия на предмети от ежедневието, за названия на ястия и хранителни продукти, за названия на части от облеклото, описващи човешката дейност (Недкова/Nedkova 2009, цит. по Sosnowski 2021: 94). Друг автор – М. Яскот – разграничава фразеологизми, свързани с обществената култура, с материалната култура, с интертекстови аспекти, с културни символи, както и представляващи функционални когнитивни понятия (Яскот/Jaskot 2019, цит. по Sosnowski 2021: 94). Със свой принос в опитите за класификация, базирана върху анкети и върху личен опит от преводаческата и лексикографската практика, се отличава и полският учен В. Сосновски. Този автор обособява и разглежда подробно няколко групи културно мотивирани фразеологизми, които предизвикват най-големи трудности при разбирането и при превода на друг език. Сред тях са разграничени: фразеологизми с онимичен и топонимичен компонент, фразеологизми с кулинарен компонент, фразеологизми с компонент етноним (Sosnowski 2021: 94 и сл.).

Съществуват още други класификации, които няма как да бъдат разглеждани обстойно тук (вж. напр. Taylor 1998: 103–106, цит. по Sosnowski 2021: 94;

Szerszunowicz 2016: 47). Вижда се, че при подялбата на фразеологизмите с ясно изразена културна мотивация се проявяват два главни подхода – съдържателен, т.е. според отнесеността на значението им към действителността, и съдържателно-формален, т.е. според същността на главния компонент, представящ културема. В нашето изследване описваните безеквивалентни фразеокултурема ще бъдат класифицирани изключително по съдържателен признак, но не според изразяваното в момента значение, а според отнесеността им към фрагмента от действителността или към културния аспект, с които първично са били свързани. Като илюстрация ще посочим фразеологизма **orka na ugorze**, букв. *оране на угар* – ‘действие без никакъв резултат; непродуктивна работа’, чието значение се отнася до сферата човекът като психическа същност и до тематичното ѝ поле *оценяване*, но като културема принадлежи към групата фразеологизми, чийто източник е литературният живот в Полша, в случая представлява заглавие на литературно произведение.

Анализът на избраните полски фразеологизми с нулева еквивалентност в българския език показва, че в зависимост от мотивацията сред тях може да се отделят няколко основни групи: фразеологизми, свързани с общественно-политическия живот в Полша, с изкуството и спорта, с религията, с етнографията, с историята, с полския език, с полските етнически стереотипи и др. Тези групи са с различна численост на единиците, които включват, а съставът им в голяма степен е условен, защото някои от фразеологизмите може да бъдат включени в няколко групи едновременно.

Една от най-представителните групи безеквивалентни фразеологизми е свързана с общественно-политическия живот на Полша от последните няколко десетилетия, главно от 80-те години на 20. век до днес. Тук тематично се обособяват няколко подгрупи.

Първата от тях се представя от фразеологизми, тясно свързана с политиката – като се почне от началото на дейността на профсъюза „Солидарност“, та до наши дни. С началния период на опозиционна дейност са свързани фразеологизми като: **nocne Polaków rozmowy**, букв. *нощни разговори на поляците* – ‘важни и дълги дискусии, често с употребата на алкохол’; **drugi obieg**, букв. *втори оборот* – ‘неофициална издателска дейност в Полша по време на тоталитарната система; самиздат’, и др. С конкретно събитие и с ясен политически подтекст е свързан фразеологизмът **gest Kozakiewicza**, букв. *жестът на Козакевич* – ‘за такъв жест, който представлява свиване на едната ръка в лакътя и хващане на рамото ѝ с другата ръка’.⁶ Други фразеологични единици са свързани с първите години на прехода след 1989 г., обикновено те представляват крилати изрази,

⁶ Историята на този жест е свързана с участието на полския лекоатлет Владислав Козакевич в Олимпиадата в Москва през 1980 г. След успешния опит в овчарския скок, с който установява нов световен рекорд, спортистът показва този жест с изразен сексуален подтекст към освиркващата го публика (Sosnowski 2021: 93).

асоциирани с конкретни автори или събития. Сред тях са фразеологизми като: **gruba kreska**⁷ (също: **oddzielić / odkreślić coś grubą kreską**), букв. *дебела черта* (*да отделя / да задраскам нещо с дебела черта*) – ‘подчертаване на радикално разграничаване от миналото, от неговото влияние върху бъдещето’; **jestem za, a nawet przeciw**⁸, букв. *да бъда за, а дори против* – ‘начин за сърчно извинение, помиряващо противни възгледи и дейности’, и под. От по-ново време е фразеологизъм като **kielbasa wyborcza**, букв. *изборна наденица* – ‘предизборни обещания без изгледи за тяхното изпълнение’.⁹

Някои от фразеологизмите с източник общественно-политическия живот изразяват по-общии оценки за общото или моментното състояние на обществото или за конкретни обществени явления, напр.: **polskie piekło / piekielko**, букв. *полски ад / полско адче* – ‘завист, недооценяване на качествата на някого, лицемерие, характеризиращо полския обществен живот’; **sezon ogórkowy**¹⁰, букв. *сезонът на краставиците* – ‘период на застои в някаква област’; **wielka płyta**, букв. *голяма/огромна плоча* – ‘блокове, построени от големи бетонови плочи; панелни блокове, панелки’; **róbta co chceta**¹¹, букв. *правете, каквото си искате* – ‘свободно, открито отношение на младите хора към живота, често подлагано на критика, оценявано като неморално’; **farbowany lis**, букв. *боядисана лисица* – ‘човек, който се представя за друг, преструва се на друг’ (авторството на израза се приписва на футболния треньор Франчишек Смуда като определение за играчите от националния отбор на Германия от чужд произход), и др.

⁷ Този фразеологизъм е възникнал от парафразирания израз на Тадеуш Мазовецки *gruba linia* (букв. *дебела линия*), който е бил използван по време на речта му пред полския сейм през 1989 г. (WSJP).

⁸ Един от т.нар. „валенсизми“ – думи и изрази, характерни за езика на Лех Валенса. Други подобни (от общо около 30) са: **odpowiem wymijająco wprost**, букв. *ще отговоря уклончиво директно*, **dodatknie i ujemne plusy**, букв. *положителни и отрицателни плюсове*, и др. (по-подробно за езика на Л. Валенса вж. Bralczyk 1990; също Szerszunowicz 2016: 18).

⁹ Тук чертите на културема носи компонентът *kielbasa* ‘наденица’. Въпреки че понятието и изразяващата го лексема имат общославянски характер, това хранително изделие е имало специално място в полската кулинарна история и култура (по-подробно вж. Sosnowski 2021: 92).

¹⁰ В Полша ваканционният период, когато културният, общественят и политическият живот замира, се асоциира с приготвянето на зимнина, в която силно присъства краставицата, отгук и метафората „сезонът на краставиците“ като определение за целия период.

¹¹ Изразът еднозначно се свързва с личността на Йежи (Юрек) Овшак – полски журналист и обществен деец, основател на т.нар. *Голям оркестър за празнична помощ* (пол. *Wielka Orkiestra Świątecznej Pomocy* – WOŚP), инициатор и организатор на *Pol’and’Rock Festival*, автор на книга със заглавие *Róbta co chceta, czyli z sercem jak na dłoni* [Правете, каквото си искате, или със сърце като на длан] (https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Owsiak).

Друга многобройна група фразеологични култури включва единици, чийто произход е свързан с изкуството – литературното, музикалното, филмовото, дори и фотоизкуството. Сред тях ще открием фразеологизми, в които присъстват имената на литературни творци, заглавия на литературни творби или на филми, също цитати от тях. Тук ще открием фразеологични единици от типа: **Mrozek by tego nie wymyślił**¹², букв. *Мрожек не би измислил това* – ‘нещо абсурдно, безсмислено’; **gonić króliczka**¹³, букв. *гоня зайчето* – ‘действие, което има за цел да се създаде само външно впечатление, че съществува желание да се разреши някакъв проблем’; **cały w skowronkach**¹⁴, букв. *целият в чучулиги* – ‘за човек: много доволен, радостен, щастлив’; **niezły był z niego herbatnik**¹⁵, букв. *беше нелош другар* – ‘шеговито изразяване на съжаление спрямо човек, в живота на когото настъпва радикална смяна, напр. сключва брак, заема висока длъжност и пр., което не му позволява да поддържа досегашния стил на живот, предимно в приятелския кръг’; **coś trafiło pod strzechy**¹⁶, букв. *нещо стигна под стрехите* – ‘нещо е в масов оборот, нещо е достъпно за обикновения потребител’; **madejowe łóże**¹⁷, букв. *мадейово ложе* – ‘шеговито за неудобно легло’; **nie ma mocnych na coś / na kogoś**¹⁸, букв. *няма силни за нещо / за някого* – ‘някой или нещо заема доминираща позиция, някой или нещо постоянно поддържа високо ниво; срещу някого не може да се спечели’.

Към горните фразеологизми може да се добавят и следните: **pisać sobie a muzom**, букв. *да пиша за себе си и за музите* – ‘пиша ненужно, без благоволенieto и вниманието на другите, само за собствено удоволствие, без оглед на някаква материална полза’ (цитат от творба на Ян Кохановски); **przeciętny**

¹² Аллюзия с творчеството на известния полски писател сатирик, драматург и карикатурист Славомир Мрожек, представител на театъра на абсурда.

¹³ Произхожда от песента със заглавие *Gonić króliczka* по текст на Агнешка Ошецка, изпълнявана от популярната в близкото минало музикална група *Skaldowie* (WSJP).

¹⁴ От заглавието на песента *Cała jesteś w skowronkach* по текст на Лешек Мочулски в изпълнение на групата *Skaldowie* (WSJP).

¹⁵ От филма *Dobry był z niego herbatnik*, също цитат от филма. Вниманието заслужава лексемата *herbatnik*, която освен с първичното си значение ‘бисквита’ в полския език функционира и със значението ‘близък приятел’ (WSJP). Според някои източници с второто си значение думата е част от затворническият жаргон и означава ‘лице, което си дели с другите съдържанието на получаваните колети с храна’ (www.miejski.pl/slowo-Herbatnik).

¹⁶ Асоциация с фрагмент от литературната творба *Пан Тадеуш* на Адам Мицкевич: „O, gdybym kiedy dożył tej pociechy, / Żeby te księgi zbłądziły pod strzechy“ (WSJP).

¹⁷ Фразеологизмът произхожда от приказката за разбойника Мадей, за когото като наказание в ада е било приготвено ложе, набито с гвоздеи (https://pl.wikisource.org/wiki/Ba%C5%9B%C5%84_o_zb%C3%B3ju_Madeju).

¹⁸ От заглавието на полска филмова комедия с режисьор Силвестър Хенчински (https://pl.wikipedia.org/wiki/Nie_ma_mocnych).

zjadacz chleba, букв. среднотатистически хлебоядец – ‘неотличаващ се с нищо особено, обикновен човек; среднотатистически гражданин’ (от израз, употребен от Юлиуш Словацки в негова творба); **francuski piesek**, букв. *френско кученце* – ‘иронично за някого, който е много придирчив (напр. по отношение на яденето), прекалено деликатен’ (от заглавието на криминалния комедиен роман *Francuski piesek* на Марта Обух); **mała stabilizacja**, букв. *малка стабилизация* – ‘относително спокойствие; малък стабилен аспект от живота или професионалната дейност’ (из творчеството на поета Тадеуш Ружевич); **orka na ugorze**, букв. *оране на угар* – ‘за дейност, неносеща никакъв резултат; непродуктивна работа’ (от заглавието на роман на Ян Виктор); **za króla Ćwiczka**, букв. *по времето на крал Чвечек* – ‘много отдавна, минало, оценявано от говорещия като период на изостаналост’ (от поетичната творба на Лудвик Кондратович *Król Ćwiczek*); **być twardym jak Roman Bratny**¹⁹, букв. *да бъде твърд като Роман Братни* – ‘да бъде неотстъпчив, упорит’, и др. С конкретна личност е свързан и фразеологизмът **bezkrwawe łowy**, букв. *безкръвен лов* – ‘фотографиране на животни’, чийто автор е Влоджимеж Пухалски (така е озаглавена и негова книга) – известен полски фотограф, агроном и режисьор на филми за природата.²⁰

Няколко безеквивалентни фразеологизма се коренят в полската история – те са свързани с конкретни важни събития или с известни исторически личности. Към тези фразеологични единици трябва да се причислят: **godzina W**²¹, букв. *часът W* – ‘времето, когато ще се случи нещо важно’; **polegać na kimś jak na Zawiszy**²², букв. *разчитам на някого като на Завиша* – ‘вярвам на някого безгранично; мога да разчитам на някого, на нечия помощ във всякаква ситуация; сигурен съм в уменията и квалификацията на някого’; **krakowskim targiem**²³, букв. *като на краковския пазар* – ‘да се договоря по някакъв въпрос, напр. при продажба, чрез компромис, договор, подписан след отстъпки и от

¹⁹ Роман Йежи Братни (Roman Jerzy Bratny) – полски прозаик, поет, публицист и филмов сценарист, участник във Варшавското въстание през 1944 г., военнопленник, погребан в Пантеона на борещите се войници (Panteon Żołnierzy Walczących) (https://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Bratny).

²⁰ https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82odzimierz_Puchalski.

²¹ Часът, когато започва Варшавското въстание на 1 август 1944 г. Буквеното означение W вероятно е съкращение от думата *wybuch* ‘избухване’ или *wystąpienie* ‘организирано и бурно действие’ (WSJP).

²² От името на Завиша Чарни от Гарбув (пол. Zawisza Czarny z Garbowa) – полски средновековен рицар, символ на смелост и на рицарски добродетели, дипломат, участник във войните срещу кръстоносците и турците, основен герой в многобройни литературни творби, филми и пр. (https://pl.wikipedia.org/wiki/Zawisza_Czarny_z_Garbowa).

²³ Стар устойчив израз, познат още от 17. век, произхожда от известния по онова време факт, че на пазара в Краков цените не са били установени предварително, а за да се купи нещо, е било необходимо да се преговаря с продавача (<https://obcyjezykpolski.pl/krakowskim-targiem>).

двете страни’; **czepiać się pańskiej klamki**²⁴, букв. *държа се за господарската дръжка на вратата* – ‘живея за сметка на някой високопоставен, издържам се, като използвам позицията и заможността на някой друг’.

В основата на друга група фразеологични единици са явления от етнографски характер, които отразяват определени страни от материалната, духовната и обществената култура на полския народ. Така например фразеологизмът **nie zasypiać gruszek w popiele**, букв. *не проспивам крушите в пепелта* – ‘присъпявам към нещо без забавяне; изпълнявам някакво действие в предвидения срок’, е свързан с някогашен обичай да се сушат круши в гореща пепел, което е изисквало специално внимание, за да не изгорят.²⁵ Подобен е и фразеологизмът **przebierać jak w ulęgalkach**, букв. *пробирам като в уленгалки* – ‘прекалено придирчив съм при избор’, чиято мотивация се крие в значението на лексемата *ulęgalka* – ‘вид дива круша с малки зелени плодове, които стават за ядене, след като отлежат’, също в свойствата и начина на консумиране на този плод – след внимателно избиране само на подходящите плодове, които не трябва да бъдат нито много твърди, нито прекалено меки (WSF_{Leb}: 81). Тук може да се добави и фразеологизмът **placić frycowe**, букв. *плащам фрицови* – ‘понасям загуби поради неопитност’. Някога младият неопитен жътвар е бил наричан *fryc* (от нем. име *Fritz*), а старите опитни жътвари са му устройвали церемонията *frycowanie*.²⁶ Оттук и лексемата *frycowe* – ‘дар, който би трябвало да позволи на някого, който е нов, да стане член на вече съществуваща група’ (WSJP).

Други фразеологизми от тази група са свързани с определени обреди, вярвания и митологични представи. Към тях принадлежат единици като **urodzony w niedzielę**²⁷, букв. *роден в неделя* – ‘ленив, бавен в работата’ (от народното вярване, че дете, родено в неделя, ще бъде лениво), също така два фразеологизма, произлизащи от полската народна демонология: **bieda aż piszczy**, букв. *бедност, че чак пищи* – ‘крайна бедност, мизерия’ (от митологичната представа за *bieda* като демон, който се възплъщава от един предмет в друг, при което издава писък), и **zejść na dziady**, букв. *да слеза / да се приниза до дядовците* – ‘влошава се материалната ситуация на някого’ (от *dziad* – ‘зъл домашен демон’ и ‘беден мъж’ (Dźwigoł 2002: 74).

Със съвременния бит пък е свързан произходът на някои фразеологизми от типа на **na drugą nogę / nóżkę**, букв. *за другия крак / краче* – ‘шеговит израз,

²⁴ Изразът е свързан с историята на полското общество, по-точно със социалното разслоение на полската аристокрация. На най-ниското стъпало в йерархията се е намирала т.нар. шляхта голотия (пол. *szlachta gołota*), чиито представители е трябвало да търсят някакво занимание у по-заможните, за да се издържат (по-подробно вж. Boroda 2017).

²⁵ <https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/nie-zasypiac-gruszek-w-popiele>.

²⁶ <https://sjp.pwn.pl/doroszewski/frycowac>.

²⁷ <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/obrzedy-rodzinne-dzien-narodzin-wrozb-na-przyszlosc>.

използван в ситуация, когато подканваме някого да изпие поредната доза алкохол’, и **Czarny Lud**, букв. *черен народ* – ‘въображаем, необоснован страх от нещо, заплашване с нещо измислено’ (от названието на детска игра, основаваща се на опит да се премине линия, пазена от дете, наричано *черен народ*, WSJP).

Група фразеологизми, представляващи културема или съдържащи компонент със статус на култура, са свързани с явления от религиозния живот в Полша или въобще с християнската идеология. Към първата група можем да отнесем единици като: **brat lata**²⁸, букв. *братът кръпка* – ‘откровен, всеотдаен, весел компаньон’; **lacina kuchenna / podwórkowa**²⁹, букв. *кухненски / уличен латински* – ‘вулгарна реч; изказване, изпълнено с вулгаризми’; **do tańca i do różańca**³⁰, букв. *за танц и за молитва* – ‘за някого много общителен, себеотдаен, приятелски настроен, с когото можем както да се забавляваме, така и да извършим нещо важно, да разговаряме сериозно и пр.’; **dać na tacę**, букв. *давам на дискос* – ‘поставям пари в кошничката или на подноса (дискоса) по време на службата в католическата църква’; **jak stróż w Boże Ciało**³¹, букв. *като пазач по време на Божие тяло* – ‘прекалено елегантно’, и др. Други фразеологизми са свързани с образа на Бога, с текстове от Библията или са цитати от публикации на известни полски църковни дейци, напр.: **jak u Pana Boga za piecem**³², букв. *като у Господ зад печката* – ‘добре, сигурно, безопасно, без проблеми’; **być na świeczniku**, букв. *на свещника съм* – ‘заемам висока позиция, публична личност съм’ (из Библията); **nie tędy droga**³³, букв. *не е това пътят* – ‘не по такъв начин, приети са лоши принципи, нещо трябва да се направи иначе’, и др.

²⁸ Изразът се среща в по-старите полски речници (напр. Linde 1809: 599 и Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902: 799) и се свързва с монашеския живот при католиците; монасите с по-нисък ранг (лаиците) са носели стари, обсипани с кръпки дрехи, за да се различат от по-висшите по ранг монаси (<https://obcyjezykpolski.pl/brat-lata>).

²⁹ Название на „развален“ латински език, използван през Средновековието от необразованите монаси (работещи най-често в кухнята), които са вмъквали в речта си думи и изрази от просторечието (<https://www.bryk.pl/slowniki/slownik-terminow-literackich/69485-lacina-kuchenna>).

³⁰ Ролята на култура тук изпълнява лексемата *różaniec* – ‘1. вид молитва при католиците; 2. броеница; 3. литургичен жанр’ (WSJP).

³¹ *Boże Ciało* – голям католически празник, празнува се чудодейното превъплъщение на тялото и кръвта на Исус Христос в хляб и вино.

³² Част от популярната поговорка *Bezpiecznie, jak u Pana Boga za piecem* [Сигурно, както у Господ зад печката], т.е. у Господ, а отгоре на това на такова място (в ъгъла), където обикновено никой не поглежда и не се интересува какво става там (Kisiełewska 2014: 218).

³³ Част от заглавието на студията *Nie tędy droga, Szanowne Panie!* на католическия свещеник Карол Неджалковски (Karol Niedziałkowski), публикувана като поредица в седмичника *Rola* през 1895–1896 г. В публикацията се подлагат на критика съвременните прояви на женска еманципация (Friedrich 2019: 257).

Не можем да отминем и групата фразеологизми, също представляващи фразеологични културеме, които са свързани с полски етнични и народностни стереотипи, възникнали във връзка с контакти с други народи (най-вече със съседните). Два изрази са свързани с образа на чеха: **czeski błąd**, букв. *чешка грешка* – ‘разместване на знаците в дума или число’, и **czeski film**³⁴, букв. *чешки филм* – ‘за объркана, абсурдна ситуация, за нечии хаотични, неразбираеми решения, по отношение на които е трудно да се направи някакъв конструктивен извод’. От подобен стереотипен характер са също фразеологизми като: **ruski miesiąc / rok**, букв. *руски месец / руска година* – ‘много дълго’; **co z tym fantem zrobić**³⁵, букв. *какво да направя с този фант* – ‘размишлявам върху разрешаването на някакъв проблем, не знам как да постъпя в дадена ситуация’, и др.

3.2. Концептуални фразеологизми

От своя страна, концептуалните безеквивалентни фразеологизми изразяват значение чрез разбираема за българския носител образност, която в българския език е изразена по друг, нефразеологичен начин – чрез отделна дума, свободно словосъчетание или с по-разгърнатата парафраза. Причината за възникването на този тип лакунарност може да се корени както в разлики в концептуалното мислене при поляците и българите, така и в редица други причини от извънезиков характер. Показването на някакви закономерности и обуславящи фактори в тази област изисква специални по-задълбочени проучвания.

Едва ли е възможно тук да бъдат изброени всички или всички видове подобни фразеологизми. Те могат да бъдат класифицирани според различни критерии, например: според сферите и тематичните полета, в които функционират, според структурата на българските им съответствия (напр. отделна дума, кратък израз, разширено описание), според приликите и разликите в образността, чрез която се изразява даденото значение в полския и в българския език.

Що се отнася до първия критерий, може да се каже, че концептуалните полски лакунарни фразеологизми се отнасят до всички споменати по-горе тематични сфери, разбира се, в някои от тези сфери и в отделни тематични полета се наблюдава по-голям брой концептуални фразеологизми, напр. в сферите човекът като психическа същност и полето *оценяване*, човекът в обществото и полето *финанси*, човекът като физическа същност и полето *външен вид*, физически категории и полето *черти и свойства на времето* и пр.

³⁴ Конкретно фразеологизмът произхожда от заглавието на чехословашкия филм от 1947 г. *Nigdo nic neví* [Никой нищо не знае] на режисьора Юзеф Мах и отразява леко ироничния аспект от иначе много богатия образ на чеха в полския език и култура (вж. напр. Szczepańska 2015).

³⁵ *Fant* произхожда от нем. *Pfand* и означава ‘печалба от лотарията’, ‘заложена вещ’, сред престъпниците *фант* означава ‘откраднат предмет’ (WSJP).

По отношение на втория критерий може да се посочат български съответствия с еднословна структура, напр. **z cicha pęk** – бълг. *изведнъж, изненадващо*, кратки изрази, напр. **poszło z dymem** – бълг. *изгоря докрай*, също и по-дълги парафрастични структури, напр. **aniolek z różkami** – бълг. *прекрасно, невинно изглеждащо дете, но обичащо да прави номера и да се държи непоносимо*. Фразеологизмите от последния вид са най-рядко срещани.

Във връзка с третия критерий – начин на изразяване на значението в полския и в българския език, се забелязват както полско-български съответствия с приличаща си образност, напр. **być w cenie**, букв. *цени се* – бълг. **(нещо, някой) се цени, търси се, е желано (желан)**, както и такива (много повече) с различна образност, напр.: **być w domu**, букв. *у дома съм* – бълг. *успявам, разбирам нещо, намирам разрешение, удава ми се*; **mydło i powidło**, букв. *сапун и конфитюр* – бълг. *най-различни неща на едно място; какво ли не*; **mówić jak ślepy o kolorach**, букв. *говоря като сляп за цветовете* – бълг. *не разбирам от нещо, не разполагам с информация за нещо; говоря наизуст, говоря празни приказки*; **jak kula w plot**, букв. *като с кушум в плета* – бълг. *казаното не съответства на истината; неловко изказване; грешно действие; абсурдно решение*; **i po strachu**, букв. *и край на страха* – бълг. *край; всичко свърши*, и много други.

4. Заключение

Обект на анализ тук бяха полските фразеологизми, които нямат фразеологично съответствие в българския език. Както се опитахме да покажем, тяхното количество не е малко и затова проучването им има голямо значение за съпоставителните полско-български изследвания в областта на фразеологията, а също и за преводаческата и за учебната дейност. Поради ограниченията в обема на статията тук бяха разгледани само два аспекта от разглеждания проблем – подялбата на избраните фразеологични единици от тематична гледна точка и според семантичната им мотивация (според източника на възникване). Анализът показва, че в тематично отношение те се отнасят до повечето сфери на живота и до много тематични полета, като в най-голяма степен е застъпена сферата човекът като психическа същност и тематичното поле *оценяване* (даване на оценка за нещо или за някого). Що се отнася до семантичната им мотивация, оказва се, че изследваните единици представят два основни типа – фразеологични културеми и концептуални безеквивалентни фразеологизми. С оглед на спецификата и пъстротата по отношение на конкретните им източници, по-подробно бяха разгледани фразеологичните културеми, т.е. тези устойчиви изрази, чието възникване е свързано със специфични национални културни обстоятелства, които често са непознати за носителите на езика, на който тези фразеологизми се превеждат. Както видяхме, тези обстоятелства засягат обществения и политическия живот, историята, изкуството, религията, етнографията и др. Извън обсега на вниманието тук останаха единици, свързани с полския автостереотип

и с много други страни от полската национална картина на света. Т.нар. концептуални фразеологизми бяха представени по-накратко, колкото да се покажат някои основни тенденции и идеи за тяхното изследване, което със сигурност заслужава да бъде продължено.

Лексикографски източници / Dictionaries

- WSF_{Flic} 2012: Fliciański, P. Współczesny słownik frazeologiczny. Poznań, Wydawnictwo IBIS, 2012.
- WSF_{Leb} 2009: Lebda, R. Wielki słownik frazeologiczny. Pod red. Arkadiusza Latuska. Kraków, Karkowskie Wydawnictwo Naukowe, 2009.
- WSJP: Wielki słownik języka polskiego. Pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego. Instytut Języka Polskiego PAN. <www.wsjp.pl> (достъп: 15.09.2023).

Източници от интернет / Internet sources³⁶

<https://obcyjezykpolski.pl/brat-lata>
<https://obcyjezykpolski.pl/krakowskim-targiem>
https://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Owsiak
https://pl.wikipedia.org/wiki/Nie_ma_mocnych
https://pl.wikipedia.org/wiki/Roman_Bratny
https://pl.wikipedia.org/wiki/W%C5%82odzimierz_Puchalski
https://pl.wikipedia.org/wiki/Zawisza_Czarny_z_Garbowa
https://pl.wikisource.org/wiki/Ba%C5%9B%C5%84_o_zb%C3%B3ju_Madeju
<https://sjp.pwn.pl/doroszewski/frycowac>
<https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/nie-zasypiac-gruszek-w-popiele>
<https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/obrzedy-rodzinne-dzien-narodzin-wrozb-na-przyszlosc>
<https://www.bryk.pl/slovníki/slovník-terminow-literackich/69485-lacina-kuchenna>
<https://www.miejski.pl/slowo-Herbatnik>

Литература / References

- Недкова 2009: Недкова, Е. Фразеологизми с образни елементи от народния бит. – В: Научни трудове на Русенския университет, 48, серия 6.3, 42–45. (Nedkova 2009: Nedkova, E. Frazeologizmi s obrazni elementi ot narodnia bit. – In: Nauchni trudove na Rusenskia universitet, 48, seria 6.3, 42–45.)
- Недкова 2011: Недкова, Е. Фразеологизмите като знаци в езика на културата: върху материал от български, сръбски и руски език. Русе, Лени-Ан. (Nedkova 2011: Nedkova, E. Frazeologizmito kato znaci v ezika na kulturata: varhu material ot balgarski, srabski i ruski ezik. Ruse, Leni-An.)
- Петрова 2007: Петрова, Р. Културемата – единица за лингвокултурологични съпоставителни изследвания (върху материал от английски и български пословици). –

³⁶ Достъп: 15.09.2023.

- В: Р. Русев (ред.). В огледалния свят на езика и културата. Русе, Лени-Ан, 9–28. (Petrova 2007: Petrova, R. Kulturemata – edinita za lingvokulturologichni sapostavitelni izsledvania (varhu material ot angliyski i balgarski poslovitsi). – In: R. Rusev (red.). V ogledalnina svyat na ezika i kulturata. Ruse, Leni-An, 9–28.)
- РАФБПЕ 2022: Благоева, Д., С. Коева, В. Сосновски, М. Яскот. Речник на активната фразеология в българския и полския език. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (RAFBPE 2022: Blagoeva, D., S. Koeva, W. Sosnowski, M. Jaskot. Rechnik na aktivnata frazeologia v balgarskia i polskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- Яскот 2019: Яскот, М. Отражение на културни компоненти във фразеологичните единици. – Български език, 2, 93–106. (Jaskot 2019: Jaskot, M. Otrazhenie na kulturni komponenti vav frazeologichnite edinitsi. – Balgarski ezik, 2, 93–106.)
- Boroda 2017: Boroda, K. Drobna szlachta w Królestwie Polskim, w drugiej połowie XVI wieku i jej znaczenie społeczno-gospodarcze. – Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych, t. 78, 39–61.
- Bralczyk 1990: Bralczyk, J. O języku Wałęsy. – Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja, 4, 60–81.
- Burkhardt 2008: Burkhardt, H. Kulturemy i ich miejsce w teorii przekładu. – Język a Kultura, t. 20: Tom jubileuszowy, 197–209.
- Chlebda 2011: Chlebda, W. Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem a tekstami. – In: W. Chlebda (red.). Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 21–44.
- Dagut 1981: Dagut, M. Semantic “Voids” as a Problem in the Translation Process. – Poetics Today, Vol. 2(4), 61–71.
- Dobrovol’skij 2011: Dobrovol’skij, D. Cross-linguistic Equivalence of Idioms: Does it Really Exist? – In: A. Pamies, D. Dobrovol’skij (eds.). Linguo-cultural Competence and Phraseological Motivation. Baltmannsweiler, Schneider Verlag, 7–24.
- Dźwigoł 2002: Dźwigoł, R. Polska ludowa terminologia mitologiczna – demony domowe. – Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Folia 6, Studia Linguistica I, 71–96.
- Friedrich 2019: Friedrich, A. „Nie tędy droga, Szanowne Panie!” Kwestia kobieca i krytyka emancypacji na łamach „Roli” Jana Jeleńskiego. – In: A. Janicka, C. Fournier Kiss, B. Olech (red.). Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet, Seria II, Perspektywa polska. Białystok, Temida 2, 249–260.
- Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki 1902: Karłowicz, J., A. Kryński, W. Niedźwiecki. Słownik języka polskiego. T. 2. Warszawa.
- Kisielewska 2014: Kisielewska, A. U Pana Boga za piecem... prowincja i prowincjonalizm z punktu widzenia „tubylca”. – In: A. Kisielewska (red.). Na stykach kultur i mediów. Między prowincjonalizmem a kosmopolityzmem. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 217–228.
- Linde 1809: Linde, S. B. Słownik języka polskiego. T. 2. Warszawa.
- Nagórko 2004: Nagórko, A. Metody konfrontatywne a etnolingwistyka (lingwistyka kulturowa). – In: E. Forian (red.). Wielokulturowość, tożsamość, mniejszości na Węgrzech i w Polsce. Język – literatura – kultura. Debreczyn, Kossuth Egyetemi K, 25–33.
- Oksaar 1988: Oksaar, E. Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung. Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht.

- Poyatos 1976: Poyatos, F. *Man beyond Words: Theory and Methodology of Nonverbal Communication*. Oswego, NY, State University College at Oswego.
- Sosnowski 2021: Sosnowski, W. *Studium konfrontatywne frazeologii bułgarskiej, polskiej i ukraińskiej*. Warszawa, Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk – Fundacja Sławistyczna.
- Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej*. – Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, XXXII, 134–159. (Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej*. – Izvestia na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”, XXXII, 134–159.)
- Szczepańska 2015: Szczepańska, E. Wybrane stereotypy Czecha i Polaka z perspektywy historycznej. – *Bohemistyka*, 4, 366–377.
- Szerszunowicz 2016: Szerszunowicz, J. Lakunarne jednostki wielowyrazowe w perspektywie międzyjęzykowej. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014: Szerszunowicz J., I. Vidović Bolt. Kulturowe znaczenie komponentu frazeologizmu a jego międzyjęzykowa ekwiwalencja. – *Białostockie Archiwum Językowe*, 14, 195–216.
- Taylor 1998: Taylor, C. *Language to Language: A Practical and Theoretical Guide for Italian / English Translators*. Cambridge University Press.
- Wiatrowski 2015: Wiatrowski, P. Międzyjęzykowa ekwiwalencja związków frazeologicznych z komponentem onimicznym. Na przykładzie indonezyjskich połączeń wyrazowych i ich polskich odpowiedników. – *Kwartalnik Językoznawczy*, 3–4, 96–145.

МЕЖДУЕЗИКОВА БЕЗЕКВИВАЛЕНТНОСТ ВЪВ ФРАЗЕОЛОГИЯТА (ПОЛСКО-БЪЛГАРСКА СЪПОСТАВКА)

Диана Благоева

Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“,
Българска академия на науките
d.blagoeva@ibl.bas.bg
ORCID iD: 0000-0002-2616-2652

В студията се разглеждат проблеми, свързани с междуезиковата безеквивалентност във фразеологията, като се провежда съпоставително изследване на фразеологичен материал от полския и българския език. Коментира се въпросът за същността на междуезиковата еквивалентност и за видовете междуезикови фразеологични съответствия. Предлага се разграничаване на три типа междуезикова фразеологична безеквивалентност: референциална, структурна и конотативна. Установява се, че голяма част от полските фразеологизми, за които в българския език отсъстват фразеологични еквиваленти, са носители на културно маркирани компоненти, но етнокултурният колорит не поражда задължително междуезикова безеквивалентност.

Ключови думи: фразеология, междуезикова еквивалентност, междуезикова безеквивалентност, полски език, български език

INTERLINGUAL NON-EQUIVALENCE IN PHRASEOLOGY (POLISH-BULGARIAN COMPARISON)

Diana Blagoeva

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
d.blagoeva@ibl.bas.bg
ORCID iD: 0000-0002-2616-2652

In the following research, problems related to cross-linguistic non-equivalence in phraseology are considered, conducting a comparative study of phraseological material from the Polish and Bulgarian languages. The question of the essence of cross-linguistic equivalence and the types of cross-linguistic phraseological correspondences is commented on. It is proposed to distinguish three types of cross-linguistic phraseological non-equivalence: referential, structural and connotative. It is established that a large part of Polish phraseology, for which there are no

phraseological equivalents in the Bulgarian language, are carriers of culturally marked components, but the cultural markedness does not automatically give rise to cross-linguistic non-equivalence.

Keywords: phraseology, interlingual equivalence, interlingual non-equivalence, Polish language, Bulgarian language

1. Въведение

Една от основните задачи на съпоставителната фразеология е проучването на отношенията на междуезикова еквивалентност между фразеологични единици от два или повече езика и на типовете и степените на междуезиковите фразеологични съответствия. Решаването на тази задача е важно както в теоретичен аспект (с оглед на установяването на междуезикова симетрия или асиметрия в областта на фразеологията при изследваните езици), така и в приложен план (за целите на двуезичната и многоезичната фразеография, на лингводидактиката и на преводаческата практика).

Работата на полско-български авторски колектив (в състав Д. Благоева, Св. Коева, В. Сосновски, М. Яскот) по съставянето на двупосочен речник на активната фразеология в българския и полския език (РАФБПЕ/RAFBPE)¹ даде възможност да бъдат проведени първоначални наблюдения върху безеквивалентната фразеология в българско-полска и полско-българска перспектива, като резултати от тях са представени в публикациите Сосновски, Благоева/Sosnowski, Blagoeva 2022; Blagoeva, Sosnowski 2022. Цел на настоящото изследване е тези наблюдения да бъдат доразвити и разширени с фокус върху полските фразеологични единици, за които липсват фразеологични съответствия в системата на българския език. Ще бъде проследена типологията на полските фразеологизми, за които липсва български еквивалент или аналог, и ще бъде направен опит да се установи доколко безеквивалентността на фразеологичните единици от изходния език е обусловена от националнокултурната им специфика.

С цел да бъде отразено съвременното състояние на полската фразеология материалът за изследването е извлечен от издадени през последните две десетилетия едноезични и двуезични фразеологични речници (ISF, LAFPU, MSBJP, PSF, PSFWJP, PUSF, SFA, SFPWN, SIP, WPUSFI, WSF, WSFAL, WSFJP, РАФБПЕ/RAFBPE), както и от актуални тълковни речници на полския език (SWJP, USJP, WSJP). В анализа са привлечени и примери без лексикографска регистрация, ексерпирани от цитирани в текста разработки на полски лингвисти. Тълкуванията на коментираните фразеологични единици се привеждат по използваните източници.²

¹ За концепцията на речника вж. Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019; Благоева, Сосновски/Blagoeva, Sosnowski 2023.

² Преводът на тълкуванията на български навсякъде е мой, Д. Б.

2. Теоретична рамка на изследването

2.1. Съдържание на термина фразеологизъм

Съществените различия в националните традиции в българската и полската фразеологична наука и във фразеографията в двете страни³ налагат да бъдат направени кратки уточнения относно съдържанието на термина фразеологизъм⁴, който ще бъде използван в изследването.

Според определението на полските изследователи Анджей Мария Левицки и Анна Пайджинска фразеологизмите са „обществено утвърдени съчетания от думи, които показват нерегулярност в някакво отношение, например: в състава им присъстват думи или форми на думи, които не влизат в свободни синтактични съчетания; значението на фразеологизма не произтича от значенията на компонентите; нарушават се принципите на съчетаемостта на думите“ и др. (Lewicki, Pajdzińska 2001: 315).⁵ А. М. Левицки посочва по-специално следните характеристики на фразеологизмите:

- 1) разделнооформеност (*nieciągłość kształtu*);
- 2) специфичен обхват на изменяемост на морфологичния или лексикалният състав на единицата в текстовите реализации;
- 3) формална идентичност на компонентите на фразеологичната единица с думи, които са самостоятелни речникови единици;
- 4) липса на симетрия между плана на съдържанието и плана на израза, която не може да се опише с категориални правила;
- 5) принадлежност на повечето фразеологични единици „към системата на така наречената вторична номинация, което означава, че тяхната употреба зависи не само от целите на предаване на информация в определен код, но и от други прагматични цели“ (Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa 1987: 6).

Според степента на свързаност на компонентите А. М. Левицки и А. Пайджинска разделят фразеологизмите на идиоми (*idiomy, związki idiomatyczne*), фраземи (*frazemy, połączenia frazeologiczne*) и съставни названия (*zestawienia*). Идиомите⁶ са напълно лексикализирани съчетания с образна основа, чието

³ Различните схващания (традиционно отнасяни към т.нар. тясно или широко разбиране за същността на фразеологията) са многократно коментирани както в полската, така и в българската езиковедска литература, затова тук този въпрос няма да бъде разглеждан. Опит за съпоставка на двете национални фразеологични традиции е направен в предговора на РАФБПЕ/RAFBPE, както и в публикацията Благоева, Яскот, Сосновски/Blagoeva, Jaskot, Sosnowski 2019.

⁴ Синонимно с този термин тук ще използваме термина фразеологична единица.

⁵ Тук и по-нататък преводът на цитатите е мой, Д. Б.

⁶ Като напр. *szuć buty komuś* (букв. *шия обувки на някого*) ‘*intrygować, knować przeciw komuś*’ (WSF) / ‘плета интриги, тайно замислям нещо срещу някого’).

значение не е сумарно, т.е. не може да се изведе от значенията на отделните компоненти (Lewicki 1976: 13). Фраземите са нерегулярни в смислово отношение устойчиви съчетания, в които една от думите е семантично преосмислена, а другата е употребена в прякото си значение, например *czarna rozpacz* (букв. *черно отчаяние*) ‘*wielka, bezgraniczna rozpacz*’, *biały wiersz* (бълг. *стих*) (Lewicki 1976: 13; Lewicki, Pajdzińska 2001: 319–320). Сред фраземите авторите обособяват специална група – фразеологични сравнения, които функционират като „показатели за степента на интензивност на характеристиката, на протичането и др.“, например *silny jak koń* (букв. *силен като кон*), *leje jak z cebra* (букв. *вали като из ведро*) (Lewicki, Pajdzińska 2001: 319). Съставните названия (като *maszyna do pisania* ‘пишеща машина’) са възпроизводими съчетания с определено значение, които се употребяват в определени ситуации. Те са „на границата на фразеологизмите и синтактичните групи“ (Lewicki, Pajdzińska 2001: 320).

Според А. М. Левицки стилистичната или експресивната маркираност не е задължително свойство на фразеологизмите. Тя не е характерна за съставните названия от типа на *plátky owsiane* ‘овесени ядки’, *pasta do zębów* ‘паста за зъби’, за някои описателни названия с един метафорично преосмислен компонент като *oko cyklonu* ‘око на циклон’ или за метафоризирани названия и термини като *lwie paszcze* ‘вид цвете’ (букв. *лъвска пасть*)⁷, *babie lato* (букв. *женско лято*)⁸ и др. (Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa 1987: 6).

Тук се придържахме към основните положения в изложената накратко концепция на А. М. Левицки, но стесняваме обхвата на понятието фразеологизъм, като приемаме, че експресивността и образността са вътрешноприсъщи характеристики на фразеологичните единици. Споделяме мнението на В. Вџов, че фразеологизмът е „езиков знак, получен чрез смислово-образна трансформация и комбиниране на лексемите не за да се постигне номинация, а да се изрази оценъчно, експресивно-образно, емоционално, модално или друг тип отношение към определяната реалия“ (Вџов/Vatov 1998: 290). Във връзка с това към фразеологията отнасяме характеризиращите устойчиви съчетания (идиоми и фраземи, включително устойчиви сравнения), но не и възпроизводимите съчетания с номинативен характер, каквито са съставните названия.

2.2. Междуетникова фразеологична еквивалентност/безеквивалентност

2.2.1. Същност на понятието фразеологична еквивалентност

Еквивалентността (разбирана най-общо като отношение на равностойност между определени единици) е ключово понятие в различни области като теорията на превода, съпоставителното езикознание, двуезичната лексикогра-

⁷ Българското съответствие на названието е *кученце*² (РБЕ/РБЕ).

⁸ Българското съответствие е *циганско лято*.

фия, лингводидактиката и пр. (вж. Комиссаров/Komissarov 1990; Dobrovol'skij 2011; Szerszunowicz, Vidović Bolt 2014; Szerszunowicz 2016; Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017; Sułkowska 2018; Tymoshuk 2021 и др.). Във всяка една от тези области проявите на еквивалентност се отличават с редица специфики, което обуславя сложния характер на явлениято и дискуссионността на неговите интерпретации (Wiatrowski 2015: 72; Szerszunowicz 2016: 94). Съществуват различни равнища на еквивалентност, като с оглед на представяното тук изследване важно е разграничаването на преводна (наричана още текстова или контекстуална) и системна (речникова) еквивалентност. Първата се проявява на текстово равнище: между оригинален текст на определен език и негов превод на друг език, а втората е релация на съответствие между единица от една езикова система и такава от друга езикова система (Dobrovol'skij 2011; Chlebda 2011: 22, 27; Добровольский/Dobrovol'skij 2011, 2015; Szerszunowicz 2016: 95 и др.).

Д. Доброволски определя преводната еквивалентност в областта на фразеологията като „отношение между даден идиом от езика *L1* и неговия превод на езика *L2* в определен текст“, а системната еквивалентност – като „отношение между съпоставяни идиоми от езиците *L1* и *L2* на системно равнище“ (Добровольский/Dobrovol'skij 2015: 26). Авторът дефинира фразеологичните еквиваленти в системата на езика като „повече или по-малко (преди всичко в семантично отношение) сходни идиоми от два или повече съпоставяни езика“ (пак там). Нашето внимание ще бъде насочено към фразеологичната междуезикова еквивалентност/безеквивалентност на системно равнище.⁹

Както личи от приведените определения, основен критерий за установяване на междуезикова фразеологична еквивалентност е семантичното съответствие. Във връзка с това не може да се разглеждат като еквиваленти фразеологични единици от два езика, които имат тъждествена (или сходна) структура, но различно значение, какъвто е случаят например с полския фразеологизъм *rzucać słowa na wiatr* със значение ‘zapowiadać, obiecywać coś, czego się nie zrealizuje’ (WPUSFI) / ‘обявявам, обещавам нещо, което няма да се осъществи’ и българския *хвърлям думи на вятъра* ‘безуспешно говоря, съветвам някого за нещо или напразно искам от някого нещо’ (РБЕ/RBE). Такъв тип единици се отнасят (според традиционното виждане) към междуезиковите фразеологични омоними (Kusal, Bałaban 2014) или (според концепцията на В. Дубичински,

⁹ Въпросът за текстовата (контекстуалната) (без)еквивалентност и за стратегиите при превода на безеквивалентна фразеология от един език на друг е предмет на разглеждане в транслатологията (вж. например Влахов, Флорин/Vlahov, Florin 1980; Рецкер/Recker 1982: 31–40; Арсентьева/Arsent'eva 1989: 93–122; Комиссаров/Komissarov 1990; Rejakowa 1994; Генчева/Gencheva 2012; Szerszunowicz 2013; Sułkowska 2018; Дубичинский, Яскульский, Мушиньска-Вольны/Dubichinskij, Jaskul'skij, Mushin'ska-Vol'ny 2021 и др.) и няма да бъде обсъждан тук.

А. Яскулски и Д. Мушинска-Волни) – към междуетиковите фразеологични паралели с частично или напълно различно значение (Дубичинский, Яскульский, Мушинска-Вольны/Dubichinskij, Jaskul'skij, Mushin'ska-Vol'ny 2021: 85). Извън кръга на междуетиковите еквиваленти остават и фразеологизми, които са сходни по семантика и структура, но имат различни функционално-стилистични характеристики. Такива са например полският фразеологизъм *stanąć jak wryty* 'stanąć nieruchomo ze zdziwienia, zaskoczenia' (ISF) / 'заствам неподвижно от учудване, изненада', който е част от общоупотребимия език, и българският *остана като вкопан* 'стоя без да мърдам, неподвижен, обикн. поради силен страх, голяма изненада' (РБЕ/РБЕ), който функционира на диалектно равнище.

2.2.2. Видове междуетикови фразеологични съответствия

Въпросът за структурно-семантичните съответствия между фразеологични единици от два или повече езика занимава изследователите от десетилетия.¹⁰ В научната литература са представени множество определения и класификации с акцент върху различни аспекти на явлението и с различна степен на детайлност.¹¹ Липсва единство и по отношение на прилагания понятийно-терминологичен апарат.¹²

За целите на нашето изследване възприемаме представената в обобщен вид от Д. Доброволски (Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 183–185) и следвана и от други автори четиристепенна подялба, която включва следните класове:

- а) пълни еквиваленти
- б) частични еквиваленти
- в) фразеологични аналози
- г) безеквивалентни фразеологизми.

¹⁰ Повече или по-малко пълен преглед на съществуващата литература по въпроса може да се намери в редица публикации, вж. например Арсентьева/Arsent'eva 1989; Fojtu 2013; Szerszunowicz 2016; Дубичинский, Яскульский, Мушинска-Вольны/Dubichinskij, Jaskul'skij, Mushin'ska-Vol'ny 2021 и др.

¹¹ Както личи например от представения в монографията на Е. Арсентева обзор, в предложените от отделни учени класификации броят на обособяваните типове структурно-семантични междуетикови фразеологични съответствия варира между 2 и 16 (вж. Арсентьева/Arsent'eva 1989: 93–96).

¹² Е. А. Арсентева изброява например следните термини, предлагани от рускоезични автори за означаване на междуетиковите фразеологични корелати: *эквиваленты и аналози, межъязыковые фразеологические единицы, идиоматические соответствия, семантико-компонентные соответствия, фразеологические параллели (идентичные и частично идентичные), семантически эквивалентные и семантически расходящиеся единицы, абсолютно тождественные и семантически тождественные фразеологические единицы* и др. (Арсентьева/Arsent'eva 1989: 93).

Като **пълни еквиваленти**, наричани още абсолютни, се определят фразеологизми от съпоставяните езици, които са тъждествени по значение, лексикален състав, синтактична структура, вътрешна форма¹³ и функционално-стилистични особености (Арсентьева/Arsent'eva 1989: 97; Mokienko et al. 2004: 25; Мелерович, Мокиенко/Melerovich, Mokienko 2006: 25–26; Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 183; Chlebdа 2011: 38–39; Szerszunowicz 2016: 96–97; Щитова, Щитов/Shhitova, Shhitov 2020: 160 и др.). Някои автори допускат възможността за наличие на определени морфологични несходства или минимални различия в лексикалния състав на фразеологизмите, причислявани към тази група, други обаче при установяването на подобни отлики отнасят съответните единици към частичните еквиваленти (вж. обзора при Fojtu 2013).

Пълното междуезиково сходство във фразеологията е сравнително рядко явление. Понякога съществуването на абсолютни междуезикови еквиваленти изобщо се поставя под съмнение. Й. Шершунович отбелязва, че пълната еквивалентност би следвало да се смята за „идеално състояние на равновесие между два фразеологизма, което е невъзможно да се постигне на практика“, тъй като по-детайлният анализ разкрива наличието на определени разлики по отношение на семантиката, конотацията, вариативността, фреквентността или други особености на съответните единици (Szerszunowicz 2009: 326). Във връзка с това авторката посочва като по-точни термините *квазиэквиваленти* (Szerszunowicz 2009) или *квазиабсолютни еквиваленти* (Szerszunowicz 2016: 97). Д. Доброволски обръща внимание, че като цяло терминът еквивалентност се използва не съвсем строго, така че при фразеологизми, разглеждани като еквивалентни, обикновено са налице известни междуезикови отлики (Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 191). Други автори също подчертават, че когато се говори за еднаквост (или сходство) във формата и структурата на фразеологични единици от различни езици, трябва да се отчита условността на тази квалификация поради фонетичните, морфологичните, синтактичните и други специфики на отделните езикови системи (вж. Арсентьева/Arsent'eva 1989: 97–98; Дубичинский, Яскульский, Мушиньска-Вольны/Dubichinskij, Jaskul'skij, Mushin'ska-Vol'ny 2021). И по отношение на семантиката би трябвало да се има предвид по-скоро значителна близост между фразеологизмите от отделни езици, а не идентичност (Szerszunowicz 2016: 96). Във връзка с това може да се каже, че терминът пълни еквиваленти има условен характер и се отнася за фразеологични единици от различни езици, които показват голяма степен на сходство в семантиката, структурата, образността и функцио-

¹³ Под вътрешна форма на фразеологизма се разбира „диахронната връзка на фразеологичното значение на израза и неговата етимология“ (Кунин/Kunin 2005: 42). Както отбелязва В. А. Маслова, вътрешната форма на фразеологизмите съхранява културна информация и „като образно представяне на света, придава на фразеологичната единица културен и национален колорит“ (Маслова/Maslova 2001: 82).

нално-стилистичните си особености (при възможни различия, обусловени от вътрешносистемни специфики).¹⁴

Фразеологизмите от полския и българския език, които се причисляват към групата на пълните междуезикови еквиваленти, са преди всичко единици, чийто произход е свързан с общото историческо и културно наследство на народите и които в много случаи са част от фонда на интернационалната фразеология.¹⁵ Някои от тях водят началото си от библейския текст¹⁶: *zakazany owoc* и *забраненият плод*, *sól ziemi* и *солта на земята*, *wybila (czyjaś) ostatnia godzina* и *удари последният час (на някого)*, *wyplakiwać / wypłakać sobie oczy* и *изплаквам си / изплача си очите*, *zasnąć snem wiecznym* и *заспя вечен сън*, *zamknąć się w wieży z kości słoniowej* и *затворя се в кула от слонова кост*, *oddzielić ziarno od plewy* и *отделя зърното от плевата*, *zamknąć (komuś) usta* и *затворя устата на някого*, *włos (komuś) z głowy nie spadnie* и *няма да падне косъм от главата (на някого)*, *od (czasów) Adama i Ewy* и *от (времето на) Адам и Ева*, *niewierny Tomasz* и *Тома Неверни*, *palec Boży* и *Божји пръст*, *wilk w owczej skórze* и *вълк в овча кожа*. Други произхождат от античната култура¹⁷ (*róg obfitości* и *рогът на изобилието*, *Niś Ariadny* и *нишката на Ариадна*, *jabłko niezgody* и *ябълката на раздора*, *syzyfowa praca* и *сизифов труд*, *koń trojański* и *троянски кон*, *koło fortuny* и *колелото на Фортуна*, *w objęciach Morfeusza* и *в обятията на Морфей*, *strzała Amora / Kupidyna* и *стрелата на Амур / Купидон*, *olimpijski spokój* и *олимпийско спокойствие*), от произведения на световната литература¹⁸ (*walczyć z wiatrakami* и *бора се с вятърни мелници*, *brzydkie kaczątko* и *грозното патенце*, *ostatni Mohikanin* и *последният мохикан*, *bohater naszego czasu* и *герой на нашето време*, *martwe dusze* и *мъртви души*, *wiek balzakovski* и *балзаковска*

¹⁴ Това виждане дава основание да се определят като пълни еквиваленти например единици като *puszka Pandory* и *кутията на Пандора* или *pięta achillesowa* и *ахилесова пета* независимо от различията в тяхната структура (падежно свързване във флективния полски език и предложно – в аналитичния български) или в словоредното оформяне.

¹⁵ За интернационализацията на лексикалния състав, включително и на фразеологията, вж. Maćkiewicz 2001.

¹⁶ На фразеологизмите с библейски произход са посветени множество изследвания в полското и българското езикознание, вж. Chlebda 1988; Koziara 2001, 2016; Fliciński 2007; Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2001, 2002, 2013; Вътов/Vatov 2002, 2015; Сивилова/Sivilova 2022: 86–102 и др., включително в съпоставителен план между двата езика, вж. Бонова/Bonova 2009; Ивова/Ivova 2019. Много от библейските фразеологизми варират в семантично и структурно отношение в отделните езици (Ивова/Ivova 2019: 57), затова пълна междуезикова еквивалентност се открива само при част от тях.

¹⁷ Вж. Oleśkiewicz 2007; Krzyżanowska 2013; Puda-Blokesz 2014, 2016; Сивилова/Sivilova 2022: 69–86 и др.

¹⁸ Вж. Lewicki, Pajdzińska 2001.

възраст) или пък са свързани със събития от общочовешката история¹⁹ (*przejsć rubikon* и премина Рубикон, *węzeł gordyjski* и гордиев възел, *pyrrusowe zwycięstwo* и пирова победа, *polowanie na czarownice* и лов на вещици).

Структурно-семантичното сходство при фразеологизмите от разглеждания тип в полски и български може да се дължи на заемане или калкиране на един и същ чуждоезиков образец. Пълни еквиваленти са например следните калки от френски в двата езика: *miesiąc miodowy* и меден месец, *zabić czas* и убия времето, *martwy sezon* и мъртъв сезон, *ostatni krzyk mody* и последен вик на модата, *gwóździę programi* и гвоздеят на програмата; от немски: *słomiana wdowa* и сламена вдовица, *piąte koło i wozi* и пето колело в колата; от английски: *żelazna kurtyna* и желязната завеса, *opera mydlana* и сапунена опера, *rekin finansowy* и финансова акула, *raj podatkowy* и данъчен оазис; *praca brudne pieniądze* и пера мръсни пари, *Houston, mamy problem!* и Хюстън, имаме проблем!; от руски: *zetrzeć z oblicza ziemi* и изтрия от лицето на земята.²⁰

Пълна еквивалентност се открива също и при фразеологизми, за които може да се смята, че са резултат от сходни вътрешноезикови процеси на фразеообразуване²¹, в основата на които стои метафорично преосмисляне на съществуващи свободни словосъчетания или изграждане на нов образ на базата на наблюдения и оценки на явления и процеси от околната действителност и ежедневието: *kryć się za (czyimiś) plecami* и крия се зад гърба (на някого), *język (kogoś) świerzbi* и сърби ме езикът, *trzymać język za zębami* и държа си езика зад зъбите, *uśmiechać się pod wąsem* и усмихвам се под мустак, *śłuchać jednym uchem* и слушам с едно ухо, *zadzierać nosa* и вирия нос, *załamywać ręce* и кърша ръце, *przyciągać (kogoś) jak magnes* и привличам (някого) като магнит, *na pełnych obrotach* и на пълни обороти, *znajdować (z kimś) wspólny język* и намирам общ език (с някого), *znajdować się między młotem a kowadłem* и намирам се между чука и наковалнята, *napęlić kabzę* и напълня кесията, *rzucić cień (na kogoś, na coś)* и хвърлям сянка (върху някого, върху нещо), *siedzieć z założonymi rękami/rękoma* и седя със скръстени ръце, *puszczać (coś) tимо uszu* и пускам покрай ушите си (нещо), *z ręką na sercu* и с ръка на сърцето, *ronić łzy* и роня сълзи, *uzbroić się w cierpliwość* и въоръжа се с търпение, *rozplýwać się w ustach* и топи се в устата, *rozwijąć skrzydła* и разпервам криле, *serce (komuś) pęka* и

¹⁹ Вж. Lewicki, Pajdzińska 2001.

²⁰ За фразеологичното калкиране от различни езици в съвременния полски и български вж. например Kłosińska 2016; Sosnowski, Tymoshuk 2020; Благоева, Сосновски, Тимошук/Blagoeva, Sosnowski, Tymoshuk 2020; Sosnowski 2021; Berezowski, Deckert 2023: 62–64; Вътов/Vatov 1998; Сивилова/Sivilova 2021, 2022 и др.

²¹ В много случаи е трудно да се установи с категоричност дали възникването на даден фразеологизъм е резултат от чуждоезиково въздействие, или на вътрешноезиков развой. Дори при специални етимологични изследвания заключенията нерядко остават в сферата на хипотезите (Сивилова/Sivilova 2022).

пръска ми се сърцето, *zaciśkać pasa* и затаягам колана, *zrobić pierwszy krok* и направя първата крачка, *skóra i kości* и кожа и кости, *szklany wzrok* и стъклен поглед, *wilk morski* и морски вълк, *w biały dzień* и посред бял ден, *wzdłuż i wszerek* и надлъж и нашир, *za jednym zamachem* и с един замах, *powtarzać jak papuga* и повтарям като папагал, *śpiewać jak słowik* и нея като славей, *wlec się jak żółw* и влача се като костенурка, *strzec jak żrenicy oka* и пазя като зеницата на окомото си, *zabić (kogoś) jak psa* и убия (някого) като куче, *czysty jak łąka* и чист като сълза, *uparty jak osioł* и упорит като магаре, *stary jak świat* и стар като света. Подобни междуезикови успоредици говорят за сходство в световъзприемането на представителите на двете езикови общности и в начина, по който се изгражда фразеологичният сегмент от националната картина на света²² за българите и поляците.

Частични (непълни) еквиваленти са фразеологизми от два езика, при които значенията (почти) съвпадат, а синтактичната структура, лексикалният състав или образният компонент се различават в известна степен (при което обаче сходството преобладава над формалните различия) (Арсентьева/Arsent'eva 1989: 100; Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 184; Щитова, Щитов/Shhitova, Shhitov 2020: 161 и др.). Към тази група може да се отнесат следните двойки фразеологизми в полски и български: *szyty grubymi nićmi* (букв. *шит с дебели конци*) и *шит с бели конци*, *sokoli wzrok* (букв. *соколов поглед*) и *орлов поглед*, *schować się / skryć się pod ziemię ze wstydu* (букв. *скрия се под земята от срам*) и *потъна в земята от срам*, *iść utartą ścieżką* (букв. *вървя по утъпкана пътека*) и *вървя по утъпкани пътища*, *czytać od deski do deski* (букв. *чета от дъска до дъска*) и *чета от кора до кора*, *ugryźć się w język* (букв. *уханя се по езика*) и *преханя си езика*, *strącić (kogoś) z obłoków na ziemię* (букв. *сваля някого от облаците на земята*) и *сваля (някого) на земята*, *wylać morze atramentu* (букв. *излея море от мастило*) и *изпиша море от мастило*, *włosy się (komuś) jeźdzą na głowie* (букв. *косата (на някого) настръхва на главата му*) и *изправя ми се косата*, *wyssać z palca* (букв. *изсмуча от пръста си*) и *изсмуча от пръстите си*, *zobaczyć wszystkie gwiazdy* (букв. *видя всички звезди*) и *видя звезди посред бял ден*, *ślepa uliczka* (букв. *сляпа уличка*) и *сляпа улица* ‘трудна ситуация, от която няма изход’, *wilk syty i owca cała* (букв. *вълкът сит и овцата цяла*) и *и вълкът сит, и агнето цяло*, *zmieniać (coś, kogoś) jak rękawiczki* (букв. *сменям (нещо,*

²² Й. Бартмински дефинира понятието езикова картина на света (или езиков образ на света, пол. *językowy obraz świata*) като: „съдържаща се в езика, вербализирана по различни начини интерпретация на действителността, която може да бъде представена под формата на набор от съждения за света. Тези съждения може да бъдат „фиксирани“, т.е. закрепени в самата езикова материя – в граматиката, лексиката, в клишираните текстове (например в поговорките), но също така и пресупонирани, т.е. имплицирани от езиковите форми и съхранявани в общественото знание, в убеждения, митове и ритуали“ (Bartmiński 2007: 12).

някого) като ръкавици) и сменям (нещо, някого) като носни кърпички, *uszy do góry* (букв. горе ушиите) и горе главата.

Фразеологичните аналози, определяни още като функционално-семантични еквиваленти, се характеризират със семантично сходство при пълно (или почти пълно) отсъствие на формално сходство (Арсентьева/Arsent'eva 1989: 106; Mokienko et al. 2004: 26; Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 185 и др.). Такива са например следните двойки фразеологизми в полски и български: *trzymać się za kieszeń* (букв. държа се за джоба) и *стискам си кесията*, *szlifować bruki* (букв. шлифовам наважките) и *кръстосвам улиците*, *chodzić jak błędna owca* (букв. ходя като заблудена овца) и *ходя като муха без глава*, *ostrzyć (sobie) (na coś) pazury* (букв. остря (си) ноктите (за нещо) и *точа си зъбите (за нещо)*, *to inna para kaloszy* и *това е друга бира*, *wypić piwo, którego się nawarzyło* (букв. изпия бирата, която съм наварил) и *изсърбам каквото съм си надробил*, *udawać Greka* (букв. правя се на грък) и *правя се на ударен*, *patrzeć jak wół na malowane wrota* (букв. гледам като вол боядисана врата) и *гледам като крава в железница*, *siedzieć jak na rozżarzonych węglach* (букв. седя като на разжарени въглини) и *седя като на тръни*, *roztawiać (kogoś) po kątach* (разставям (някого) по ъглите) и *строявам (някого) в две редици*, *(coś) uleciało z pamięci* (букв. (нещо) отлетя от паметта) и *изхвъркна ми от главата (нещо)*, *przeciagnąć strunę* (букв. издърпам прекалено струната) и *пресоля супата*, *mieć muchy w nosie* (букв. имам мухи в носа си) и *надувам устни*, *wiercić (komuś) dziurę w brzuchu* (букв. пробивам дупка в корема (на някого) и *въртя червата (на някого)*, *wpaść jak śliwka w kompot* (букв. попадна като слива в компот) и *запали ми се огън на главата*, *wyciskać (z kogoś) siódme poty* (букв. изстисквам от някого седмите потове) и *изстисквам (някого) като лимон*, *plaster na ranę* (букв. пластир за раните) и *балсам за душата*, *musztarda po obiedzie* (букв. горчица след обяда) и *след дъжд качулка*, *za żadne skarby* (букв. за никакви съкровища) и *за нищо на света*, *wyglądać jak półtora nieszczęścia* (букв. изглеждам като нещастие и половина) и *изглеждам като първия човек*.

Като **безеквивалентни фразеологизми** се разглеждат фразеологични единици от даден език, за които в определен друг език отсъстват фразеологични съответствия (под формата на пълни или частични фразеологични еквиваленти или на фразеологични аналози) (Арсентьева/Arsent'eva 1989: 116; Mokienko et al. 2004: 25–27; Добровольский/Dobrovol'skii 2011: 185; Szersunowicz 2016; Щитова, Щитов/Shhitova, Shhitov 2020: 161 и др.). Този тип фразеологизми биват определяни още като нулеви еквиваленти (Chlebda, 2011: 38–39) или лакунарни²³ фразеологични единици (Szersunowicz 2016; Щитова, Щитов/Shhitova,

²³ „Междуетиковата лакуна представлява липса на единица. Единицата от втория език, на фона на която се открива лакуна в изследвания език, в този случай е безеквивалентна. По този начин понятията междуетикова лакуна и безеквивалентна единица са съотносителни“ (Стернин, Флекенштейн/Sternin, Flekenshtejn 1989: 46, цит. по

Shhitov 2020: 163). Отношенията на безеквивалентност се установяват чрез съпоставително изследване на два или повече езика и характеризират само съответната двойка или група съпоставяни езици. Така например фраземата *partia kanapowa* (букв. *диванна партия*) ‘*partia licząca niewielu członków*’ (SFPWN) / ‘партия с малък брой членове’ е безеквивалентна по отношение на българската фразеологична система, но има точни еквиваленти в украински (*диванна партія*) и в руски (*диванная партия*).

2.2.3. Типове междуезикова фразеологична безеквивалентност

М. Дагут обособява два типа междуезикови лакуни: езикови и референциални (Dagut 1981: 64). При първия тип значението на дадена лексикална или фразеологична единица от изходния език не е вербализирано в целевия език, но е познато и разбираемо за носителите на този език. Междуезиковите лакуни от втория тип са обусловени от особеностите на културата и световъзприятието на членовете на конкретната езикова общност и се изразяват в това, че понятието, към което реферира съответната единица от изходния език, не е част от националната концептосфера на носителите на целевия език.

Й. Шершунович отбелязва, че междуезиковата лакунарност възниква по различни причини и има многообразен характер, затова двудялбата, която предлага М. Дагут, не е достатъчна, за да се опишат всички възможни случаи. Авторката обособява четири типа междуезикови фразеологични лакуни според причината за тяхното възникване: концептуални (с три подтипа), културни, текстови и ритуални (Szczeszunowicz 2016: 46–49). При **концептуалните лакуни** за фразеологична единица от изходния език липсва фразеологичен корелат в целевия език, като значението на тази единица се вербализира в целевия език по нефразеологичен начин:

- а) при първия подтип – чрез еднословна единица (дума), в чиято структура не се открива сходство с образната основа на фразеологичната единица (случаят е илюстриран от авторката чрез английската многокомпонентна единица *a lucky dog* (букв. *щастливо куче*) и нейното еднословно семантично съответствие в полски – *szczęściarz* ‘щастливец’);²⁴

Drużyłowska 2018: 43). За термините лакунарност (*lakunarność*), лакуни (англ. *gaps*, рус. лакуны, пол. *luki*), фразеологични лакуни (англ. *phraseological gaps*, рус. фразеологические лакуны, пол. *luki frazeologiczne*) вж. по-подробно Szczeszunowicz 2016; Щитова, Щитов/Shhitova, Shhitov 2020 и цитираната там литература.

²⁴ В полско-българска перспектива може да приведем като илюстрация полския израз *ktoś przywieziony w teczce* (букв. *някой, докаран в панка*) *komun. przest.* ‘wyznaczony na jakieś stanowisko przez władzę; niewybrany demokratycznie’ (WSFJP) / *комун. остар.* ‘назначен на дадена позиция от властите; недемократично избран’ и българското еднословно название *назначенец* със сходно значение.

- б) при втория подтип – чрез еднословна единица (дума), в чиято вътрешна форма се открива сходство с образната основа на фразеологичната единица (примерът на Й. Шершунович: пол. *kaczka dziennikarska* (букв. *журналистическа патица*) и нем. *die Zeitungssente* от *die Zeitung* ‘вестник’ и *die Ente* ‘патица’);²⁵
- в) при третия подтип – чрез свободно словосъчетание.²⁶

Културните лакуни са налице по отношение на названия на реалии, т.е. когато значението на фразеологична единица от изходния език е непознато за целевата лингвокултура (Szerszunowicz 2016: 49). Като пример може да се посочи безеквивалентният полски израз *moherowe berety* (букв. *мохерни барети*) със значение ‘*prześmiewcze określenie osób starszych lub w średnim wieku związanych z konserwatywnym nurtem polskiego katolicyzmu, reprezentowanym m.in. przez Radio Maryja*’²⁷ (WSJP) / ‘подигравателно определение на хора от старото поколение или на средна възраст, свързани с консервативното течение на полския католицизъм, представлявано например от радиостанцията Radio Maryja’.²⁸ Фразеологизмът възниква по пътя на метонимично и метафорично преосмисляне на прототипно свободно съчетание, означаващо характерна за типичните представителки на по-възрастното поколение част от облеклото (Szerszunowicz 2016: 257; Kłosińska 2016: 43; Sosnowski 2021: 35). За първи път изразът е употребен от журналистката Мая Нарбут в статия във в. Rzeczpospolita (23.XI.2004) (Szerszunowicz 2016: 257; Połowniak-Wawrzonek 2020: 163). Популяризиран е чрез публицистични материали, чрез публикации в интернет форуми, както и

²⁵ Срв. пол. *świeżo upieczony* (букв. *прясно изпечен*) ‘ktoś, od niedawna znajduje się w zawodzie lub jakimś stanie’ (ISF) / ‘някой, който отскоро е в някаква професия или в някакво състояние’ и бълг. *новоизпечен*.

²⁶ Срв. например: пол. *ubić / ubijać interes* (букв. *утъпча / утъпквам сделката*) ‘doprowadzić transakcję do końca’ (ISF), чието значение се предава на български с описателната конструкция *довеждам сделка, трансакция до успешен край*; *ruszyć z kopuła* (букв. *тръгвам от копитото*) ‘zacząć coś bardzo energicznie, od razu’ (ISF) и българското описателно съответствие *започна нещо много енергично, веднага*; *damski bokser* (букв. *дамски боксьор*) *posp. pogard.* ‘mężczyzna, który bije kobiety’ (WSFJP) / *разг. презр.* ‘мъж, който бие жени’ и свободното съчетание в български *бияч на жени*, изразяващо същия смисъл.

²⁷ Полска радиостанция с консервативна религиозна и политическа насоченост, основана през декември 1991 г. в Торун от католическия свещеник редемпторист (член на Ордена на Изкупителя, лат. Congregatio Sanctissimi Redemptoris) Тадеуш Ридзик.

²⁸ Срв. също определението, предложено от К. Клошинска: „група от хора, обикновено по-възрастни, силно привързани към католическата религия и проявяващи тази привързаност, като действат в неформални социални движения от консервативно-националистичен характер, често по начин, граничещ с агресия“ (Kłosińska 2016: 43).

чрез изказвания на политически дейци като Доналд Туск, Анджей Дуда и др. Става част и от полската попкултурата чрез включването му в песни на известни музикални групи, в хип-хоп пародии, кабаретни програми, чрез създаването на персонаж с мохерна барета в интернет игра и др.²⁹ Изразът е силно експресивен и е носител на нееднозначни емотивни и аксиологични конотации, като ситуационно с него може да се изразява от ирония и подигравателност (при употребата му от противници на посоченото движение) до одобрение и положителна оценка (при самоназоваване от страна на привържениците на движението) (Szerszunowicz 2016; Połowniak-Wawrzonek 2020). Чрез разглеждания фразеологизъм в полското езиково съзнание е концептуализиран образът на определена част от съвременното полско общество. Подобен концепт отсъства в българската концептосфера, във връзка с което в българската фразеологична система се установява културна лакуна.

Текстови лакуни са налице, когато в целевия език отсъстват фразеологични съответствия за фразеологични единици от изходния език, които са с интертекстуален характер. Тук се отнасят фразеологизми, чийто произход е свързан пряко (въз основа на цитиране) или косвено (въз основа на определени асоциации) с характерни за отделна култура (т.е. неуниверсални) текстове или други прецедентни феномени. Това може да бъдат литературни произведения, филми, публицистични текстове, песни, реклами, интернет мемове, изказвания на политически дейци и др. (Nowakowska 2005; Lusińska 2007; Kłosińska 2016: 24; Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017; Połowniak-Wawrzonek 2020; Кузмова/Kuzmova 2021 и др.).

Като илюстрация за разглежданото явление може да послужат следните полски фразеологични единици без съответствия в български: *kaczka dziwaczka* (букв. *чудновата патица*) *żart*. ‘(kobieta) osoba ekscentryczna’ (WSFJP) / *шег*. ‘ексцентрична личност (жена)’ (по заглавието на книгата *Kaczka Dziwaczka* от Ян Бжехва); *koń, jaki jest, każdy widzi*³⁰ (букв. *какъв е конят, всеки вижда*) *żart*. ‘nie ma sensu zbyt długo mówić, dyskutować o tym, co jest oczywiście’

²⁹ За мотивацията, историята и употребата на израза вж. подробно Szerszunowicz 2016; Kłosińska 2016; Połowniak-Wawrzonek 2020.

³⁰ Изразът възхожда към популярния цитат от началото на статията „Кон“ в раздела „За животните. Бяха ли всички животни в ковчега на Ной?“ в том I от издадената в Лвов първа в полската литература обща енциклопедия *Nowe Ateny* с автор отец Бенедикт Хмиеловски (Kwaśnicka-Janowicz 2008: 163). Въз основа на този израз се оформя нова фразеологизирана конструкция *coś jakie jest, każdy widzi* (букв. *какво е нещо, всеки вижда*) *pot*. ‘wyrażenie używane na określenie rzeczy oczywistych’ (Smółkowa 2013: 572) / ‘израз, използван за означаване на очевидни неща’. Примерът, приведен от Т. Смулкова като илюстрация за реализирането на тази конструкция, е: *Gospodarka rosyjska jaka jest, każdy widzi, o sytuacji bytowej jej mieszkańców nie wspominając*. Rzeczp/267/1998 (пак там).

(SFPWN) / *шег*. ‘няма смисъл твърде дълго да се говори, да се дискутира за нещо очевидно’; *chocholi*³¹ *taniec* / *taniec chocholi* (букв. *хохолски танц*) ‘*taniec będący wyrazem, objawem czyjejś bezwolności, niemocy*’ (USJP) / ‘танц, който е израз, проява на нечия немощ, липса на воля’; *madejowe łóże*³² (букв. *мадейово ложе, ложе на Мадей*) ‘*zartobliwie o niewygodnym łóżku*’ (SWJP) / ‘шеговито за неудобно легло’; *szybki Bill* (букв. *бързият Бил*) ‘*mężczyzna działający szybko, rochopnie, bez namysłu*’ (PSF) / ‘мъж, който действа бързо, прибързано, необмислено’ (изразът води началото си от песента *Nie bądź taki szybki Bill*, изпълнявана от К. Собчик); *wesołe jest życie staruszka* ‘*starość może być radosna*’ / ‘старостта може да бъде радостна’ (по заглавие на песен, изпълнявана от популярното кабаретно дуо Kabaret Starszych Panów) (Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: 265); *telefon do przyjaciela* ‘*podpowiedź, pomoc*’ / ‘подсказване, помощ’ (от телевизионната игра *Milionerzy*)³³ (Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: 265); *ciemność widzę, ciemność* ‘*jest zupełnie ciemno*’ / ‘съвсем тъмно е’ (цитат от полския филм „Сексмисия“) (Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: 265).

Повечето от полските фразеологизми, произхождащи от рекламни текстове³⁴, също нямат съответствия в български.³⁵ Безеквивалентен е например

³¹ От *Chochół* (Хохол) – символичен образ в драмата „Сватба“ на Ст. Виспянски (USJP).

³² Изразът е свързан със сюжет от полските приказки, главен герой в който е жестокият разбойник Мадей, за наказание на когото в ада било направено ложе за мъчения с огън и набити остриета.

³³ Изразът има еднословно съответствие в български – думата *жокер* в новото преносно значение ‘информация, която подсеща, помага при отгатване, решаване на някакъв въпрос’ (РБЕ/РБЕ 2022, т. V: 139–140), чиято поява също е свързана с популярна телевизионна игра, в която участникът трябва да отговаря на въпроси.

³⁴ За ролята на рекламния дискурс като източник за обогатяване на съвременната полска фразеология вж. Ignatowicz-Skowrońska 1994; Chlebda 1996; Lusińska 2007; Kłosińska 2016; Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017; Sosnowski 2021 и др.; за българския език проблемът е разглеждан от В. Бонджолова (Бонджолова/Bondzholova 2007: 418; 2015).

³⁵ Откриват се и случаи на (пълна или частична) междуезикова еквивалентност. Наблюдават се при полски и български фразеологизми, произхождащи от еднакви по съдържание преводни реклами, например *a świstak siedzi (i zawija w te sreberka)* ‘*bagatelizować wypowiedzi innych, nie dowierzać komuś*’ (WSF) / ‘омаловажавам изказванията на другите, не вярвам на някого’ и *и един мармот завива шоколад(a) (в станиол)* ‘за изразяване на недоверие към нещо, изказано от събеседника’ (Sosnowski 2021). Изразът е от популярна реклама на шоколада „Милка“ от 2001 г. и се е идиоматизирал първоначално във френския език (оригиналната реклама е на френски) (Стоименова/Stoimenova 2017: 35). Пълни еквиваленти са изразите *dwa w jednym* ‘*produkt łączący cechy przypisywane dwóm innym*’ (WSFJP) / ‘продукт, съчетаващ характеристики, приписвани на два други’ и *две в едно* от англ. *two in one* (от популярна реклама на кафе).

фразеологичният израз *prawie robi (wielką) różnicę* ‘różnica między dwoma osobami, rzeczami itp. jest bardzo duża, jednostka używana w sytuacji, kiedy mamy do czynienia z dwoma osobami, rzeczami itp., które wykazują pewne podobieństwo, jednak różnice są bardzo duże’ / ‘разликата между две лица, неща и др. е много голяма, единицата се използва в ситуации, когато става дума за две лица, неща и др., между които има известно сходство, но все пак разликите са много големи’ (по реклама на бирата Żywiec) (Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: 265; вж. също Sosnowski 2021: 134). Липсват български еквиваленти и за следните фразеологични единици (примерите и значенията се представят по Lusińska 2007): *z pewną taką nieśmiałością*³⁶ (букв. *с някаква такава плахост*) ‘robić coś nieśmiało, z zawstyżeniem’ / ‘правя нещо плахо, със срам’; *No to frugo!*³⁷ ‘zróbmy to razem’ / ‘да го направим заедно’ (вж. също Bralczyk 2006: 205–206); *moc z charakterem*³⁸ (букв. *сила с характер*) ‘osoba silna psychicznie, wytrzymała, opanowana, która nie jest podatna na stres’ / ‘личност, която е силна психически, издръжлива, овладяна и не се поддава на стрес’.

Към разглежданата група фразеологизми се отнасят и „крилати думи“ от изказвания на политици и други публични личности³⁹, като например *pistolet strajkowy* (букв. *стачен пистолет*, от изявление на В. Ярузелски, бивш председател на Държавния съвет и президент на Полша); *gruba linia* (букв. *дебела линия*, израз, употребен през 1989 г. от тогавашния полски премиер Т. Мазовеcki в реч пред Сейма с цел да се подчертае дистанцирането от предходната комунистическа власт в страната, и придобил по-късно популярност в модифицираната форма *gruba kreska*, букв. *дебела черта*, и с променено значение⁴⁰) (WSF); редица изрази (шеговито определяни като „валенсизми“) от идиолекта на Лех Валенса, синдикалист, политик и бивш президент на Полша, като *plusy dodatnie i plusy ujemne* (букв. *положителни плюсове и отрицателни плюсове*), *jestem za, a nawet przeciw* (букв. *аз съм за, а дори против*) (Połowniak-Wawrzonek 2020); изразът *alleluja i do przodu!* (букв. *алилуя и напред!*; призив, популяризиран от католическия свещеник Т. Ридзик) (Bralczyk 2006: 20–21; Połowniak-Wawrzonek 2020), и др.

³⁶ От телевизионна реклама от 1993 г. на дамските превръзки Always, в която героинята посяга към продукта плахо, с притеснение (Lusińska 2007: 62–63).

³⁷ От телевизионна реклама от 1996 г. на безалкохолната напитка Frugo с участието на весели и енергични младежи (Lusińska 2007: 62–63).

³⁸ От телевизионна реклама от 2003 г. за полската бира Tatra Mocne (Lusińska 2007: 108–109).

³⁹ Този тип фразеологизми е подробно разгледан в изследването на Д. Половняк-Вавжонек (Połowniak-Wawrzonek 2020).

⁴⁰ А. Марковски определя първоначалното значение на израза по следния начин: ‘сбогуване с миналото, без да се търси възмездие’ (Markowski 2006: 166). Вж. също Nowakowska 2005: 48.

Към лакуните, които Й. Шершунович (Szerszunowicz 2016) определя като **ритуални**, условно може да се отнесе липсата на съответствие в български на някои полски фразеологични единици с прагматичен характер, които биха могли да се разглеждат като вид илокутивни или перлокутивни формули, например *znam ten ból* (букв. *познавам тази болка*) ‘rozumiem, co przeżywasz w związku z czymś przykrym, co cię spotkało; wiem, na czym to polega, bo doświadczyłem tego’ (USJP; вж. също WSFJP) / ‘разбирам какво преживяваш във връзка с нещо неприятно, което те е сполетяло; знам какво означава, защото съм преживял същото’ – за изразяване на съчувствие; *wóz albo przewóz* (букв. *каруца или превоз*) ‘wyrażenie używane w sytuacji, gdy należy podjąć trudną lub ryzykowną decyzję’ (USJP) / ‘израз, употребяван в ситуация, когато трябва да се вземе трудно или рисковано решение’ – за подкана към действие (срв. илюстративния пример в цитирания речник: *Żenisz się, czy nie? Wóz albo przewóz!*, в свободен превод: *Ще се жениш ли, или не? Вземи най-после решение!*).

Както личи от приведените примери, и четирите типа междуезикови фразеологични лакуни, обособени от Й. Шершунович според начина на възникването им, са представени в български по отношение на полски.

3. Наблюдения върху полските фразеологизми, за които липсват съответствия в системата на българския език

Според равнището, на което се проявява отсъствието на еквивалентност, може да бъдат обособени три типа междуезикова фразеологична безеквивалентност. Предлагащата подялба е условна, тъй като границите между отделните типове не са строго очертани.

3.1. Референциална безеквивалентност

Референциално безеквивалентни са фразеологизми, чрез които се концептуализират специфични за полското езиково съзнание и отсъстващи в българската национална концептосфера явления, същности и отношения. Тези фразеологизми съдържат културно детерминиран компонент⁴¹, който обикновено (но не задължително) е закодиран в тяхната вътрешна форма. „Културна информация може да бъде получена от ВФ [вътрешната форма] на фразеологичната единица, тъй като тя съдържа „следи“ от култура – митове, архетипи, обичаи и традиции, отразени исторически събития и елементи на материалната култура“, отбелязва В. А. Маслова (Маслова/Maslova 2001: 84).

⁴¹ За културния компонент във фразеологичните единици и националнокултурната специфика на фразеологията вж. също Недкова/Nedkova 2011; Wiatrowski 2015; Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017; Симеонова/Simeonova 2017; Яскот/Jaskot 2019; Sosnowski 2021 и др.

Референциално безеквивалентни са например редица фразеологизми, включващи в състава си думи (или техни производни) като етнонимите *Polak*, *Lach*, онима *Polska*, топоними, антропоними или друг тип културно маркирана лексика:

Polak potrafi (букв. *полякът може, полякът ще го направи*) ‘ironiczne hasło pochodzące z epoki Edwarda Gierka, mówiące, że Polacy są zdolni do każdej działalności zakończonej sukcesem’ (PSWP)⁴² / ‘ироничен израз, произхождащ от епохата на Едвард Герек, чрез който се твърди, че поляците са способни да извършат успешно всякаква дейност’;

rozmawiać jak Polak z Polakiem (букв. *разговаряме като поляк с поляк*) *żart.* ‘szczerze, otwarcie, wprost’ (WSFJP) / *шег.* ‘искрено, открито, направо’;

strachy na Lachy (букв. *плашила за ляхите*) ‘zagrożenia lub groźby, którymi nie trzeba się przejmować, gdyż nie są realne’ (WSJP) / ‘заплахи или угрози, които не будят тревога, защото не са реални’;

polska zawiść (букв. *полска завист*) ‘charakterystyczna dla Polaków zawiść: brak umiejętności cieszenia się z cudzych sukcesów, deprecjonowanie cudzych osiągnięć’ (Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: 295) / ‘характерна за поляците завист: неумение да се радват на чуждите успехи и омаловажаване на чуждите постижения’;

polskie piekło / piekielko (букв. *полски ад / полско адче*) ‘zawiść, niedocenianie czyjejś wartości, obłuda cechująca życie publiczne w Polsce’ (WSF) / ‘завист, омаловажаване на значимостта на някого, лицемерие, характерни за обществения живот в Полша’;

słoń a sprawa polska (букв. *слонът и полският въпрос*) *żart. a. iron.* ‘każda rzecz, każdy temat może się wiązać z kwestią polską’ (WSFJP) / *шег. или ирон.* ‘всяко нещо, всяка една тема може да бъде свързвана с полския въпрос’;

staropolska gościnność (букв. *старополско гостоприемство*) ‘tradycyjna polska gościnność; wystawny, serdeczny sposób przyjmowania gości’ (WSFJP) / ‘традиционна полска гостоприемност; богато, сърдечно посрещане на гостите’;

Matka Polka (букв. *Майка полякиня*) ‘symbol polskiej kobiety – matki, strażniczki ogniska domowego, patriotki’ (WSFPWN) / ‘символ на полската жена – майка, пазителка на домашното огнище, патриотка’;

między nami Polakami (букв. *между нас, поляците*) ‘szczerze, otwarcie, we własnym gronie; w rozmowie, w której uczestniczą sami Polacy’ (WSFJP) / ‘искрено, открито, в кръг от близки хора; в разговор, в който участват само поляци’;

jak Polska długa i szeroka (букв. *колкото е дълга и широка Полша*) *dzien.* ‘w całej Polsce’ (WSFJP) / *публ.* ‘в цяла Полша’;

Bracia Polacy (букв. *братя поляци, като обръщение*) *podn.* ‘rodacy, Polacy’ (WSFJP) / *търж.* ‘съотечественици, поляци’;

⁴² Цит. по Szerszunowicz 2016: 64.

*Anglik (Francuz) z Kołomyi*⁴³ (букв. *англичанин / французин от Коломия*) ‘Polak, który udaje Anglika (Francuza, cudzoziemca)’ (WPUSFI) / ‘поляк, който се преструва на англичанин (французин, чужденец)’.

Част от този тип фразеологизми кодират определени автостереотипи (Szerszunowicz 2016; Sosnowski 2021: 107), които се разполагат в широка аксиологична скала: от изцяло позитивни нагласи (срв. *staropolska gościnność*), през самоирония (срв. *Polak potrafi, słoń a sprawa polska*) до подчертано негативна оценка (срв. *polska zawiść, polskie piekło / piekielko*). Понякога изразяваната самооценка е нееднозначна и противоречива. Така например Й. Шершунович привежда анкетни данни, според които за съвременните поляци изразът *Matka Polka* носи разнородни конотативни напластявания. Авторката отбелязва, че „респондентите не приписват на единицата „Майка полякия“ само един тип конотация, а посочват три: позитивна (при традиционното значение и изтъква не на добротата), неутрална (при значението ‘майка, която е полякия’) и негативна (свързана с ограничаването на ролята на жената до съпруга и майка, с пълен отказ от собствените интереси и амбиции)“ (Szerszunowicz 2016: 231). Коментираният от Й. Шершунович пример показва, че семантиката на фразеологичните единици и изразяваните от тях конотации не са константни и може да се променят във времето.

Към разглежданата група се причисляват и други идиоми и парафрази, които реферират към явления, събития или лица от полската история и полския обществено-политически живот, които не са концептуализирани в български, срв.:

plankton sejmowy (букв. *сеймов планктон*) *publ.* ‘posłowie, politycy, którzy z różnych powodów nie są członkami żadnej partii, klubów i kół poselskich i z tego powodu nieodgrywający żadnej roli, niemający żadnego znaczenia’ (WSF) / *нубл.* ‘депутати, политици, които по различни причини не са членове на нито една партия, на нито една парламентарна група или кръг, поради което не играят никаква роля, нямат никакво значение’;

czerwone pająki (букв. *червени паяци*) ‘członkowie dawnej PZPR’ (WSF) / ‘членове на бившата Полска обединена работническа партия’;

kolega ze styropianu (букв. *колега от стиропор*) ‘polityk, działacz społeczny wywodzący się z grupy najstarszych działaczy „Solidarności” (z okresu strajków w r. 1980, kiedy to strajkujący w Stoczni Gdańskiej spalili na płytach styropianu)’ (Markowski 2006: 166) / ‘политик и обществен деец, произхождащ от групата на най-старите активисти на „Солидарност“ (от периода на стачките през 1980 г., когато стачкуващите в Гданската корабостроителница са спали на плоскости от стиропор)’;

⁴³ Kołomyia (Коломия) – селище, което в средата на XIV в. е присъединено към Полско-то кралство (днес град на територията на Западна Украйна).

dziewica bohater (букв. *девицата героиня*) ‘Emilia Plater’ (Szerszunowicz, Frackiewicz, Awramiuk 2017: 295) – за Емилия Платер⁴⁴;

Wielki Elektryk (букв. *Големият / Великият електротехник*) (SPB) – за Лех Валенса.

3.2. Структурна безеквивалентност

При този тип междуезикова безеквивалентност за дадена полска фразеологична единица липсва корелат в българската фразеологична система, но съответното значение е познато на носителите на българския език и се вербализира по нефразеологичен начин (чрез отделна лексема или чрез свободно словосъчетание) или може да бъде предадено описателно. Така например значението на фразеологизма *dopiąć / zapiąć (coś) na ostatni guzik* (букв. *пристягам, закончавам нещо до последното копче*) ‘przygotować lub wykonać coś bardzo dokładnie, precyzyjnie’ (SWJP) / ‘приготвям или правя нещо много внимателно, прецизно’ се предава на български чрез глагола *изпипвам*; на *amator kwaśnych jabłek* (букв. *любител на кисели ябълки*) ‘osoba o dziwnych, nietypowych usposobieniach, która lubi rzeczy dziwaczne’ (WPUSFI) / ‘човек със странен, необичаен характер, който харесва странни неща’ – чрез лексемата *чудак* или метафоричните значения на съществителните *екземпляр, скица, зодия*; на *języczek i wagi* ‘czynnik rozstrzygający w jakiejś sprawie’ (WPUSFI) / ‘фактор, който е с решаващо значение за нещо’ – чрез свободното словосъчетание *решаващ фактор*; на фраземата *bajonńskie⁴⁵ sumy* (букв. *байонски суми*) ‘ogromne sumy pieniędzy’ (WSFAL) / ‘огромни суми пари’ – чрез нефразеологичния израз *баснословни суми*.

Фразеологичните единици от разглежданата група може да съдържат в състава си културно маркиран лексикален компонент, например названия на реалия, топоним, урбаноним, антропоним, историзъм и пр. (или техни производни), което придава етнокултурен колорит на единицата. Това е характерно например за следните полски фразеологизми, за които липсва фразеологичен еквивалент в български:

dwa grzyby w barszczu / w barszcz (букв. *две гъби в борща*) ‘niepotrzebne nagromadzenie identycznych elementów lub podobnych osób’ (WSF) / ‘ненужно натрупване на идентични елементи или на подобни личности’;

⁴⁴ Емилия Платер (1806–1831) – полско-литовска аристократка от немски произход, участничка в Ноемврийското въстание (1830–1831).

⁴⁵ От Bayonne – град в Югозападна Франция. Изразът е свързан със следните събития от полската история: след победата си над Прусия Наполеон I обявява за своя военна плячка дълговете на полската шляхта към пруските институции и съгласно договор, подписан в Байон през 1808 г., продава правото им за събиране на Варшавското княжество. Но поради неточни изчисления сумата, която Княжеството успява да си върне от дължниците, се оказва значително по-ниска от тази, заплатена на Наполеон (вж. WSFAL).

kawalerska / ulańska fantazja (букв. *рицарска / уланска фантазия*) ‘wielka pewność siebie, zuchwałość’ (WPUSFI) / ‘голяма самоувереност, дързост’;

*ktoś jest z Pipidówki*⁴⁶ (букв. *някой е от Пупидувка*) *prosp.* ‘provincjusz; osoba zacofana, nieobyta’ (WSFJP) / *prostonar.* ‘провинциалист; изостанал човек, който не умеє да се държи в обществото’;

Mrozek by tego nie wymyślił (букв. *това и Мрожек не би го измислил*) ‘o czymś, co jest sprzeczne ze zdrowym rozsądkiem, tylko z pozoru groteskowe i śmieszne, a w istocie – smutne i zatrważające’ (SFWP) / ‘за нещо, което противоречи на здравия разум, само привидно е абсурдно и смешно, но всъщност е тъжно и обезпокоително’;

obrona Częstochowy (букв. *отбраната на Ченстохова*) *sport. żart.* ‘skupienie się przez drużynę w czasie meczu wyłącznie na obronie własnej bramki przed atakami przeciwnika, aby nie dopuścić do zmiany korzystnego dla niej wyniku’ (WSJP) / *спорт. шег.* ‘положение, при което по време на мач даден отбор се съсредоточава изключително върху защита на собствената врата от атаките на противника, за да не допусне промяна на резултата, който е в негова полза’;

*prawem kaduka*⁴⁷ (букв. *по правото на кадук*) *książk.* ‘bezprawnie, nie mając ku temu żadnych podstaw’ (WSJP) / *книж.* ‘неправомерно, без никакви основания’;

ruch jak na Marszałkowskiej (букв. *движение като на „Маршалковска“*)⁴⁸ ‘jest tłoczno, tłumnie’ (WSFJP) / ‘претъпкано е, има голяма тълпа’;

*wyjść / wychodzić na czymś jak Zabłocki*⁴⁹ *na mydle* (букв. *изляза / излизам като Заблоцки на сапуна*) ‘stracić na czymś, zrobić bardzo zły interes’ (PSFWJP) / ‘понасям загуби в нещо, правя много лоша сделка’;

*polegać na kimś jak na Zawiszy*⁵⁰ (букв. *разчитам на някого като на Завиша*) ‘mieć do kogoś całkowite zaufanie, móc na kogoś liczyć w każdej sytuacji’

⁴⁶ Pipidówka – име на измислено затънтено галицийско градче в романа „Карикатура“ (1868) на Михал Балуцки (1837–1901) и в други произведения на този полски автор. Названието се е превърнало в символ на изостаналост и провинциализъм.

⁴⁷ Kaduk – в миналото в Полша – право да се придобие собственост върху имущество, за което няма наследници и завещание (WSJP).

⁴⁸ Една от най-големите улици в центъра на Варшава.

⁴⁹ Шляхтичът Циприян Заблоцки (1792–1868) бил търговец на сапун. За да избегне плащането на мито, той решил да превози товар от сапун по река Висла на сал. По време на транспортирането салът се наводнил и сапунът се разтворил, така че Заблоцки претърпял голяма загуба. Оттогава името му става пословично за човек, който извършва неуспешни инвестиции. <<http://www.rybno.waw.pl/zablocki.php>> (достъп: 03.10.2023)

⁵⁰ Zawisza Czarny z Garbowa (Завиша Чарни от Гарбув) (ок. 1380–1428) – полски рицар и благородник, служил като командир и дипломат при полския крал Владислав II Ягело и унгарско-бохемския крал Сигизмунд Люксембургски. Смятан е за образец на рицарски добродетели и е известен със спечелването на множество турнири. <https://pl.wikipedia.org/wiki/Zawisza_Czarny_z_Garbowa> (достъп: 03.10.2023)

(SFPWN) / ‘имам пълно доверие на някого, мога да разчитам на някого във всяка ситуация’.

В много случаи обаче в състава на разглеждания тип безеквивалентни фразеологизми отсъстват културно детерминирани лексикални компоненти, срв. например:

czarny koń ‘ktoś, kto okaże się niespodziewanym zwycięzcą czegoś lub w decydujący sposób wpłynie na bieg jakichś wydarzeń’ (PSFWJP) / ‘някой, който неочаквано побеждава в нещо или оказва решаващо влияние върху хода на някакви събития’;

maczać pióro w żółci / *w goryczy* (букв. *топя писалката в жлъч / горчивина*) ‘pisać z goryczą, żalem, irytacją, ze złością’ (SFPWN) / ‘пиша с горчивина, жал, раздражение, със злост’;

mieć cienką skórę (букв. *имам тънка кожа*) ‘być bardzo wrażliwym, ostrożnym’ (WSF) / ‘много съм чувствителен, внимателен’;

mieć czystą hipotekę (букв. *имам чиста ипотeka*) ‘nie popełnić żadnego wykroczenia’ (SFPWN) / ‘не съм извършил никакво нарушение’;

mieć rogatą duszę (букв. *имам rogata душа*) ‘być hardym, nieustępliwym’ (SFPWN) / ‘твърд, непоколебим съм’;

porywać się / porwać się z motyką na słońce (букв. *нахвърлям се / нахвърля се с мотика върху слънцето*) ‘decydować się na zrobienie czegoś, nie mając do tego odpowiednich środków, sił, możliwości itp.; próbować dokonać czegoś niemożliwego’ (SWJP) / ‘решавам да направя нещо, без да имам съответните средства, сили, възможности и др.; опитвам се да направя нещо невъзможно’;

republika koleśiów (букв. *рeпублика на приятелчетата*) *środ. a. publ.* ‘faworyzowanie przez członków rządu znajomych, członków tej samej partii itp. przy przydzielaniu stanowisk w urzędach, w zarządach firm itp.’ (WSF) / *в определени кръгове или публ.* ‘фаворизиране от страна на членове на правителството на познати, еднопартийци и др. при разпределяне на постове в служби, управителни съвети на фирми и др.’;

świński blondyn (букв. *свински блондин*) *pogard.* ‘mężczyzna o jasnych włosach i bladoróżowej skórze’ (WSFJP) / *презр.* ‘мъж със светла коса и бледорозова кожа’;

uszy wieǳną / zwiǳną (букв. *ушите ми увяхват / ще увяхнат*) ‘wyrażenie używane dla zaznaczenia zażenowania, wstydu, wstrętu itp., towarzyszącego usłyszaniu czegoś nieprzyzwoitego, wulgarnego lub mówionego podniesionym głosem, z krzykiem’ (SWJP) / ‘израз, използван за изразяване на смущение, срам, отвращение и т.н., когато се чува нещо неприлично, вулгарно или казано с повишен тон, с викане’;

widzieć tylko koniec własnego nosa (букв. *виждам само края на собствения си нос*) ‘mieć na uwadze tylko swoje własne dobro’ (ISF) / ‘интересувам се само от собственото си добруване’;

wróble na dachu ćwierkają (букв. *врабците на покрива цвърчат*) / ‘coś, co miało być tajemnicą, jest znane wszystkim, ale nie mówi się o tym oficjalnie’ (WSJP) / ‘нещо, което е трябвало да бъде тайна, се знае от всички, но не се говори официално за него’;

złamać pióro (букв. *счупя писалката*) ‘przestać pisać’ (SFPWN) / ‘престана да пиша, да се занимавам с литературна дейност’.

При структурната междуезикова фразеологична безеквивалентност в повечето случаи става дума за явлението, което в научната литература се означава с термина „случайни“ (Бархударов/Barhudarov 1975: 95) или „немотивирани“ (Быкова/Вукова 2003: 63) лакуни и за което трудно може да се посочат конкретни причини.⁵¹

3.3. Конотативна безеквивалентност

Като конотативно безеквивалентни разглеждаме сходни по семантика и различни по вътрешна форма, образност и структура фразеологични единици от двата езика, които изразяват специфични културно детерминирани конотации и асоциации, поради което не биха могли да бъдат причислени към фразеологичните аналози. Тук се отнасят например следните полски фразеологизми:

dać słowo szlacheckie (букв. *давам дума на шляхтич*) ‘zobowiązać się do czegoś, zapewnić solennie’ (SFPWN) / ‘ангажирам се с нещо, тържествено обещавам нещо’ (срв. в български *давам честна пионерска*);

gdzie Rzym, gdzie Krym? (букв. *къде е Рим, къде е Крим?*) ‘co ma jedno do drugiego, jaki jest związek tych dwóch rzeczy, spraw; nie ma takiego związku’ (WSFJP) / ‘какво общо има едното с другото, каква е връзката между тези две неща; няма такава връзка’ (срв. в български *нерде Ямбол, нерде Стамбул*);

*masz babo placek*⁵² (букв. *ето ти, жено, плацек*) *pot.* ‘zwrot o charakterze ekspresywnym wyrażający zaskoczenie, najczęściej przez coś niepożądanego’ (USJP) / *разг.* ‘експресивна фраза, изразяваща изненада, обикновено от нещо нежелано’ (срв. в български *те ти, булка, Спасовден*).

⁵¹ Бархударов дава следното определение за случайните лакуни: „единици от речника на даден език, за които по някакви причини (невинаги ясни) няма съответствия в лексикалния състав (във вид на думи или устойчиви съчетания) на другия език“ (Бархударов/Barhudarov 1975: 95). Според Быкова немотивираните лакуни „отразяват липсата на дума в езика при наличие на съответен предмет, явление, процес. Въпреки че народът наблюдава този или онзи предмет, той сякаш не го забелязва и не го обсъжда, минава и без названието му“ (Быкова/Вукова 2003: 63). Според авторката съществуването на такъв тип лакуни може да се обясни с исторически и културни традиции, както и със социални причини.

⁵² Placek – вид плосък тестен сладкиш с различни добавки.

Този тип фразеологизми в двата езика се отличават с подчертан етнокултурен колорит, като културно обусловените различия в изразяваните от тях конотации и асоциации са пречка пред употребата им като преводни съответствия.⁵³

Както беше посочено, границите между разгледаните три типа междуезикова фразеологична безеквивалентност не са строго очертани и непроницаеми. Фразеологичните единици от разгледаната по-горе първа група реферират към явления, които се отнасят към т.нар. когнитивни реалии (вж. Wiatrowski 2015), т.е. реалии, които отразяват културните модели на начина на мислене, възприемане и реагиране на полската езикова общност. Въпреки че в българската езикова общност съответните реалии не са концептуализирани и вербализирани, те биха могли да бъдат описани и със средствата на българския език, макар и не на лексикално или фразеологично равнище, а чрез разгърнати описания. По същия начин може да се предаде на български значението и на част от фразеологизмите, отнасящи се към втората група.

Потвърждава се виждането на Й. Шершунович, че не само междуезиковата еквивалентност, но и междуезиковата безеквивалентност във фразеологията е явление с градуален характер⁵⁴ (Szerszunowicz 2016).

4. Заключение

Проведената съпоставка на полски и български фразеологичен материал показва, че междуезиковата безеквивалентност във фразеологията е широко застъпено явление, причините за което са различни и понякога трудно определими. Трябва да се подчертае, че липсата на фразеологични съответствия на фразеологизми от един език в друг не е показател за когнитивни или системни дефицити, защото, както с основание отбелязва С. Г. Тер-Минасова: „Езикът фиксира далеч не всичко, което се съдържа в националното световъзприятие, но е способен да опише всичко“ (Тер-Минасова/Ter-Minasova 2000: 52).

Като носители на културни символи и стереотипи фразеологизмите отразяват светогледа и системата от аксиологични нагласи, дълбоко закоренени в историята и традицията на съответната езикова общност. Междуезиковата безеквивалентност във фразеологията се дължи основно на социално, културно и исторически обусловени специфики във възприемането и оценката на явленията от околния свят, специфики, които неминуемо повлияват и изграждането на фразеологичния фрагмент от националната езикова картина на света. От значение са също така вътрешносистемните особености на конкретния език, които обуславят до голяма степен различията в начините на вербализиране на концептуализираните същности – чрез лексикални, фразеологични или синтактични средства.

⁵³ По този въпрос вж. например Рецкер/Recker 1982: 39; Генчева/Gencheva 2012 и др.

⁵⁴ По въпроса за градуалността в отношенията на междуезикова еквивалентност вж. Chlebdá 2011: 38–39.

Немалко от безеквивалентните фразеологични единици съдържат културно детерминирани лексикални компоненти, но етнокултурният колорит не поражда задължително междуезикова безеквивалентност.

Благодарности

Публикацията е част от изпълнението на проект IC-PL/13/2022-2023. Авторката благодари за финансирането по грантовата схема между Българската академия на науките и Полската академия на науките.

Лексикографски източници / Dictionaries

- РАФБПЕ: Благоева, Д., Св. Коева, В. Сосновски, М. Яскот. Речник на активната фразеология в българския и полския език. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022. (RAFBPE: Blagoeva, D., Sv. Koeva, W. Sosnowski, M. Jaskot. Rechnik na aktivnata frazeologia v balgarskia i polskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 2022.)
- РБЕ: Речник на българския език. Т. 1–16. София, Издателство на БАН „Проф. М. Дринов“, 2001–2023. (RBE: Rechnik na balgarskia ezik. T. 1–16. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. M. Drinov”, 2001–2023.)
- ISF: Szary, L. Ilustrowany słownik frazeologiczny. Kraków, Greg, 2021.
- LAFPU: Sosnowski W., M. Jaskot, Y. Ganoshenko, R. Tymoshuk. Leksykon aktywnej frazeologii polskiej i ukraińskiej. Warszawa, KJV DIGITAL, 2018.
- MSBJP: Godyń, J. Mały słownik biblizmów języka polskiego. Od Adama i Ewy zaczynając. Warszawa, Oficyna Wydawnicza RYTM, Kraków, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, 2006.
- PSF: Głowińska, K. Popularny słownik frazeologiczny. Warszawa, Wydawnictwo Wilga, 2000.
- PSFWJP: Bąba, S., J. Liberek. Popularny słownik frazeologiczny współczesnego języka polskiego. Warszawa, Wydawnictwo Langenscheidt Polska Sp. z o.o., 2009.
- PSWP: Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny, red. H. Zgólkowa, t. XXX. Poznań, Wydawnictwo Kurpisz, 2001.
- PUSF: Piasecka, A., I. Tulina-Blumental. Polsko-ukraiński słownik frazeologiczny. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2016.
- SFA: Piel, A. Słownik frazeologizmów z archaizmami. Pamiątki z przeszłości. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2018.
- SFPWN: Słownik frazeologiczny PWN. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2019.
- SIP: Drabik, L., E. Sobol, A. Stankiewicz. Słownik idiomów polskich PWN. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2013.
- SP: Bańko, M. Słownik peryfraz, czyli wyrażen omownych. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- SPP: Zimny, R., P. Nowak. Słownik polszczyzny politycznej po roku 1989. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009.
- SWJP: Słownik współczesnego języka polskiego. Red. naukowy B. Dunaj. Warszawa, Wydawnictwo WILGA, 1996.

- USJP: Uniwersalny słownik języka polskiego, wersja 2.0. Red. S. Dubisz. Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2006.
- WPUSFI: Kononenko, I. Wielki polsko-ukraiński słownik frazeologiczny z indeksem. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 2023.
- WSF: Fliciński, P. Współczesny słownik frazeologiczny. Poznań, Wydawnictwo IBIS, 2012.
- WSFAL: Lebda, R. Wielki słownik frazeologiczny. Pod red. Arkadiusza Latuska. Kraków, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe, 2009.
- WSFJP: Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego. <frazologia.pl> (доступ: 16.08.2023).
- WSJP: Wielki słownik języka polskiego. Pod redakcją Piotra Żmigrodzkiego. Instytut Języka Polskiego PAN. <www.wsjp.pl> (доступ: 16.08.2023).

Литература / References

- Арсентьева 1989: Арсентьева, Е. Ф. Сопоставительный анализ фразеологических единиц (на материале фразеологических единиц, семантически ориентированных на человека в английском и русском языках). Казань, Издательство Казанского университета. (Arsent'eva 1989: Arsent'eva, E. F. Sopostavitel'nyj analiz frazeologicheskikh edinic (na materiale frazeologicheskikh edinic, semanticheski orientirovannyh na cheloveka v anglijskom i ruskom jazykah). Kazan', Izdatel'stvo Kazanskogo universiteta.)
- Бархударов 1975: Бархударов, Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и частной теории перевода). Москва, Международные отношения. (Barhudarov 1975: Barhudarov, L. S. Jazyk i perevod (Voprosy obshhej i chastnoj teorii perevoda). Moskva, Mezhdunarodnye otnoshenija.)
- Благоева, Сосновски 2023: Благоева, Д., В. Сосновски. Из опыта создания первого болгарско-польского и польско-болгарского фразеологического словаря: проблемы и решения. – In: I. Kukuj, R. Nicolosi, B. Obermayr, T. Reuther (eds.). Wiener Slawistischer Almanach, 88. Berlin, Peter Lang, 37–52. (Blagoeva, Sosnowski 2023: Blagoeva, D., W. Sosnowski. Iz opyta sozdanija pervogo bolgarsko-pol'skogo i pol'sko-bolgarskogo frazeologicheskogo slovarja: problemy i reshenija. – In: I. Kukuj, R. Nicolosi, B. Obermayr, T. Reuther (eds.). Wiener Slawistischer Almanach, 88. Berlin, Peter Lang, 37–52.)
- Благоева, Сосновски, Тимошук 2020: Благоева, Д., В. Сосновски, Р. Тимошук. Нови фразеологични калки в българския, полския и украинския език. – В: Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020 година). Т. 2. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 178–184. (Blagoeva, Sosnowski, Timoshuk 2020: Blagoeva, D., W. Sosnowski, R. Timoshuk. Novi frazeologichni kalki v balgarskia, polskia i ukrainskia ezik. – In: Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin” (Sofia, 2020 godina). T. 2. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 178–184.)
- Бонджолова 2007: Бонджолова, В. Езиковата игра в рекламните текстове. – Теме – Časopis za Društvene Nauke, 2, 401–419. (Bondzholova 2007: Bondzholova, V. Ezikovata igra v reklamnite tekstove. – Teme – Časopis za Društvene Nauke, 2, 401–419.)
- Бонджолова 2015: Бонджолова, В. Особенности на рекламния език и стил: лексикален аспект. Велико Търново, Фабер. (Bondzholova 2015: Bondzholova, V. Osobenosti na reklamnia ezik i stil: leksikalen aspekt. Veliko Tarnovo, Faber.)

- Бонова 2009: Бонова, Ст. Фразеологични единици свързани с християнството: българско-полски паралели. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Bonova 2009: Bonova, St. Frazeologichni ediniti svarzani s hristiyanstvoto: balgarsko-polski paraleli. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)
- Быкова 2003: Быкова, Г. В. Лакунарность как категория лексической системологии. Благовещенск, Издательство БГПУ. (Bykova 2003: Bykova, G. V. Lakunarnost' kak kategorija leksicheskoy sistemologii. Blagoveshhensk, Izdatel'stvo BGPU.)
- Влахов, Флорин 1980: Влахов, С., С. Флорин. Непереводимое в переводе. Москва, Международные отношения. (Vlahov, Florin 1980: Vlahov, S., S. Florin. Neperevodimoe v perevode. Moskva, Mezhdunarodnye otnoshenija.)
- Вътов 1998: Вътов, В. Лексикология на българския език. Велико Търново, Абагар. (Vatov 1998: Vatov, V. Leksikologia na balgarskia ezik. Veliko Tarnovo, Abagar.)
- Вътов 2002: Вътов, В. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, Слово. (Vatov 2002: Vatov, V. Bibliyata v ezika ni. Rechnik na frazeologizmite s bibleyski proizhod. Veliko Tarnovo, Slovo.)
- Вътов 2015: Вътов, В. Езикови „проуки“ и „докази“. Велико Търново, Фабер. (Vatov 2015: Vatov, V. Ezikovi “prouki” i “dokazi”. Veliko Tarnovo, Faber.)
- Генчева 2012: Генчева, М. Преводът на безеквивалентни фразеологизми. – В: Българистични проучвания. Т. 12. Актуални проблеми на българистиката и славистиката. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 100–104. (Gencheva 2012: Gencheva, M. Prevodat na bezekvivalentni frazeologizmi. – In: Balgaristichni prouchvania. T. 12. Aktualni problemi na balgaristikata i slavistikata. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”, 100–104.)
- Добровольский 2011: Добровольский, Д. О. Заметки о сопоставительной фразеологии. – В: Езиковедски изследвания в чест на проф. С. Спасова-Михайлова. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 181–197. (Dobrovol'skij 2011: Dobrovol'skij, D. O. Zametki o sopostavitel'noj frazeologii. – In: Ezikovedski izsledvania v chest na prof. S. Spasova-Mihaylova. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 181–197.)
- Добровольский 2015: Добровольский, Д. О. Корпусы текстов и двуязычная фразеография. – Вестник Новосибирского государственного педагогического университета, 5(27), 23–36. (Dobrovol'skij 2015: Dobrovol'skij, D. O. Korpusy tekstov i dvuязыchnaja frazeografija. – Vestnik Novosibirskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta, 5(27), 23–36.)
- Дубичинский, Яскульский, Мушиньска-Вольны 2021: Дубичинский, В., А. Яскульский, Д. Мушиньска-Вольны. Лексикографическая интерпретация русско-польских фразеологических параллелей. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego. (Dubichinskij, Jaskul'skij, Mushin'ska-Vol'ny 2021: Dubichinskij, V., A. Jaskólski, D. Muszyńska-Wolny. Leksikograficheskaja interpretacija russko-pol'skih frazeologicheskikh paralelej. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.)
- Ивова 2019: Ивова, Н. Фразеологизми с библейски произход в български и в полски език (паралели в областта на неглаголните фразеологични единици). – Езиков свят, 2, 57–62. (Ivova 2019: Ivova, N. Frazeologizmi s bibleyski proizhod v balgarski i v polski ezik (paraleli v oblastta na neglagolnite frazeologichni ediniti). – Ezikov svyat, 2, 57–62.)

- Калдиева-Захариева 2001: Калдиева-Захариева, Ст. Библията във фразеологията и фразеологията в Библията и нейните преводи. – В: Българският език през XX век. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 266–277. (Kaldieva-Zaharieva 2001: Kaldieva-Zaharieva, St. Bibliyata vav frazeologiyata i frazeologiyata v Bibliyata i neynite prevodi. – In: Balgarskiyat ezik prez XX vek. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 266–277.)
- Калдиева-Захариева 2002: Калдиева-Захариева, Ст. Библиизмите във фразеологията на българския и румънския език. – В: Българско езикознание. Т. 3. София, АИ „Проф. Марин Дринов“, 172–196. (Kaldieva-Zaharieva 2002: Kaldieva-Zaharieva, St. Bibleizmite vav frazeologiyata na balgarskia i rumanskia ezik. – In: Balgarsko ezikoznanie. T. 3. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 172–196.)
- Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, St. Balgarska leksikologia i frazeologia. T. 2. Balgarska frazeologia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)
- Комиссаров 1990: Комиссаров, В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). Москва, Высшая школа. (Komissarov 1990: Komissarov, V. N. Teorija perevoda (lingvisticheskie aspekty). Moskva, Vysshaja shkola.)
- Кузмова 2021: Кузмова, М. По въпроса за фразеологизмите с прецедентен произход в българския език. – Български език, 2, 93–107. (Kuzmova 2021: Kuzmova, M. Po vaprosa za frazeologizmite s pretsedenten proizhod v balgarskia ezik. – Balgarski ezik, 2, 93–107.)
- Кунин 2005: Кунин, А. В. Курс фразеологии современного английского языка. Дубна, Феникс. (Kunin 2005: Kunin, A. V. Kurs frazeologii sovremennogo anglijskogo jazyka. Dubna, Feniks.)
- Маслова 2001: Маслова, В. А. Лингвокультурология. Москва, Академия. (Maslova 2001: Maslova, V. A. Lingvokul'turologija. Moskva, Akademija.)
- Мелерович, Мокиенко 2006: Мелерович, А. М., В. М. Мокиенко. Семантизация межъязыковых фразеологических коррелятов и языковая картина мира. – В: Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры. Москва, Эллис Лак, 21–28. (Melerovich, Mokienko 2006: Melerovich, A. M., V. M. Mokienko. Semantizacija mezh#jazykovyh frazeologicheskikh korreljatov i jazykovaja kartina mira. – In: Problemy semantiki jazykovyh edinic v kontekste kul'tury. Moskva, Jellis Lak, 21–28.)
- Недкова 2011: Недкова, Е. Фразеологизмите като знаци в езика на културата (върху материал от български, сръбски и руски език). Русе, Лени-Ан. (Nedkova 2011: Nedkova, E. Frazeologizmite kato znatsi v ezika na kulturata (varhu material ot balgarski, srabski i ruski ezik). Ruse, Leni-An.)
- Рецкер 1982: Рецкер, Я. И. Пособие по переводу с английского языка на русский язык. Москва, Просвещение. (Recker 1982: Recker, Ja. I. Posobie po perevodu s anglijskogo jazyka na russkij jazyk. Moskva, Prosveshhenie.)
- Сивилова 2021: Сивилова, Я. Калки от английски в българската фразеология. – В: Св. Коева, М. Стаменов (състав.). Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2021). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 91–98. (Sivilova 2021: Sivilova, Ya. Kalki ot angliyski v balgarskata frazeologia. – In: Sv. Koeva, M. Stamenov (sastav.).

- Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik "Prof. Lyubomir Andreychin" (Sofia, 2021). Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", 91–98.)
- Сивилова 2022: Сивилова, Я. Археология на фразата. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Sivilova 2022: Sivilova, Ya. Arheologia na frazata. Sofia, Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".)
- Симеонова 2017: Симеонова, Кр. Общее и национально-специфическое в некоторых болгарских и русских фразеологизмах. – В: Русистика в современном мире. Двенадцатый международный симпозиум. Доклады и сообщения. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 62–66. (Simeonova 2017: Simeonova, Kr. Obshhee i nacional'no-specificheskoe v nekotoryh bolgarskih i russkih frazeologizmah. – In: Rusistika v sovremennom mire. Dvenadcatyj mezhdunarodnyj simpozium. Doklady i soobshhenija. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy", 62–66.)
- Сосновски, Благоева 2022: Сосновски, В., Д. Благоева. Наблюдения върху безеквивалентната фразеология в българско-полска перспектива. – В: Св. Коева, М. Стаменов (състав.). Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2022). София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 171–176. (Sosnowski, Blagoeva 2022: Sosnowski, W., D. Blagoeva. Nablyudenia varhu bezekvivalentnata frazeologia v balgarsko-polska perspektiva. – In: Sv. Koeva, M. Stamenov (sastav.). Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik Prof. Lyubomir Andreychin" (Sofia, 2022). Sofia, Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov", 171–176.)
- Стернин, Флекенштейн 1989: Стернин И. А., К. Флекенштейн К. Очерки по контрастивной лексикологии и фразеологии. Галле, Университет Мартина Лютера. (Sternin, Flekenshtejn 1989: Sternin I. A., K. Flekenshtejn K. Ocherki po kontrastivnoj leksikologii i frazeologii. Galle, Universitet Martina Ljutera.)
- Стоименова 2017: Стоименова, Н. Нов речник на уличния жаргон. София, Милениум. (Stoimenova 2017: Stoimenova, N. Nov rechnik na ulichnia zhargon. Sofia, Milenium.)
- Тер-Минасова 2000: Тер-Минасова, С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва, Слово. (Ter-Minasova 2000: Ter-Minasova, S. G. Jazyk i mezhkul'turnaja komunikacija. Moskva, Slovo.)
- Щитова, Щитов 2020: Щитова, О. Г., А. Г. Щитов. Межъязыковая фразеологическая эквивалентность и лакуарность: этнокультурный аспект (на материале русского и китайского языков). – Вестник Томского государственного университета. Филология, 65, 158–179. (Shhitova, Shhitov 2020: Shhitova, O. G., A. G. Shhitov. Mezhh#jazykovaja frazeologicheskaja jekvivalentnost' i lakunarnost': jetnokul'turnyj aspekt (na materiale russkogo i kitajskogo jazykov). – Vestnik Tomskego gosudarstvennogo universiteta. Filologija, 65, 158–179.)
- Яскот 2019: Яскот, М. Отражение на културни компоненти във фразеологичните единици. – Български език, 2, 93–106. (Jaskot 2019: Jaskot, M. Otrazhenie na kulturni компоненти vav frazeologichnite edinitsi. – Balgarski ezik, 2, 93–106.)
- Bartmiński 2007: Bartmiński, J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Berezowski, Deckert 2023: Berezowski, Ł. J., M. Deckert. PolEnglish Revisited. Leksyka angielska w polszczyźnie XXI wieku. Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.

- Blagoeva, Jaskot, Sosnowski 2019: Blagoeva, D., M. Jaskot, W. Sosnowski. A lexicographical approach to contrastive analysis of Bulgarian and Polish phraseology. – *Cognitive Studies | Études cognitives*, 19, 1–17.
- Blagoeva, Sosnowski 2022: Blagoeva, D., W. Sosnowski. Lakunarność we frazeologii na przykładzie języka bułgarskiego i polskiego. – *Językoznawstwo*, 17, 2, 49–56.
- Bralczyk 2006: Bralczyk, J. Polak potrafi: Przysłowia, hasła i inne polskie zdania osobne. Warszawa, Świat Książki.
- Chlebda 1988: Chlebda, W. Losy frazemów biblijnych w języku polskim i rosyjskim. – In: VIII *Musica Antiqua Europae Orientalis*, vol. 2: *Acta Slavica*. Bydgoszcz, 345–360.
- Chlebda 1996: Chlebda, W. Frazeologia w reklamie i reklama we frazeologii. – In: A. M. Lewicki (red.). *Problemy frazeologii europejskiej*. T. I. Warszawa, Energeia, 57–68.
- Chlebda 2011: Chlebda, W. Ekwiwalencja i ekwiwalenty: między słownikiem a tekstami. – In: W. Chlebda (red.). *Na tropach translatów. W poszukiwaniu odpowiedników przekładowych*. Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 21–44.
- Dagut 1981: Dagut, M. Semantic “Voids” as a Problem in the Translation Process. – *Poetics Today*, Vol. 2(4), 61–71.
- Dobrovol'skij 2011: Dobrovol'skij, D. Cross-linguistic equivalence of idioms: Does it really exist? – In: A. Pamies, D. Dobrovol'skij (eds.). *Linguo-cultural competence and phraseological motivation*. Baltmannsweiler, Schneider Verlag, 7–24.
- Drużyłowska 2018: Drużyłowska, D. Фразеологические единицы русского языка делового общения и их польские эквиваленты. Kraków, TAIWPN UNIVERSITAS. (Drużyłowska 2018: Drużyłowska, D. Frazeologicheskie edinicy russkogo jazyka delovogo obshhenija i ih pol'skie jekvivalenty. Kraków, TAIWPN UNIVERSITAS.)
- Fliciński 2007: Fliciński, P. Z życia wybranych frazeologizmów biblijnych we współczesnej polszczyźnie. – In: Ks. P. Bortkiewicz, M. Mikołajczak, M. Rybka (red.). *Język religijny dawniej i dziś*. T. III. Poznań, 214–228.
- Fojtu 2013: Fojtu, P. Фразеологические интернационализмы в русском языке. Диссертация. Olomouc. (Fojtu, P. Frazeologicheskie internacionalizmy v russkom jazyke. Dissertacija. Olomouc. <https://theses.cz/id/lfylu0/Petra_Fojtu.pdf> (18.02.2019))
- Ignatowicz-Skowrońska 1994: Ignatowicz-Skowrońska, J. Związki frazeologiczne w reklamie prasowej. – In: K. Handke, H. Dalewska-Greń (red.). *Polszczyzna a/i Polacy u schyłku XX wieku*. Warszawa, 325–337.
- Kłosińska 2016: Kłosińska, K. Skąd się biorą frazeologizmy? Źródła frazeologizmów i mechanizmy frazeotwórcze. – In: G. Dziamska-Lenart, J. Liberek (red.). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza, 19–54.
- Koziara 2001: Koziara, S. Frazeologia biblijna w języku polskim. Kraków, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej.
- Koziara 2016: Koziara, S. Wokół problemów genezy i opisu polskich frazeologizmów pochodzenia biblijnego. – In: G. Dziamska-Lenart, J. Liberek (red.). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich*. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza, 55–68.
- Krzyżanowska 2013: Krzyżanowska A. “Nić Ariadny/lefield‘Ariane” – czyli o międzyjęzykowej ekwiwalencji mitologizmów frazeologicznych. – *Rocznik Przykładonawczy*, 8, 35–47.
- Kusal, Bałaban 2014: Kusal K., K. Bałaban. Rosyjsko-polska homonomia międzyjęzykowa jako problem leksykograficzny. – In: *Anuari de Filologia. Llengues i Literatures Modernes*, 4, 53–66.

- Kwaśnicka-Janowicz 2008: Kwaśnicka-Janowicz, A. Problemy związane z wprowadzaniem ilustracji do haseł słownikowych. – In: P. Żmigrodzki, R. Przybylska (red.). *Nowe studia leksykograficzne*. Kraków, Wydawnictwo Lexis, 163–174.
- Lewicki 1976: Lewicki, A. M. Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej (Teoria zwrotu frazeologicznego). Katowice, Uniwersytet Śląski w Katowicach.
- Lewicki, Pajdzińska 2001: Lewicki, A. M., A. Pajdzińska. *Frazeologia*. – In: J. Bartmiński (red.). *Współczesny język polski*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Lewicki, Pajdzińska, Rejakowa 1987: Lewicki, A. M., A. Pajdzińska, B. Rejakowa. *Z zagadnień frazeologii*. Problemy leksykograficzne. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lusińska 2007: Lusińska, A. *Reklama a frazeologia*. Teksty reklamowe jako źródło nowych frazeologizmów. Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Maćkiewicz 2001: Maćkiewicz, J. Wyrazy międzynarodowe (internacjonalizmy) we współczesnym języku polskim. – In: J. Bartmiński (red.). *Współczesny język polski*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 556–562.
- Markowski 2006: Markowski, A. *Kultura języka polskiego*. Teoria. Zagadnienia leksykalne. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mokienko et al. 2004: Mokienko, V., T. Malinski, L. Stepanova, H. Walter. *Russische Phraseologie für Deutsche*. Greifswald, Ernst-Moritz-Arndt-Universität.
- Nowakowska 2005: Nowakowska, B. *Nowe połączenia wyrazowe we współczesnej polszczyźnie*. Kraków, LEXIS.
- Oleśkiewicz 2007: Oleśkiewicz, A. *Europa języków*. Związki frazeologiczne o proveniencji biblijnej i antycznej w europejskiej wspólnocie słownikowej. Kraków, Collegium Columbinum.
- Połowniak-Wawrzonek 2020: Połowniak-Wawrzonek, D. *Związki frazeologiczne i skrzydlate słowa powstałe pod wpływem języka polityki oraz ich modyfikacje*. Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego.
- Puda-Blokesz 2014: Puda-Blokesz, M. *Mitologizmy frazeologiczne w języku polskim*. Kraków, Collegium Columbinum.
- Puda-Blokesz 2016: Puda-Blokesz, M. Wokół problemów genezy polskich mitologizmów frazeologicznych. – In: G. Dziamska-Lenart, J. Liberek (red.). *Perspektywy współczesnej frazeologii polskiej*. Geneza dawnych i nowych frazeologizmów polskich. Poznań, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Im. Adama Mickiewicza, 69–84.
- Rejakowa 1994: Rejakowa, B. *Mechanizmy językowe w przekładzie związków frazeologicznych (na materiale języka polskiego i słowackiego)*. Lublin, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Smółkowa 2013: Smółkowa, T. (red.). *Słowa, słowa... Czy je znasz?* Kraków, Wydawnictwo Instytutu Języka Polskiego PAN.
- Sosnowski 2021: Sosnowski, W. *Studium konfrontatywne frazeologii bułgarskiej, polskiej i ukraińskiej*. Warszawa, Instytut Sławiastyki Polskiej Akademii Nauk, Fundacja Sławiastyczna.
- Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej*. – *Известия на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“*, XXXII, 134–159. (Sosnowski, Jaskot, Blagoeva 2019: Sosnowski, W., M. Jaskot, D. Blagoeva. O koncepcji *Leksykonu*

aktywnej frazeologii bułgarskiej i polskiej. – Izvestia na Instituta za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”, XXXII, 134–159.)

- Sosnowski, Tymoshuk 2020: Sosnowski, W., R. Tymoshuk. Konfrontacja językowa współczesnych kalk frazeologicznych w języku polskim i ukraińskim. – *Prace Językoznawcze*, XXII, 1, 239–254.
- Sułkowska 2018: Sułkowska, M. Frazeodydaktyka i frazeotranslacja jako nowe dyscypliny frazeologii stosowanej. – *Applied Linguistics Papers*, 25, 2, 169–181.
- Szerszunowicz 2009: Szerszunowicz, J. Quasi-ekwiwalenty związków frazeologicznych w teorii, frazeografii i translatoryce. – *Białostockie Archiwum Językowe*, 9, 323–346.
- Szerszunowicz 2013: Szerszunowicz, J. Phraseological Gaps as a Translation Problem. – In: *Intercontinental Dialogue on Phraseology 2: Research on Phraseology across Continents*. Białystok, University of Białystok Publishing House, 333–349.
- Szerszunowicz 2016: Szerszunowicz, J. Lakunarne jednostki wielowyrazowe w perspektywie międzyjęzykowej. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Szerszunowicz, Frąckiewicz, Awramiuk 2017: Szerszunowicz, J., M. Frąckiewicz, E. Awramiuk. *Frazeologia w kształceniu językowym*. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Tymoshuk 2021: Tymoshuk, R. Kilka uwag o ekwiwalencji międzyjęzykowej: Na przykładzie konfrontacji polskiej i ukraińskiej frazeologii. – *Adeptus*, 18, 1–15.
- Wiatrowski 2015: Wiatrowski, P. Międzyjęzykowa ekwiwalencja związków frazeologicznych z apelatywnym komponentem relewantnym kulturowo. Na przykładzie indonezyjskich połączeń wyrazowych i ich polskich odpowiedników. – *Kwartalnik Językoznawczy*, 1–2, 62–175.

**РЕЧНИК НА АКТИВНАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ
В БЪЛГАРСКИЯ И ПОЛСКИЯ ЕЗИК:
ОСОБЕНОСТИ НА ФЛЕКТИВНИТЕ ТИПОВЕ
НА БЪЛГАРСКИТЕ ЛЕКСИКАЛНИ ЕДИНИЦИ**

Светла Коева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките
svetla@dcl.bas.bg

Статията представя обща класификация на фразеологизмите от българско-полската част на *Речника на активната фразеология в българския и полския език* по флективни типове (или групи, в които лексикалните единици имат еднакво формообразуване). Статията включва: принципите, които са възприети при използването на словника на българско-полската част на *Речника* за нуждите на флективната морфология, основните флективни типове и особеностите, които са наблюдавани при формообразуването на конкретното множество фразеологизми.

Ключови думи: флективни типове, съставни лексикални единици, фразеологизми

***DICTIONARY OF ACTIVE PHRASEOLOGY
IN BULGARIAN AND POLISH:
INFLECTIONAL TYPES OF BULGARIAN
LEXICAL UNITS***

Svetla Koeva

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
svetla@dcl.bas.bg

The article provides a general classification of phraseology from the Bulgarian-Polish section of the Dictionary of Active Phraseology in Bulgarian and Polish by inflectional types (or groups with the same formation of lexical units). The article discusses the principles adopted in using the Bulgarian-Polish section of the dictionary for inflectional morphology, the key inflectional types, and the peculiarities observed in the formation of the specific set of phraseological units.

Keywords: inflectional types, multiword expressions, phraseology

1. Въведение

Въпросът за автоматичната обработка на съставните лексикални единици, свързана с формалното описание на формите им, се поставя сравнително отскопро (Silberztein 1993, 2005; Savary 2005 и др.), тъй като, от една страна, съставните лексикални единици започват да се изучават сравнително късно като част от лексикалния състав на отделните езици, а от друга страна, е доста по-трудно да се опишат техните флективни типове в сравнение с флективните типове на думите. Предлагани са различни дефиниции за съставни лексикални единици (Benveniste 1980; Gross 1990; Sag et al. 2002 и др.), като, както се посочва (Savary 2008: 2), фокусът е върху три основни компонента. Съставните лексикални единици (на английски – multiword expressions):

- се състоят от две или повече графични думи;
- характеризират се с някаква степен на морфологична, синтактична, дистрибутивна и семантична некомпозиционалност;
- референцията им е уникална и константна.

Целта на настоящата статия е да се разгледат флективните типове на фразеологизмите, част от активната лексика на българския език, представени в *Речника на активната фразеология в българския и полския език* (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022). В *Речника* е прието следното определение за фразеологизъм: *семантично неразчленима, относително устойчива многокомпонентна единица с експресивно значение, което не е сбор от значенията на отделните компоненти в нейния състав, която се възпроизвежда в речта като цялостна лексикална конфигурация* (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 8), в което се отразяват изведените по-горе характеристики: многокомпонентност, некомпозиционалност на значението, константност. Както се посочва (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 8), в *Речника* са включени: **устойчиви съчетания с идиоматичен характер**: *гоня вятъра, изгубвам почва под краката си; фраземи* (устойчиви съчетания с образно значение, единият компонент в състава на които функционира в прякото си значение: *конска доза, кучешко време*; **устойчиви сравнения**: *червен като рак, тъмно като в рог*. Трите семантични групи са ясно разграничими и тяхната принадлежност към съставните лексикални единици е безспорна, независимо от терминологичните различия при различните класификации (Mel'cuk 1995; Sag et al. 2002; Baldwin, Kim 2010 и др.). Тъй като се разглеждат само фразеологизмите, включени в *Речника*, термините фразеологизъм и съставна лексикална единица се употребяват като синоними в статията.

Основната задача, която беше изпълнена, е класификация на фразеологизмите от българско-полската част на *Речника на активната фразеология в българския и полския език* по флективни типове (или групи, в които лексикалните единици имат еднакво формообразуване). В статията са представени: прин-

ципите, които са възприети при използването на словника на българско-полската част на *Речника* за нуждите на флективната морфология, основните флективни типове и особеностите, които са наблюдавани при формообразуването на конкретното множество фразеологизми.

Принципите на описание на флективната морфология на съставните лексикални единици в български език вече са описани като общ модел (Коева 2006), с повече детайли (Стоянова/Stoyanova 2012; Стоянова, Тодорова/Stoyanova, Todorova 2014; Тодорова/Todorova 2015) и достатъчно изчерпателно за практическа работа (Коева et al. 2016). В настоящата статия ще се спрем на някои особености, на които до момента не е обръщано внимание или които са засягали по-слабо.

2. Възприети принципи за нуждите на флективното описание

В *Речника на активната фразеология в българския и полския език* фразеологизмите, които имат лексикални или граматични варианти, са представени заедно, като им е приписано едно значение (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 10), например *кръвта̀ ми ври / изг̀ра̀е / кипѝ*, *гол кат̀ò п̀ушка / то̀яга*. За нуждите на флективната морфология вариантите са развити, така *кръвта̀ ми ври*, *кръвта̀ ми изг̀ра̀е* и *кръвта̀ ми кипѝ* са три отделни синонимни единици. Същият принцип е приложен към фразеологизми, в чийто състав присъства глагол от несвършен или от свършен вид, които също са представени с едно значение в *Речника* (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 10–11): *отв̀арям / отв̀оря̀ н̀ова̀ стр̀аница̀* съответства на единиците *отв̀арям̀ н̀ова̀ стр̀аница̀* и *отв̀оря̀ н̀ова̀ стр̀аница̀* при флективното описание. Факултативните елементи на фразеологизмите се представят в *Речника* в скоби (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 10): *ви́ря си нос̀а̀ (до̀ неб̀ето̀)*, *д̀ърж̀а̀ / й́мам̀ коз̀ (в̀ ръ́цетѐ си)*. Отново вариантите са развити и единицата *ви́ря си нос̀а̀ (до̀ неб̀ето̀)* отговаря на единиците: *ви́ря си нос̀а̀* и *ви́ря си нос̀а̀ до̀ неб̀ето̀*. Така е получен списък с 1048 фразеологизма от българо-полската част на *Речника*, които са подложени на морфо-синтактичен анализ във връзка с формообразуването им. Може да се очаква, че множеството от флективни типове на българските фразеологизми от полско-българската част на *Речника* има сходно описание на реализираните флективни типове, но засега тяхната формообразователна класификация остава бъдеща задача.

Основната форма на фразеологизмите може да се разглежда или като каноничен представител на парадигмата, или като идентификатор, ако е абстрактна, езиково неправилна форма, състояща се от основните форми на компонентите (Savary 2008: 10). Приемаме, че лемата на фразеологизма е най-неутралната му форма (Коева et al. 2016: 87) и съвпада с лемата или най-неутралната фразеологизирана форма на главната част (или части при съчинително свързване) и лемите или най-неутралните фразеологизирани форми на останалите компо-

ненти (т.е. лемата е част от парадигмата).¹ Под най-неутрална форма се има предвид най-немаркираната за морфологичните категории форма, която има реална употреба (Коева/Коева 2008: 25), т.е. първата форма в реда на парадигмата на дадена дума в нефразеологичната ѝ употреба.

3. Накратко за флективните типове на фразеологизмите

При фразеологизмите се наблюдават подчинително и съчинително свързани компоненти, доколкото синтактичната структура на съставните лексикални единици е същата като синтактичната структура на свободните фрази (по-точно, голяма част от възможностите за синтактично свързване между различни опори и техни задължителни и незадължителни модификатори в свободните словосъчетания са реализирани във фразеологизмите).

Предлага се дефиниране на фразеологизмите посредством т.нар. Ограничение за непрекъснатост, което гласи: *Редицата $x...y...z$ (в която редът на елементите е без значение) образува верига, ако x лицензира y и z , или ако x лицензира y и y лицензира x . Елементите на фразеологизма трябва да образуват верига* (O'Grady 1998: 284). Дефиницията почива на интуицията, че опората лицензира зависимите си части, т.е. семантичните и синтактичните свойства на опората определят броя и типа на останалите конституенти, с които тя може или трябва да се съчетава. Лицензирането съответства на познатото във фразовоструктурния синтаксис конституентно командване, което дефинира отношения между два възела в синтактичното дърво по следния начин: *Възелът (елементът) А конституентно командва възела (елемента) В, ако между двата възела няма отношение на доминиране и всеки възел, който доминира над А, доминира и над В*.

Фразеологизмите се формират, когато определена верига от опори придобие фигуративно значение (O'Grady 1998: 289). Следователно синтактичната структура на словосъчетанията (и изреченията), характерна за даден език, предопределя структурата на фразеологизмите в този език. Например в английски език може да се образува глаголен фразеологизъм с две преки допълнения (give

¹ Приема се, че абстрактна лема на фразеологизма представлява последователност от конституенти, които не са леми сами по себе си (Тодорова/Todorova 2015: 94). По-нататък обаче се отбелязва, че всеки конституент на фразеологизма се представя с най-ненатоварената с граматични признаци форма, с която при съчетаване с формите на останалите конституенти се запазва фразеологичността (Тодорова/Todorova 2015: 97). Практиката показва, че в много фразеологизми може да е фразеологизирана именно форма, съвпадаща с основната форма на главната част и/или на конституентите: *държѐ се на разстояние, зная две и двестѐ, изчервявам се / изчервя се като домѐт*.

[someone] [the benefit of the doubt] ‘да се направи необходимото, за да се продължи напред’), докато в българския език – не. В български (най-общо) фразеологизмите с главна част съществително могат да имат структура с предпоставено прилагателно (едно или повече) или друга част на речта, която има морфологичните характеристики на прилагателно; предпоставено съществително, което играе функцията на модификатор; задпоставена предложна група (в някои случаи повече от една) или наречие. Фразеологизмите с главна част глагол могат да съдържат именна група; предложна група; както и съчетания от именна група и предложна група или две предложни групи (по-рядко се среща и структура с малко изречение). Обичайното разширение на фразеологизми с главна част прилагателно и наречие е задпоставена предложна група. Възможностите за реализация на фразеологизмите в структурно отношение са сравнително добре представени, доколкото е описана структурата на словосъчетанията и изреченията в българския език (Бъркалова/Barkalova 1997; Пенчев/Penchev 1998 и др.).

За представянето на флективните типове на съставните лексикални единици е необходимо описанието на: а) **категориалната информация**, или групирането на единиците в граматични класове (т.е. съществителни, глаголи и т.н.) въз основа на частта на речта на опората при подчинително свързаните компоненти или опорите при съчинително свързаните компоненти; б) **парадигматичната информация**, или групирането на единиците в граматични подкласове в зависимост от броя, основния ред, частта на речта и стойностите на граматичните категории на компонентите, които участват във формирането на лемата на фразеологизма (в парадигматичната информация се включва и дефинирането на празните позиции, които също се приемат за компоненти на фразеологизмите; в) **граматичната информация**, или класификацията на единиците в граматични (флективни) типове, която показва начина на образуване на словоформите на компонентите на фразеологизмите (включително ударението) и зависимостите при реализацията на компонентите, ако се наблюдават такива (например различни типове съгласуване) (Коева 2006: 205).

Категориалната информация определя възможните словоформи при изменяемите части на речта. Фразеологизмите могат да имат структурата на словосъчетания: съчинителни (*дупе и гънци*) или подчинителни (*хвърщам бикà за рогàта*), или на изречения: самостоятелни прости изречения (*очите ми шарят*), подчинени прости изречения (*без да ми мигне окòто*), сложни съчинени изречения (*от еднòто ухò влиза, от другòто излизà*), сложни съставни изречения (*рèжa клòна, на кòйто седя*). При фразеологизмите с опора съществително или прилагателно броят на редовете в парадигмата и граматичните категории съвпадат с тези на дума от съответната категория, с уговорката, че при съществителните не се реализира звателна форма. При фразеологизмите с опора глагол не се реализират редовете от парадигмата – причастия и деепричастия, които традиционно се приемат за синтетични глаголни форми. Причастията в ролята си на прилагателно участват в друг граматичен клас, а в ролята си на част от сложна глаголна форма изграждат парадигмата на съответния глаголен фразеологизъм.

Парадигмата на фразеологизмите – изречения, се определя от парадигмата на глагола (глагола *съм* при предикатив) във всяко просто изречение, ако са повече от едно.

Парадигматичната информация (граматичните характеристики на опората, броят и редът на останалите компоненти и техните граматични характеристики, както и характеристиките на празните позиции) специфицира кои от възможните редове от парадигмата на категорията на опората се реализират. Например граматичният клас съществително име задава всички възможни редове за съществителни от трите рода: единствено и множествено число, членувани и нечленувани форми, бройна форма, звателна форма. Граматичният подклас неодоушевано съществително от женски род включва само четири форми:

единствено число, нечленувана форма
единствено число, членувана форма
множествено число, нечленувана форма
множествено число, членувана форма.

При комбинация на съществително от женски род в съставна лексикална единица с предпоставено прилагателно се получават следните възможности за реализация:

музикàлен инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, нечленувана форма; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**²

музикàлния инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, членувана форма – кратък член; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**

музикàлният инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, членувана форма – пълен член; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**

музикàлни инвалиди – прилагателно: множествено число, нечленувана форма; **съществително, мъжки род: множествено число, нечленувана форма**

музикàлните инвалиди – прилагателно: множествено число, членувана форма; **съществително, мъжки род: множествено число, нечленувана форма**.

Тъй като съставните лексикални единици се състоят от повече от една дума, описанието на техните форми включва и реда на компонентите им. Наблюдението над фразеологизмите, които са включени в *Речника*, показва следните зависимости:

² Категориалната информация (информацията за опората) се отразява при граматичните подкласове и флективните типове, за улеснение в статията се представя с подчертаване.

Възможността за промяна на словоредта засяга съставните части на фразеологизма: думи или словосъчетания, и е същата като тази на свободните словосъчетания, т.е., ако се наблюдават словоредни ограничения в рамките на свободните словосъчетания, те се отнасят и за фразеологизмите, например прилагателните винаги предхождат съществителното, което поясняват. По тази причина не е необходимо словоредните пермутации да бъдат част от парадигматичното описание.

Само при някои неизменяеми фразеологизми словоредът може да не съвпада с неутралния словоред на свободно словосъчетание със същата синтактична структура: *след дъжд качулка* вместо *качулка след дъжд*, *от старя коза яре* вместо *яре от стара коза*. В такива случаи не се наблюдава промяна на словоредта на съставните части.

Празните позиции в съставните лексикални единици са част от тяхното парадигматично описание, тъй като означават границите между конституентите на фразеологизмите: думи или словосъчетания. Поради природата си на граница празните позиции могат да бъдат натоварени с информация дали конституентите, които свързват, могат да разменят местата си, или не, т.е. дали свързват съставни части с фиксиран словоред, или не (Коева 2006: 214). Така парадигматичната информация за използвания по-горе пример, придобива следния вид:

музикàлен инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, нечленувана форма; фиксирана празна позиция; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**

музикàлния инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, членувана форма – кратък член; фиксирана празна позиция; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**

музикàлният инвалид – прилагателно: мъжки род, единствено число, членувана форма – пълен член; фиксирана празна позиция; **съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма**

музикàлни инвалиди – прилагателно: множествено число, нечленувана форма; фиксирана празна позиция; **съществително, мъжки род: множествено число, нечленувана форма**

музикàлните инвалиди – прилагателно: множествено число, членувана форма; фиксирана празна позиция; **съществително, мъжки род: множествено число, нечленувана форма**.

Същата парадигматична информация се отнася до всички съставни лексикални единици, които се състоят от прилагателно в мъжки род, следвано от съществително в мъжки род (опора), и формите им могат да се членуват и да образуват множествено число: *троянски кон* и др.

За сравнение, един ред от парадигмата на съставна лексикална единица, при която се допускат словоредни промени за част от конституентите, изглежда така (означени са и границите на конституентите):

мълча като риба – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *мълча*] [празна позиция] [предложна група [предлог *като*] [фиксирана празна позиция] [съществително, женски род: единствено число, нечленувана форма *риба*]]].

Празна позиция между *мълча* и *като риба* отразява възможността (макар и рядко) да се срещне вариантът: *като риба мълча*, докато подредбата на *като риба* е фиксирана.

Редовете на парадигмата може да бъдат увеличени от стойности на категориите на зависимите фразеологизирани компоненти (ако повече от една форма трябва да се съчетае с форма на опората). Например при фразеологизма *с ръка на сърце* формите се увеличават до две от употребата на съществителното *сърце* в единствено число, членувана и нечленувана форма. Трябва да се отбележи, че поради многото варианти за фразеологизиране, които са реализирани в езика, броят на граматичните подкласове и на флективните типове при фразеологизмите е много по-голям от броя им при думите.

При съставните лексикални единици има още една особеност, която е свързана с фиксирания и променливия словоред: възможността за вмъкване в границите на съставната лексикална единица на елемент от изречението, който не е част от нея. Наблюдават се три възможности (Коева 2006: 211–212): не се допуска вмъкване на външен за фразеологизма елемент; допуска се вмъкването само на притежателни клитики; допуска се вмъкването на неопределено множество от елементи. За да се представи допустимият словоред и допустимото вмъкване на външни елементи, е достатъчно в рамките на парадигматичната информация да се опишат празните позиции: **фиксирана празна позиция**, в която не се допуска вмъкване на елемент и словоредна размяна; **фиксирана клитична позиция**, в която се позволява вмъкване на притежателна клитика само след членувани форми, но не се допуска словоредна размяна; **фиксирана празна клитична позиция**, в която се позволява вмъкване на елемент, но не се допуска словоредна размяна; **празна клитична позиция**, в която не се допуска вмъкване на елемент, но се позволява словоредна размяна с клитиката; **празна позиция**, в която се позволява вмъкване на елемент и словоредна размяна.

В парадигмата участват и задължителни конституенти, които са променливи, т.е. не са лексикализирани, но в някои случаи са ограничени до конкретен семантичен клас (например – *човек*). В *Речника* позициите на такива конституенти се посочват в скоби, като посредством неопределително местоимение се дава най-обща информация за семантичния клас: *оставям / оставя (някого) на улицата, одрал съм кожата (на някого)* (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 10). По този начин в *Речника* са обединени два случая: задължителна експликация на глаголен модификатор и задължителна експликация на именен притежател. В първия случай в парадигматичната информация се включва категорията на задължителния, но не лексикално фиксиран компонент (*скроявам капан на*

някого). Във втория случай се включва най-неутралната реализация на притежателя – кратка форма на притежателното местоимение (*вземам му акъла*).³

скроявам капан на някого – [глаголен фразеологизъм [глаголна група [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *скроявам*] [празна позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма *капан*]] [празна позиция] [предложна група [предлог: *на*] [фиксирана празна позиция] [съществително или словосъчетание с главна част съществително]]]

вземам му акъла – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *вземам*] [фиксирана празна позиция] [именна група [притежателна клитика] [фиксирана празна клитична позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, членувана форма – кратък член *акъла*]]]

акъла му вземам – [глаголен фразеологизъм [именна група [съществително, мъжки род: единствено число, членувана форма – кратък член *акъла*] [фиксирана празна позиция] [притежателна клитика]] [празна позиция] [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *вземам*]]]

Граматичният (флексивният) тип дефинира по какъв начин се образуват формите: в един флексивен тип участват лексикални единици с еднакъв брой членове с еднакви граматични характеристики и еднакви звукови и акцентни редувания (Коева/Коева 1998: 54). Така парадигматичната информация за фразеологизмите *опаишата лъжа* и *чёрна овца* е еднаква, но флексивните типове, към които принадлежат, са различни, тъй като по различен начин се образуват формите за множествено число на компонентите им *лъжа* (*лъжи, лъжите*) и *овца* (*овце, овцете*). При съставните лексикални единици флексивните типове отразяват и различните типове съгласуване: *катò мухà без главà, катò мухì без главì*.

4. Описание на особеностите при образуването на флексивните типове на фразеологизмите в *Речника на активната фразеология в българския и полския език*

В *Речника* се наблюдават всички основни категориални типове: съчинително словосъчетание; подчинително словосъчетание с главна част съществително, прилагателно, наречие, глагол или предлог; просто изречение; просто подчинено изречение; сложно съчинено изречение; сложно съставно изречение.

³ Избира се формата за трето лице мъжки род, тъй като при глаголните фразеологизми основната форма на глагола е в първо лице и представянето на притежателното местоимение трябва да е в различно лице: **вземам ми акъла*.

4.1. Фразеологизми с опора съществително име

При опора съществително име в *Речника* се наблюдават следните парадигматични типове: най-голям дял имат фразеологизмите с предпоставено прилагателно – двадесет и девет единици (*òпитно зàйче*), срещат се фразеологизми с предпоставено съществително (*вир вода*); със задпоставена предложна група (*мàнджа с грòзде*); със задпоставена предложна група, в която съществителното има пояснение прилагателно (*бùря в кàпка вода*); със задпоставена предложна група, в която съществителното има пояснение за притежател (*трън в очите му*); с предпоставено прилагателно и задпоставена предложна група, в която съществителното има пояснение прилагателно (*обрàтната страна на медала*).

Ако главното съществително има ограничена парадигма на категорията число, това предопределя възможностите за реализация на форми (*магàрешки инàт* – само единствено число, *крокодìлски сълзи* – само множествено число), но при фразеологизирана употреба може да има още ограничения в парадигмата, които не произтичат от възможностите за образуване на формите за число на опората (*развълнуван диригèнт* – само единствено число).

По отношение на възможността да се изразява притежател (посредством предложна група с предлога *на* или притежателно местоимение – пълна или кратка форма), се реализира една от следните три възможности: присъединяването на притежател е задължително, възможно или не се допуска. При задължителното изразяване притежателят може да се яви във всичките си разновидности: *дясната му ръка*, *дясна ръка на някого*, *негова дясна ръка*, и трите възможности се разглеждат като синонимни по значение фразеологизми с различна парадигматична структура и различни флективни типове.

дясната му ръка – [група на съществително [прилагателно: женски род, единствено число, членувана форма *дясната*] [фиксирана празна позиция] [притежателна клитика] [фиксирана празна позиция] [**съществително, женски род: единствено число, нечленувана форма *ръка***]]

дясна ръка на някого – [група на съществително [прилагателно: женски род, единствено число, нечленувана форма *дясна*] [фиксирана празна позиция] [**съществително, женски род: единствено число, нечленувана форма *ръка***] [празна позиция] [предложна група [предлог *на*] [фиксирана празна позиция] [съществително или група на съществително]]]

негова дясна ръка – [група на съществително [притежателно местоимение, пълна форма] [фиксирана празна позиция] [прилагателно: женски род, единствено число, нечленувана форма *дясна*] [фиксирана празна позиция] [**съществително, женски род: единствено число, нечленувана форма *ръка***]]]

Възможността за членуване (независимо дали се реализират форми на опората само в единствено, само в множествено, или в единствено и в множествено число) е пряко обвързана с появата на притежател: ако не се допуска членуване, не може да има (не)задължително изразяване на притежател (*дру̀га*

бѝра, сла̀ба ра̀кѝя). Ако се допуска незадължителна употреба на притежател, се допуска и употребата на рефлексивно притежателно местоимение (*опаѝштата му лѝжѝ, неговата опаѝшта лѝжѝ, опаѝштата си лѝжѝ, своята опаѝшта лѝжѝ*). В някои случаи обаче се наблюдава ограничение само до незадължителен рефлексивен притежател (*с рѝкѝ на сѝрѝѝ, с рѝкѝ на сѝрѝѝто, с рѝкѝ на сѝрѝѝто си, с рѝкѝ на своето сѝрѝѝ*). При представянето фразеологизмите с незадължително изразен притежател се представят с фиксирана клитична позиция, в която се позволява вмъкване на притежателна клитика, но не се допуска словоредна размяна.

корѝва гла̀вѝ – [група на съществително [прилагателно: женски род, единствено число, нечленувана форма *корѝва*] [фиксирана клитична позиция] [**съществително, женски род: единствено число, нечленувана форма *гла̀вѝ***]]

Правилата за употреба на притежател са същите като при свободните словосъчетания: пълната форма на притежателното местоимение предхожда всички модификатори, кратката форма на притежателното местоимение следва първата членувана форма, предложната притежателна група – следва опората. Може да се наблюдава дублиране на кратката форма на притежателното местоимение с предложна притежателна фраза с произволен състав, която не е част от парадигмата, а от синтаксиса.

4.2. Фразеологизми с опора прилагателно име и наречие

Засвидетелствани са двадесет и три фразеологизъма с главна част прилагателно, разширено от предложна група (*трѝма̀в като̀ мѝчка*), от които в един случай прилагателното е неизменяемо (*инѝт като̀ ма̀гѝре*), и има примери, в които съществителното от предложната група се разширява с предпоставено прилагателно (*бѝден като̀ цѝркѝвна мѝшка*). Фразеологизмите с опора прилагателно могат да се употребяват адективно и/или предикативно. Ако се употребяват само предикативно, не могат да се членуват (*сам като̀ кѝку̀вица*), ако се употребяват и адективно, имат форми за род, членуване и число (*червѝн като̀ рак*). Например фразеологизмите *бѝвен като̀ ѝхлю̀в* и *бя̀л като̀ сня̀г* принадлежат към един и същ категориален подклас с осем форми за прилагателното (за род, число и членуване); празна позиция; предлог; фиксирана празна позиция; съществително, мъжки род: единствено число, нечленувано. Различното формообразуване на *бавен* (*бавния, бавна, бавни*) и *бя̀л* (*белия, бя̀ла, бели*) ги причислява към различни флективни типове.

В три регистрирани фразеологизъма главната част е наречие, образувано от прилагателно, и се разширява с предложна група (*тѝм̀но като̀ в ро̀г*). И двата категориални типа: с опора прилагателно и с опора наречие, допускат емфатична словоредна промяна на границата с подчинената предложна група, а тези с предикативна употреба – вмъкване на копулата *сѝм* в същата позиция.

4.3. Фразеологизми с опора предлог

В *Речника* са включени общо двадесет и девет фразеологизъма със структура на предложна група, като се наблюдават следните варианти при въвежданата от предлога именна фраза: самостоятелно съществително (*катò гъ̀би*); с предпоставено прилагателно (*на фина̀лната пра̀ва*); със задпоставена предложна група (*катò му̀ха без гла̀ва*); със задпоставена предложна група, в която съществителното се пояснява от прилагателно (*катò сло̀н в стъ̀клàрски ма̀газин*); с предпоставена именна група (*на една̀ ръ̀ка разсто̀яние*); с два модификатора – числително и прилагателно (*с две лѐви ръ̀це*); със задължителен рефлексивен притежател и прилагателно (*съ̀с со̀бственѝте си оч̀и*). Има примери, в които предлогът въвежда група на прилагателно (*катò глът̀нал ба̀стун*) или са с два предлога (*катò на длан*). Наблюденията показват, че фразеологизмите със структура на предложна група са неизменяеми, не допускат словоредни размествания и вмъкване на елементи, включително на кратки форми на притежателни местоимения. Има няколко по-особени фразеологизъма с две предложни групи, които структурно не образуват словосъчетание и имат адвербиална употреба: *през куп за гро̀ш; от игла̀ до конѐц*. В свободно словосъчетание двете предложни групи биха се отнасяли поотделно към една и съща опора. При тези фразеологизми може да се говори и за фразеологизация на синтактично равнище, която се наблюдава рядко.

4.4. Фразеологизми с опора глагол

Разглеждаме четири основни случая: с единствено разширение съществително или именна група; с единствено разширение предложна група; с две разширения – съществително или именна група и предложна група, и с две разширения – предложни групи.

4.4.1. Фразеологизми с опора глагол и разширение съществително или именна група

При глаголните фразеологизми с единствено разширение съществително или именна група (двеста тридесет и девет на брой в *Речника*) се наблюдават три основни групи (глаголите са лични преходни глаголи от двата вида): със съществително (рядко с предпоставени разширения или съчинително словосъчетание): *во̀дя пара̀да, ми́навам вся̀ка гра̀ница, разкр̀ивам ѝстинското си лицѐ, б̀лвам зми́и и гу̀щери*; със съществително и задължително изразен притежател: *бл̀ижа му подм̀етките*, и със съществително и задължително изразен рефлексивен притежател: *глът̀вам си ези́ка*. Доказателство за това, че кратките местоименни форми не са лични местоимения, е невъзможността да се употреби само глаголът и кратката форма на местоимението, или кратката форма да се замени с пълна форма на лично местоимение: **бл̀ижа му, *глът̀вам си*;

**блѣжа него подмѣтките, *глѣтвам себе си езика.* При фразеологизмите със задължителен притежател най-разпространен е вариантът с кратка форма на притежателно местоимение, другите два варианта – с пълна форма на притежателно местоимение и с предложна група, са възможни, но редки. При фразеологизмите със задължителен рефлексивен притежател вариантът с пълна форма на рефлексивно притежателно местоимение е възможен, но рядък, а вариант с предложна група няма. Общото представяне на първия член на парадигмата при трите случая е следното⁴:

вдѣгам гѣри – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: **1. лице, единствено число, сегашно време** *вдѣгам*] [празна позиция] [съществително, женски род: множествено число, нечленувана форма *гѣри*]

блѣжа му подмѣтките или *блѣжа си рѣните* – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: **1. лице, единствено число, сегашно време** *блѣжа*] [фиксирана празна позиция] [именна група [кратка форма на притежателно местоимение или кратка форма на рефлексивно притежателно местоимение] [фиксирана празна клитична позиция] [съществително, женски род: множествено число, членувана форма *подмѣтките* или *рѣните*]]

блѣжа подмѣтките му или *блѣжа рѣните си* – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: **1. лице, единствено число, сегашно време** *блѣжа*] [празна позиция] [именна група [съществително, женски род: множествено число, членувана форма *подмѣтките* или *рѣните*] [фиксирана празна позиция] [кратка форма на притежателно местоимение или кратка форма на рефлексивно притежателно местоимение]]

блѣжа неговите подмѣтки или *блѣжа своите рѣни* – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: **1. лице, единствено число, сегашно време** *блѣжа*] [празна позиция] [именна група [притежателно местоимение, пълна форма: членувана, или рефлексивно притежателно местоимение; пълна форма, членувана] [фиксирана празна позиция] [съществително, женски род: множествено число, нечленувана форма *подмѣтки* или *рѣни*]]

блѣжа подмѣтките на някого – [глаголен фразеологизъм [глагол, личен, несвършен вид: **1. лице, единствено число, сегашно време** *блѣжа*] [празна позиция] [именна група [съществително, женски род: множествено число, членувана форма] [празна позиция] [предложна група [предлог *на*] [фиксирана празна позиция] [съществително или именна група]]].

⁴ Представянето на притежателните форми в словообразуването на глаголните съставни единици се разглежда като трансформация, т.е. като преобразуване на една форма в друга (Тодорова/Todorova 2015: 149–150). При пълните и кратките форми на притежателните местоимения подобен подход има своите основания. Както беше посочено, с цел опростяване на флективните типове и придържане към формообразуването вариантите с различни начини за задължително изразяване на притежател се разглеждат като синонимни фразеологизми.

4.4.2. Фразеологизми с опора глагол и разширение предложна група

Глаголните фразеологизми, които се разширяват с една предложна група (общо двеста двадесет и девет в *Речника*), се характеризират с няколко особености. Глаголите са лични непреходни глаголи от двата вида, включително постоянно рефлексивни: *спя като пън, удържа на камък, усмихвам се под мустак*. Предложните фрази са с адвербиално значение за начин или локация, като част от тях може да имат аргументен характер във фраза без преносна употреба. Структурата на предложната фраза е проста: съществително (*витая в облаците*), съществително със задължително изразен притежател (*заставам на пътя му*), съществително със задължително изявен рефлексивен притежател (*трепери за кожата си*), съществително с предпоставен модификатор (*стой със скръстени ръце*), съществително със задпоставен модификатор предложна група (*запъвам се като магаре на мост*), съществително със задпоставен модификатор наречие (*хвърлям се с главата напред*). Наблюдават се само три примера с фразеологизирана глаголна фраза от глагол и наречие.

4.4.3. Фразеологизми с опора глагол и две разширения – съществително име или именно словосъчетание и предложна група

При глаголните фразеологизми, в които могат синтактично да се разчленят именна група и предложна група, се наблюдават няколко по-важни случая.

– **Именната група е задължителна, но не е лексикализирана във фразеологичната употреба и има характер на променлива:** *вкарвам някого в релсите* (осемдесет и осем примера в *Речника*). Именната група е произволно съществително или словосъчетание с референция към лице или обект, или и двете, и може да се замени с кратка винителна форма на лично местоимение: *изхвърлям някого на улицата; изхвърлям го на улицата; замитам нещо под килима; замитам го под килима; мери някого / нещо с различен ариин; мери го с различен ариин*. За разлика от следващата група в този случай предложната група се характеризира с адвербиално значение. В повечето примери предложната група има проста структура от предлог и съществително: *настъпвам го по мазола*, но се срещат и случаи с предпоставено прилагателно: *виждам го в черни краски*; задпоставена предложна група: *гледам го като цвёте в саксия*; със задължителен притежател: *тиквам го под носъ му*. Словоредът на трите основни конституента: глагол, именна група, предложна група, независимо от структурата им, не се различава от словореда на нефразеологизиран израз с пряк обект и предложна адвербиална група.

тиквам нещо под носъ му – [глаголен фразеологизъм [глаголна група [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *тиквам*] [празна позиция] [съществително или именна група]] [празна позиция] [предложна група [предлог *под*] [фиксирана празна позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, членувана форма – кратък член *носъ*]] [фиксирана празна позиция] [притежателна клитика]]

тиквам го под носà му – [глаголен фразеологизъм [глаголна група [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *тиквам*] [празна клитична позиция] [винителна клитика]] [празна позиция] [предложна група [предлог *под*] [фиксирана празна позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, членувана форма – кратък член *носà*]] [фиксирана празна позиция] [притежателна клитика]].

– Предложната група е задължителна, но не е лексикализирана във фразеологичната употреба и има характер на променлива: *подла̀гам крак на някого; сла̀гам рогà на някого* (тридесет и седем примера в *Речника*). В голяма част от фразеологизмите от тази група съществителното няма подчинени части, а предложната група е произволно съществително или именна група с референция към лице и може да се замени с кратка дателна форма на лично местоимение.⁵ Формално редиците глагол – клитика – съществително при фразеологизмите с едно разширение: именна група, и с две разширения: именна и предложна група, може да съвпадат: *натр̀йвам му носà* и *погàждам му нòмер*, но в първия случай клитиката е притежателна, а във втория – лична. Доказателство за характера на клитиката във втория случай е възможността или невъзможността за изпускането ѝ или за замяната ѝ с пълна форма на притежателно местоимение: **натр̀йвам носà, погàждам му нòмер, натр̀йвам неговия нос* и **погàждам неговия нòмер*. В тази група фразеологизми и именната, и предложната група имат аргументен характер в аналогична нефразеологична структура. Словоредът на трите основни конституента: глагол, именна група, предложна група, включително в случая, когато има употреба на лична местоименна клитика, не се различава от словоредата на нефразеологизиран израз с пряк и непряк обект.

скроя̀вам капàн на някого – [глаголен фразеологизъм [глаголна група [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *скроя̀вам*] [празна позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма *капàн*]] [празна позиция] [предложна група [предлог: *на*] [фиксирана празна позиция] [съществително или словосъчетание с главна част съществително]]

скроя̀вам му капàн – [глаголен фразеологизъм [глаголна група [глагол, личен, несвършен вид: 1. лице, единствено число, сегашно време *скроя̀вам*] [празна клитична позиция] [дателна клитика]] [празна позиция] [съществително, мъжки род: единствено число, нечленувана форма *капàн*]].

⁵ Представянето на дателните форми в словообразуването на глаголните съставни единици също се разглежда като трансформация, т.е. като преобразуване на една форма в друга (Тодорова/Todorova 2015: 151–152). Отново, с цел опростяване на флективните типове и придържане към формообразуването, вариантите с различни начини за изразяване на „дателни“ отношения се разглеждат като синонимни фразеологизми.

– **Именната и предложната група са лексикализирани във фразеологичната си употреба:** *удрям с един куриум два заека, ловя риба в мътна вода* (осемдесет и един примера в *Речника*). Структурата на именната група и предложната група в много от случаите е проста – съществително без пояснения: *хващам бика за рогата*, но се срещат и примери с разширения: *крія главата си в пясъка, хвърлям си думите на вятъра*. Словоредът на трите основни конституента: глагол, именна група, предложна група, независимо от структурата им, не се различава от словореда на нефразеологизиран израз с пряк обект и предложна адвербиална група освен в случаите, когато и словоредът е фразеологизиран: *с чужда пѣта помен прѣвя*.

4.4.4. Фразеологизми с опора глагол и две разширения – предложни групи

При глаголни фразеологизми с две предложни групи се наблюдават следните основни групи:

– **Едната предложната група е задължителна, но не е лексикализирана във фразеологичната употреба и има характер на променлива:** *мѣхам с опѣшка пред някого; радвам се като дете на нещо* (двадесет и четири примера в *Речника*). Съществителното от фразеологизираната предложна група може да има предпоставен модификатор прилагателно: *залѣпвам се като гѣрбова мѣрка за някого*, или задпоставен модификатор предложна група: *налитам на някого / нещо като мухѣ на мед*. Може да има комбинация от предложна група с обектно и с адвербиално значение, както и двете групи да имат адвербиално значение. Обектното значение може да се изрази и с кратка дателна клитика: *дѣйде ми до гѣша, дѣйде ми на ум*. Словоредните правила и правилата за вмъкване на елементи са същите като при свободните словосъчетания с аналогична структура.

– **Двете предложни групи са лексикализирани във фразеологичната си употреба:** *чѣкам от вратѣ на вратѣ* (шест случая в *Речника*). В този случай предложните групи имат адвербиално значение и словоредните правила и правилата за вмъкване на елементи са същите като при свободните словосъчетания с аналогична структура.

4.5. Фразеологизми изречения

Разгледаните по-горе глаголни фразеологизми съвпадат формално със структурата на просто изречение с изпуснат (но ясен) местоименен подлог. При тях глаголите имат пълна парадигма, определена от граматичните особености на самите глаголи и от особеностите на фразеологичната им употреба (възможни са и някои ограничения към отделни фразеологизми, например при образуването на страдателен залог).

Групата фразеологизми, които се състоят от именна група (подлог) и глагол (сказуемо) наброява четиридесет и седем примера в *Речника*: *крѣвтѣ ми кипѣ*,

мандалото хлòпна. Има само няколко примера с разширения към съществителното в подложна позиция, различни от притежателно местоимение: *ча̀шиата на тѣ̀рпѣ̀нието ми прѣ̀лѝва, от̀ва̀рят се нò̀ви хоризò̀нти*, докато примерите с притежателна клитика преобладават (двадесет и осем примера): *чѐнѐто ми мѣ̀ли, крѣ̀втà ми кѝти, à̀кциите ми се вò̀дигат*. Част от глаголите са рефлексива тантум: *плетѣ̀ ми се ѐзѝкът, à̀кциите ми се вò̀дигат*, срещат се и акузатива тантум: *рѣ̀цѣ̀те ме сѣ̀рбят*.

Има няколко примера със структура именна група (подлог), глагол (сказуемо) и именна група (обект): *стѐнѝте ò̀мат у̀шѝ*, и именна група (подлог), глагол (сказуемо) и предложна група (с адвербиално значение): *умѣ̀т ми рѣ̀же ка̀то̀ брѣ̀сна̀ч*.

Особеното в разглежданите фразеологични единици изречения е, че подлогът също е фразеологизиран и формата на глагола в трето лице единствено или множествено число зависи от числото на фразеологизирания подлог: само единствено или множествено число: *ко̀са̀та ми на̀стрѣ̀хва, гла̀вѝ ще хвѣ̀рча̀т*, единствено и множествено число: *сто̀пѝ се лѐдѣ̀т, сто̀пят се лѐдовѣ̀те*. В някои случаи това се отнася и за рода на сложната глаголна форма: *к̀у̀ку̀вица ми ѐ из̀пѝла умà̀*. Формите на глаголите за различни темпорални категории са възможни, но само някои от тях се реализират в речта. Наблюдават се и други ограничения: глаголите акузатива тантум не образуват страдателен залог, макар че са преходни; глаголите акузатива тантум и датива тантум не образуват повелително наклонение.

Словоредът на фразеологизмите изречения, независимо от структурата им, не се различава от словореда на изреченията (освен ако подредбата не е фразеологизирана).

5. Заключение

Основният извод, който може да се направи от прегледа на парадигматичните класове и флективните типове на фразеологизмите в български, е, че част от флективното описание е редът на думите и възможността за вмъкване на елементи от изречението в структурата на фразеологизмите. От синтактична гледна точка структурата на фразеологизмите (включително словоредът) е същата като структурата на свободните словосъчетания и изречения. В много редки случаи се наблюдава и фразеологизация на синтактично или словоредно равнище. Празните позиции, които свързват конституентите: думи или словосъчетания, на фразеологизмите се разглеждат като част от парадигматичното им описание. Дефинирани са пет вида празни позиции, за да се осигури представянето на: възможностите за промяна на словореда, вмъкването на външни елементи и особеностите при употребата на лични и притежателни клитики. Различните лексикални (с лексикална замяна на конституенти) и синтактични варианти (с изпускане на конституенти) се разглеждат като синонимни фразеологизми, но тяхното флективно описание може да бъде различно.

Благодарности

Публикацията е част от изпълнението на проект IC-PL/13/2022-2023. Авторката благодари за финансирането по грантовата схема между Българската академия на науките и Полската академия на науките.

Литература / References

- Благоева и др. 2022: Благоева, Д., Св. Коева, В. Сосновски, М. Яскот. Речник на активната фразеология в българския и полския език. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2022. (Blagoeva et al. 2022: Blagoeva, D., Sv. Koeva, W. Sosnowski, M. Jaskot. Rechnik na aktivnata frazeologia v balgarskia i polskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- Бъркалова 1997: Бъркалова, П. Българският синтаксис: познат и непознат. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Barkalova 1997: Barkalova, P. Balgarskiyat sintaksis: poznat i nepoznat. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.)
- Коева 1998: Коева, Св. Граматичен речник на българския език. Описание на концепцията за организацията на лингвистичните данни. – Български език, 6, 49–58. (Koeva 1998: Koeva, Sv. Gramatichen rechnik na balgarskia ezik. Opisanie na kontseptsiyata za organizatsiyata na lingvistichnite dannî. – Balgarski ezik, 6, 49–58.)
- Коева 2008: Коева, Св. Българският ФреймНет. Семантико-синтактичен речник на българския език – концептуален модел. – В: Св. Коева (състав.). Българският ФреймНет: Семантико-синтактичен речник на българския език. София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“, 5–57. (Koeva 2008: Koeva, Sv. Balgarskiyat FrameNet. Semantiko-sintaktichen rechnik na balgarskia ezik – kontseptualen model. – In: Sv. Koeva (sastav.). Balgarskiyat FrameNet: Semantiko-sintaktichen rechnik na balgarskia ezik. Sofia, Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”, 5–57.)
- Пенчев 1998: Пенчев, Й. Синтаксис на съвременния български книжовен език. Асеновград, Издателска къща „Вечерник“. (Penchev 1998: Penchev, Y. Sintaksis na savremennia balgarski knizhoven ezik. Asenovgrad, Izdatelska kashta “Vechernik”.)
- Стоянова 2012: Стоянова, Ив. Автоматично разпознаване и тагиране на съставни лексикални единици в българския език. Докторска дисертация. София, Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“. (Stoyanova 2012: Stoyanova, Iv. Avtomatichno razpoznavane i tagirane na sastavni leksikalni ediniti v balgarskia ezik. Doktorska disertatsia. Sofia, Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”.)
- Стоянова, Тодорова 2014: Стоянова, Ив., М. Тодорова. Разработване на речници на съставните лексикални единици в българския език за целите на компютърната лингвистика. – В: Езикови ресурси и технологии за български език. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 185–202. (Stoyanova, Todorova 2014: Stoyanova, Iv., M. Todorova. Razrabotvane na rechnitsi na sastavnite leksikalni ediniti v balgarskia ezik za tselite na kompyutarnata lingvistika. – In: Ezikovi resursi i tehnologii za balgarski ezik. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 185–202.)
- Тодорова 2015: Тодорова, М. Типология и свойства на устойчиви словосъчетания в български. Глаголни фразеологизми. Докторска дисертация. София, Институт за български.

гарски език „Проф. Любомир Андрейчин“. (Todorova 2015: Todorova, M. *Tipologia i svoystva na ustoychivi slovosachetania v balgarski. Glagolni frazeologizmi. Doktorska disertatsia*. Sofia, Institut za balgarski ezik “Prof. Lyubomir Andreychin”.)

- Baldwin, Kim 2010: Baldwin, T., Su Nam Kim. Multiword expressions. – In: N. Indurkha, F. J. Damerau (eds.). *Handbook of Natural Language Processing*. 2nd ed. Boca Raton, CRC Press, 267–292.
- Benveniste 1980: Benveniste, É. *Problèmes de linguistique générale*, II. Paris, Gallimard.
- Gross 1990: Gross, G. Définition des noms composés dans un lexique-grammaire. – *Langue Française*, 87, 84–90.
- Koeva 2006: Koeva, Sv. Inflection morphology of Bulgarian multiword expressions. – In: *Computer Applications in Slavic Studies*. Sofia, Boyan Penev Publishing House, 201–216.
- Koeva et al. 2016: Koeva, Sv., I. Stoyanova, M. Todorova, Sv. Leseva. Semi-automatic Compilation of the Dictionary of Bulgarian Multiword Expressions. – In: *Proceedings of the GLOBALEX 2016 Workshop: Lexicographic Resources for Human Language Technology*, LREC, 86–95.
- Mel’cuk 1995: Mel’cuk, I. Phrasemes in language and phraseology in linguistics. – In: M. Everaert, E.-J. van der Linden, A. Schenk, R. Schreuder (eds). *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Hillsdale, NJ/Hove, UK, Erlbaum, 167–232.
- Nunberg et al. 1994: Nunberg, G., I. Sag and T. Wasow. Idioms. – *Language*, 70, 491–338.
- O’Grady 1998: O’Grady, W. The syntax of idioms. – *Natural Language and Linguistic Theory*, 16, 279–312.
- Sag et al. 2002: Sag, I. A., T. Baldwin, F. Bond, A. Copestake, and D. Flickinger. Multiword Expresions: A Pain in the Neck for NLP. – In: A. Gelbukh (ed.). *Computational Linguistics and Intelligent Text Processing. CICLing 2002. Lecture Notes in Computer Science*, vol. 2276. Berlin, Heidelberg, Springer, 189–206.
- Savary 2005: Savary, A. A formalism for the computational morphology of multi-word units. – *Archives of Control Sciences* 15(3), 437–449.
- Savary 2008: Savary, A. Computational Inflection of Multi-Word Units. – In: *Linguistic Issues in Language Technology*, CSLI Publications, Vol. 1, Issue 2, 1–53.
- Silberztein 1993: Silberztein, M. Les groupes nominaux productifs et les noms composés lexicalisés. – *Lingvisticæ Investigationes* 17(2), 405–425.
- Silberztein 2005: Silberztein, M. NooJ’s dictionaries. – In: *Proceedings of Language & Technology Conference*. Poznan, Poznan University, 291–295.

O NOWYCH FRAZEOLGIZMACH W KOMUNIKACJI MEDIALNEJ

Joanna Satola-Staśkowiak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

jstaskowiak@ahelodz.pl

ORCID iD: 0000-0002-8821-2379

W artykule zwrócono uwagę na kilka nowych frazeologizmów¹, pojęć i okazjonalizmów obserwowanych w polskiej współczesnej komunikacji medialnej. Przedmiot rozważań dotyczy także nowych zjawisk składniowych, które dotychczas nie miały odzwierciedlenia w polskiej normie językowej. Część z prezentowanych przykładów z pewnością ma charakter przejściowy, część najprawdopodobniej pozostanie w języku polskim na dłużej. Ilustrowany w artykule materiał został wyekscerpowany z dostępnych w ostatnich miesiącach w sieci wpisów internetowych, blogów, twittów, artykułów prasowych i naukowych oraz filmów opublikowanych na YouTube, a także był konsultowany z graczami gier komputerowych oraz studentami i młodzieżą w wieku 18–21 lat.

Słowa kluczowe: współczesna medialna komunikacja językowa, język polski, nowe frazeologizmy, nowe wyrażenia, nowa leksyka, nowa składnia, neologizmy, okazjonalizmy, współczesne tendencje językowe

ABOUT NEW IDIOMS IN MEDIA COMMUNICATION

Joanna Satola-Staśkowiak

Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi

jstaskowiak@ahelodz.pl

ORCID iD: 0000-0002-8821-2379

The article highlights several new idioms, concepts, and nonce words observed in Polish contemporary media communication. The subject of discussion also concerns new syntax which has not been reflected in the Polish standards of language before. Some of the presented examples certainly have a peripheral nature, while

¹ Frazeologizmy to „ustalone połączenia dwu lub więcej wyrazów, których znaczenia nie można wyprowadzić ze znaczeń komponentów i znaczenia strukturalnego danego połączenia” (Lewicki 2003: 195). Są one unikatowymi jednostkami słownikowymi, „zawierają często formy izolowane we współczesnym systemie językowym, charakteryzują je liczne nieregularności gramatyczne” (Lewicki, Rejakowa 2003: 233).

others are likely to stay for a while in the Polish language. The material illustrated in the article has been collected from an available online content from recent months, including online posts, blogs, tweets (currently renamed), press articles and research studies as well as videos published on YouTube platform. Additionally, the article was consulted with computer game players, university students, and young adults aged between 18 and 21.

Keywords: contemporary language, media language communication, Polish language, new idioms, new expressions, new vocabulary, new syntax, neologisms, nonce words, contemporary language tendencies

Wstęp

Od wielu lat z zainteresowaniem śledzę współczesne przykłady i kierunki zmian w językach (głównie słowiańskich): powstające nowe słowa, wyrażenia lub nowe znaczenia znanych słów, a także celowe i niecelowe przesunięcia semantyczne. Artykuł dotyczy kilku charakterystycznych przypadków w języku polskim, które omawiam i prezentuję w kontekście współczesnej językowej komunikacji medialnej. Prezentowany w artykule materiał został wyekscerpowany z dostępnych w sieci wpisów internetowych, blogów, twittów, artykułów prasowych i naukowych, zawiera kilkanaście bieżących przykładów. Bywało, że omawiane niżej przykłady były szeroko komentowane społecznie w mediach (telewizji czy portalach społecznościowych) nawet przez osoby, które dotychczas nie zajmowały się analizą znaczeń form językowych czy nie dostrzegały innych zjawisk z zakresu wiedzy o języku. Zwracanie uwagi przez niespecjalistów na użycia określonych wyrażeń jest tu znaczące. Wpływ na to ma emocjonalny stosunek zwyczajnych użytkowników języka do opisywanych form i potrzeba wyrażania uczuciowego stosunku wobec fizycznych i psychicznych elementów otaczającej rzeczywistości.

1.0. Zmiany w polskim języku są naturalnym rezultatem ewolucji języka, kultury i społeczeństwa. Powszechnie znany jest fakt, że współcześnie liczne nowe wyrażenia polskie (ale także bułgarskie i słowiańskie w ogóle) bazują na języku angielskim, choć nie jest to obowiązkowy czy jedyny kierunek zmian. Oto kilka ważnych obszarów, w których obserwowane są opisywane w artykule ewolucje językowe. Obszary te często przenikają się, na przykład obszar nowych mediów łączy się wielokrotnie ze slangiem młodzieżowym, popkulturą czy językiem polityki, dlatego nie należy ich traktować jako stałe jedynie jako sposób prezentacji badanego materiału. Przykłady:

1.1. Technologia i nowe media: W związku z rosnącym wpływem technologii i mediów społecznościowych mogą pojawić się nowe wyrażenia opisujące nieznane kiedyś zjawiska i trendy online, na przykład wyrażenia: „**być online**” (‘być podłączonym do internetu’); „**być offline**” (‘być poza dostępem do internetu’), „**być w trybie offline**” (‘być poza dostępem do internetu’); „szukać w internetach” (‘żartobliwe określenie opisujące przeszukiwanie internetu’); „**wylogować się / być wylogowanym**” to jest ‘wyjść z programu komputerowego, konta’, ale także ‘zrezygnować z życia, spotkania, znajomych’; powiedzenia, pochodzące z gier, które przez młodych

ludzi kwalifikują się wraz z filmami czy muzyką do kultury popularnej. Na przykład zwroty typu: „**GG**” ‘skrót od „good game” używany dla wyrażenia pochwały, pochodzący z gier komputerowych’; „**iść na questa**” ‘mieć dodatkowe zadanie’ oraz „**zbierać manę**” ‘od „mana” (czyli statystyki w grach komputerowych) oznacza zbieranie energii do wykonania danej czynności oraz „**nie mieć many**” ‘nie mieć sił do zrobienia czegokolwiek’; „**game changer**” ‘określenie zmiany sytuacji, jakości rzeczywistości, zasad gry także osoba czy informacja zmieniająca daną sytuację’.

1.2. Zmiany społeczne: Przemiany w społeczeństwie, takie jak zmiany wartości, wzorce zachowań czy postrzeganie różnych zagadnień, mogą prowadzić do nowych wyrażen odzwierciedlających te zmiany: „**detox**”² **np. od mediów społecznościowych lub od internetu, czy od telefonu i gier** oznacza ‘przerwę od korzystania z platform społecznościowych, internetu, telefonu czy gier w celu odzyskania spokoju umysłu i skupienia na rzeczach ważnych w życiu’; „**umowa śmieciowa**”³ (inaczej śmieciówka) ‘stosowana przez niektórych pracodawców umowa w celu ominięcia przepisów prawa pracy i obniżenia kosztów zatrudnienia’; „**Black Friday**” ‘ostatni piątek listopada rozpoczynający sezon przedświątecznych wyprzedaży’; „**coming out**” (od ang. *to come out of the closet* – dosłownie *wyjsć z szafy*) ‘ujawnienie swojej mniejszościowej orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej’. „**Jesteś w trybie offline**” – określenie z zakresu technologii, używane, aby opisać osobę, która jest niedostępna emocjonalnie lub nieangażująca się w interakcje społeczne.

1.3. Polityka i aktualności: Wydarzenia polityczne i społeczne mogą wpływać na powstawanie nowych frazeologizmów i wyrażen. „Współczesne komunikowanie polityczne polega na umiejętnym kokietowaniu słuchaczy” (Bancerz 2003: 174). Agnieszka Rosińska-Mamej, Dorota Połowniak-Wawrzonek podsumowują: „W dzisiejszym świecie polityk musi być nie tylko (a może: nie tyle) elokwentny i kompetentny, powinien też odznaczać się pewnością siebie, a przede wszystkim umiejętnością budowania odpowiedniej relacji z odbiorcą, nawiązania z nim nici porozumienia. Przekonywanie za pomocą argumentów jest zastępowane przez strategię (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2019: 87). Zdaniem Michała Bancerza sedno takiej strategii „tkwi w dramaturgii autoprezentacji, zmierzającej do wzbudzenia zaufania do osoby głoszącej dany pogląd, by tą drogą wzbudzić w słuchacz zaufanie do samego poglądu” (Bancerz 2003: 176).

Nowe, popularne wyrażenia polityczne to: „**dobra zmiana**”⁴ (zarówno w znaczeniu dosłownym i pozytywnym, dzięki określeniu *dobra*, czyli zgodnym z intencją autorów hasła wyborczego PiS, jak i w znaczeniu przeciwnym, prześmiewczym – ‘zła zmiana, negatywne efekty polityki partii’). Jak się okazuje, przymiotnik *dobra* dla różnych odbiorców oznacza całkowicie odmienny stan rzeczy – jedni faktycznie tak postrzegają zmianę zaproponowaną przez partię, inni są jej stanowczo przeciwni,

² <https://www.miejski.pl/slowo-Detox> (dostęp: 18.08.2023).

³ <https://sjp.pwn.pl/sjp/umowa-smieciowa;6414228.html> (dostęp: 18.08.2023).

⁴ Hasło wyborcze polskiej partii Prawo i Sprawiedliwość (PiS).

traktując określenie *dobra* jako nacechowane ujemnie⁵; „wina Tuska” – wyrażenie powstałe z dwóch rzeczowników, pochodzące z 2011 roku z wiersza poety Wojciecha Młynarskiego: „Pociąg spóźnił się do Buska – wina Tuska. Podupada kurort Ustka – wina Tuska. Groch się jakoś marnie łuska – wina Tuska”.⁶ Pokazującego polityczne tendencje obarczania o wszystkie nieszczęścia lidera Platformy Obywatelskiej (PO), premiera Polski – Donalda Tuska. Frazeologizm ma dziś wydźwięk ironiczny i używany jest często przez zwolenników Donalda Tuska. Puenta cytowanego wyżej wiersza brzmi: „Spytasz mnie, publiko moja, a cóż to za paranoja? To katechizm jest prześliczny sporej partii politycznej”.⁷ Ciekawe, że określenie też bywa wykorzystywane przez zagorzałych przeciwników Donalda Tuska w znaczeniu dosłownym, podkreślającym, że Tusk jest winny sytuacji politycznej czy gospodarczej w Polsce. „**Totalna opozycja**” to wyrażenie rzeczownikowe, pochodzące z wypowiedzi polskiego polityka Grzegorza Schetyny⁸ zostało przejęte po zmianie szyku przez partię PiS, przeciwną władzy PO. Określa przeciwników politycznych PiS-u. Oznaczający natężenie cechy wyraz *totalny*, równoznaczny z komponentem adnominalnym badanego połączenia, jest dziś wyrazem modnym, „bardzo popularnym, zastępującym wiele wyrazów bliskoznacznych”, stwierdzają A. Rosińska-Mamej, D. Połowniak-Wawrzonek (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2021). Wyrażenie współcześnie występuje zarówno w języku oficjalnym⁹, potocznym¹⁰ jak i w wielu socjolektach¹¹.

⁵ <https://kultura.gazetaprawna.pl/artykuly/1356828,rusza-festiwal-mediow-czlowiek-w-zagrozeniu.html> (dostęp: 18.08.2023).

⁶ <https://oko.press/tusk-memy> (dostęp: 17.08.2023).

⁷ <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/1698088,1,a-tak-wojciech-mlynarski-pisal-o-tusku.read> (dostęp: 18.08.2023).

⁸ Były przewodniczący Platformy Obywatelskiej (PO), który powiedział: „Będziemy opozycją totalną, najtwardszą z możliwych. Będziemy w sposób totalny walczyć z totalną władzą”.

⁹ Za A. Rosińską-Mamej, D. Połowniak-Wawrzonek (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2021), zob. <https://www.wprost.pl/wybory-prezydenckie-2020/10296543/kidawa-blonska-dystansuje-sie-od-schetyny-totalna-opozycja-to-nie-jest-teraz-dobre-rozwiazanie.html> (dostęp: 18.08.2023).

¹⁰ Por. ASPP: 306: „Radzę ci uważać na niego, bo to totalny wariat i nigdy nie wiadomo, co mu do łba strzeli! (zasłyszanie, 29.12.1990)”. B. Chaciński słownik, zawierający słownictwo „najmłodszej” polszczyzny, tj. najnowsze jednostki występujące w języku potocznym, zatytułował *Totalny słownik najmłodszej polszczyzny* – wyraz *totalny* stał się jakoby wyróżnikiem, słowem charakterystycznym dla tej odmiany polszczyzny (por. TSNP: 11).

¹¹ Za A. Rosińską-Mamej, D. Połowniak-Wawrzonek (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2021). „Wyraz *totalny* zarejestrowany został w *Nowym słowniku gwary uczniowskiej* (NSGU: 373) oraz w *Słowniku gwary młodzieżowej* (SGM: 138–139). W NSGU wyrazowi *totalny* przypisuje się dwa znaczenia: prymarne (takie jak w języku ogólnym) – ‘kompletny, całkowity, zupełny’, oraz sekundarne – ‘bardzo udany’, realizowane między innymi w połączeniu *totalny odjazd*, czyli ‘dobra, udana zabawa’ (NSGU: 373). Natomiast w *Słowniku gwary młodzieżowej* wyraz *totalny* podano w następujących połączeniach:

Jednym z nowszych frazeologizmów pochodzących z języka polityki, jest wyrażenie „**tluste koty**”.¹² Przeanalizowano je w artykule badaczek A. Rosińskiej-Mamej, D. Połowniak-Wawrzonek (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2019: 87–88), które zauważyły także modyfikację i zamianę wyrażenia „tluste koty” na „**tluste misie**”.¹³ „Wyrażenie *tluste koty* pierwotnie oznaczało najbogatsze osoby z finansjery. Tego związku wyrazowego po raz pierwszy użył prawdopodobnie Frank R. Kent z „Baltimore Sun” w roku 1928.¹⁴ Polski frazeologizm jest kalką angielskiego połączenia *fat cat*. W języku współczesnych Polaków związek wyrazowy *tluste koty* utrwalił się przede wszystkim wskutek oddziaływania wypowiedzi Beaty Kempy z marca 2012 roku, skierowanej do Donalda Tuska” (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2019: 88). Dziennikarz Tomasz Sianecki przypomina jednak, że pierwszy raz to określenie w polityce pojawiło się za sprawą polityka Janusza Palikota. Popularne określenie *tluste koty* jest pełne dezaprobaty, ma znaczenie pejoratywne. Według *Wielkiego słownika języka polskiego* oznacza „osoby lub bardzo bogate instytucje, o których sądzi się, że swoje wysokie dochody osiągnęły kosztem innych”.¹⁵

Jaskrawe i celowe przesunięcia semantyczne dostrzegalne są np. w cytowanych w Polsce, a używanych przez rosyjskich polityków i media¹⁶ wyrażeniach: „**operacja specjalna**”, „**specjalna operacja wojskowa**”¹⁷ w zastępstwie nacechowanego słowa „wojna”, na przykład: *Prezydent Rosji Władimir Putin podpisał ustawę o uznaniu uczestników „specjalnej operacji wojskowej” na Ukrainie za weteranów*¹⁸ albo *Putin: Decyzja o specjalnej operacji na Ukrainie była trudna, ale konieczna*¹⁹.

totalna kaszana ‘wielki wstyd’, *totalna nap...ka* ‘szybka muzyka gitarowa’, *totalna zadyma* ‘ogromna bijatyka’, *totalny odjazd* 1. ‘wspaniała zabawa’ 2. ‘impreza z dużą ilością alkoholu’ (SGM: 138–139)” (Waśko 2012: 118).

¹² <https://wyborcza.biz/biznes/7,177151,29858854,tluste-koty-w-spolkach-skarbu-panstwa-90-osob-zarobilo-lacnie.html> (dostęp: 03.07.2018).

¹³ https://www.rmf24.pl/ekonomia/news-tluste-misie-rosna-w-sile,nId,1476926#crp_state=1 (dostęp: 03.07.2018).

¹⁴ Tamże.

¹⁵ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/92734/tlusty-kot> (dostęp: 03.07.2018).

¹⁶ „Władze rosyjskie nazywają inwazję na Ukrainę „specjalną operacją wojskową”, a używanie w tym kontekście słowa „wojna” zostało zakazane przez Roskomnadzor, państwowy regulator mediów i internetu” (por. <https://dorzeczy.pl/swiat/280834/operacja-specjalna-na-ukrainie-putin-podpisal-ustawe.html>) (dostęp: 11.06.2022).

¹⁷ <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art37779721-putin-specjalna-operacja-wojskowa-idzie-zgodnie-z-planem> (dostęp: 18.08.2023).

¹⁸ <https://dorzeczy.pl/swiat/280834/operacja-specjalna-na-ukrainie-putin-podpisal-ustawe.html> (dostęp: 11.06.2022).

¹⁹ <https://www.rp.pl/konflikty-zbrojne/art36527351-putin-decyzja-o-specjalnej-operacji-na-ukrainie-byla-trudna-ale-konieczna> (dostęp: 11.06.2022).

Za to często cytowane słowo „wojna” używane jest nieadekwatnie, dla wzmocnienia efektu medialnego, w związku z innymi niż wojenne wydarzeniami, na przykład jako opis zwyczajnych rozgrywek polityków w rządzie, np. *Czy w obozie „dobrej zmiany” szykuje się nowa wojna na górze?*²⁰

1.4. Popkultura: Filmy, seriale, muzyka i inne aspekty kultury popularnej często wprowadzają nowe sformułowania i zwroty, które stają się powszechne w mowie potocznej, na przykład **„błąd w Matrixie”**²¹ ‘nawiązujące do filmu „Matrix” powiedzenie, które oznacza coś, co nie przystaje do otaczającej rzeczywistości’; **„Kociulek Panoramixa”**²² – nawiązująca do komiksów i filmów o Asterixie i Obelixie nazwa oznaczająca ‘mieszankę alkoholi na imprezie lub dużą, możliwą do podziału na wiele pijących ilość alkoholu’.

1.5. Młodzieżowy slang: Młodsze pokolenia tworzą własne słownictwo i wyrażenia, które mogą stać się popularne wśród rówieśników, np.: **„Kto pytał?”**²³ ‘używane w celu uświadomienia rozmówcy, że nie jest słuchany’. Przy okazji omawianego slangu młodzieżowego warto zwrócić uwagę na zupełnie nowy dla polszczyzny model składniowy, reprezentowany przez frazy: **„umiem w komputer”** lub **„nie umiem w komputer”**, przeobraził się w serię popularnych w Polsce zwrotów, budowanych na tym samym schemacie składniowym. Według Słownika Języka Polskiego PWN istnieją od jakiegoś czasu wyrażenia „umieć w coś” albo „nie umieć w coś”, oznaczające ‘robić, znać się na czymś’ lub odwrotnie: ‘nie robić, nie znać się na czymś’²⁴ i tak dla przykładu w roku 2022 najpopularniejsze: **„nie umiem w internety”** (około 11 300 000 wyników w wyszukiwarce Google na dzień 29 czerwca 2022 roku), np.: *Nowoczesna nie umie w internety* ‘odniesienie do polskiej partii, która niespecjalnie dobrze radzi sobie w komunikacji internetowej’.²⁵ Wśród najczęściej wyświetlanych przez wyszukiwarkę Google znajdziemy: „nie umiem w komputer / umiem w komputer” ‘umiem / nie umiem korzystać z komputera’, „umiem w internety / nie umiem w internety” ‘umiem / nie umiem korzystać z internetu’, „umiem w marketing / nie umiem w marketing” ‘znam się / nie znam się na marketingu’, „nie umiem w matematykę / umiem w matematykę” ‘znam się / nie znam się na matematyce’, „nie umiem w życie” ‘nie znam się na życiu’, „nie umiem w ludzi” ‘nie znam się na ludziach’, „nie umiem w dorosłość” ‘nie znam się na byciu dorosłym’.

²⁰ <https://fakty.tvn24.pl> (dostęp: 03.07.2018).

²¹ <https://www.wprost.pl/kultura/10147660/blad-w-matrixie-czy-zwykly-zbieg-okolicznosci-zobacz-ponad-20-przypadkow.html> (dostęp: 18.08.2023).

²² <https://www.miejski.pl/slowo-Kocio%C5%82ek+Panoramixa+%28sk%C5%82ad%29> (dostęp: 18.08.2023).

²³ <https://www.miejski.pl/slowo-Kto+pyta%C5%82> (dostęp: 18.08.2023).

²⁴ <https://sjp.pwn.pl/mlodziezowe-slowo-roku/haslo/umiec-w-cos;6368915.html> (dostęp: 13.07.2022).

²⁵ <https://aszdziennik.pl/115467,pojedynek-zenospotow-nowoczesna-i-po-zrobily-taki-kosmos-ze-musimy-cie-prosic-o-pomoc-wyberz> (dostęp: 13.07.2022).

„**Dotrzeć do końca internetu**”²⁶ ‘zobaczyć w internecie coś dziwnego, czego nie spodziewało się spotkać i nigdy wcześniej nie szukało’. Określenie „**być tankiem**”²⁷ ‘być osobą masywną, otyłą, umięśnioną, być osobą o dużych rozmiarach’; „**ok boomer**”²⁸ ‘zakończenie dyskusji z osobą o archaicznych poglądach lub zachowaniach’. Starsze, choć nadal funkcjonujące wyrażenia to: „**strzelić focha**”²⁹ – oznacza ‘być obrażonym lub zirytowanym na kogoś lub coś’; „**rzucić cieniem**” pochodzi od wyrażenia „**ktoś / coś rzuca cień na kogoś / coś**”³⁰ i jest jego modyfikacją – używane, aby opisać sytuację, w której ktoś komentuje, krytykuje lub ocenia negatywnie kogoś lub coś; „**być na bombie**”³¹ czyli ‘być pod wpływem alkoholu’.

1.6. Zmiany w sposobie myślenia: Zmiany w sposobie myślenia o pewnych kwestiach, takie jak równość płci, akceptacja mniejszości czy ochrona środowiska, mogą wpłynąć na pojawianie się nowych (lub odświeżenie starych) wyrażen. Do najbardziej zauważalnych tendencji współczesnej polszczyzny, wynikających z wojennej sytuacji roku 2022, należy częstsze niż zazwyczaj połączenie przyimka „do” lub „w” z nazwą geograficzną „Ukraina”.³² Silna potrzeba zaznaczenia podmiotowości państwa ukraińskiego wpłynęła na liczną grupę Polaków, którzy bez zatwierdzania przez komisje językowe rozpoczęli samoistnie zmiany w tym zakresie. Zmiany te nie są jednak wbrew polszczyźnie, bo jak pisze K. Kłosińska w Poradni Językowej PWN: „wyrażenia: w *Ukrainie*, do *Ukrainy* są [...] zgodne z systemem językowym, zresztą były używane też dawniej (w XVII w. i później)”.³³ Czyli nowe tendencje nie są całkiem nowe, bo były w polszczyźnie, ale przestały być wiodące i oto w roku 2022 od nowa przybrały na sile, na przykład: „**w Ukrainie**” (około 58 900 000 wyników w wyszukiwarce Google na dzień 29 czerwca 2022 roku); „**na Ukrainie**” (około 55 400 000 wyników w wyszukiwarce Google na dzień 29 czerwca 2022 roku), „**do Ukrainy**” (około 104 000 000 wyników w wyszukiwarce Google na dzień 29 czerwca 2022 roku), „**na Ukrainę**” (około 19 800 000 wyników w wyszukiwarce Google na dzień 29 czerwca 2022 roku).

Przypomnijmy, że w polszczyźnie połączenie nazwy geograficznej z przyimkiem *na* używa się z nazwami dzielnic miast: *jechać na Bielany* (dzielnica Warszawy),

²⁶ <https://www.wprost.pl/377801/spawdz-jak-dotrzec-do-konca-internetu.html> (dostęp: 18.08.2023).

²⁷ <https://www.miejski.pl/slowo-Tank> (dostęp: 18.08.2023).

²⁸ https://pl.wikipedia.org/wiki/OK_Boomer (dostęp: 18.08.2023).

²⁹ <https://obserwatoriumjezykowe.uw.edu.pl/hasla/strzelicfocha/> (dostęp: 18.08.2023).

³⁰ <https://wsjp.pl/haslo/podglad/12740/ktosc-os-rzuca-cien-na-kogoscos> (dostęp: 18.08.2023).

³¹ <https://slang.pl/byc-na-bombie/> (dostęp: 18.08.2023).

³² W ostatnich latach wypowiadała się w tej sprawie Rada Języka Polskiego przy Prezydium PAN – odpowiednie opinie można znaleźć na jej stronie internetowej, kilkakrotnie pisano o tym także w Poradni Języka Polskiego PWN.

³³ https://sjp.pwn.pl/poradnia/haslo/W-Ukrainie-czy-na-Ukrainie;_21778.html (dostęp: 13.07.2022).

na Widzew (dzielnica Łodzi), *na Retkinię* (dzielnica Łodzi).³⁴ Przyimka *na* używa się również z nazwami wysp i półwyspów: *jechać na Hel*, *na Majorkę*, oraz z nazwami większości polskich regionów geograficznych: *jechać na Podlasie*, *na Mazowsze*. W odniesieniu do części regionów poza Polską mówimy „jechać do”, a w stosunku do innych „jechać na”. Utarłe są wyrażenia *jechać „do Niemiec”, „do Francji”, „do Włoch”, „do Chorwacji”,* ale „na Bukowinę”, „na Morawy”, „na Słowację”, „na Węgry”, „na Litwę”, „na Łotwę”, „na Syberię” i do niedawna „na Ukrainę”. Pierwotnie przyimek *na* otrzymywały regiony, będące częścią większej części. Najczęściej regiony te są dziś samodzielne (jak Litwa, Słowacja, Łotwa itd.), jednak tradycja przypomina, że przez pewien czas takie nie były. Ta sama tradycja widoczna jest w nazwach wypowiedzianych przez mieszkańców Warszawy typu: *jadę do Włoch*, a przecież ten region dawno został włączony do stolicy. W obecnej sytuacji politycznej dotyczącej Ukrainy wielu użytkowników języka zajmuje stanowisko, które inicjuje kodyfikację nowej-starej, ważnej zasady językowej, wspierającej nie tylko Ukrainę jako niezależne państwo, ale także inne kraje, które jak Ukraina są niezależne. Znacznie częściej i bardziej świadomie mówi się dziś *w Ukrainie*, *do Ukrainy* (i analogicznie w *Litwie*, w *Łotwie*, w *Słowacji*).

1.7. Wpływy kulturowe: Kontakty z innymi kulturami i językami mogą przynieść nowe słownictwo i wyrażenia, które wchodzi w skład polskiej frazeologii. Tutaj największa rola przypada od kilku dziesięcioleci językowi angielskiemu, z którego przykłady użycia słów, zwrotów wymieniono wyżej, podczas omawiania innych obszarów występowania najnowszych wyrażen. Język polski, jak wiele innych, podlega wpływom anglojęzycznej kultury. Może to prowadzić do adaptacji anglicyzmów jako nowych frazeologizmów (por. przykłady wyżej: 1.1 i 1.2).

1.8. Zmiany w stylu komunikacji: Szybkie tempo życia, komunikacja przez krótkie wiadomości tekstowe czy media społecznościowe wpływają na to, jak komunikujemy się i jakie wyrażenia są przez nas używane. Prym wiodą krótkie sformułowania odnoszące się do języka angielskiego, ułatwiające komunikację z ludźmi z różnych krajów, nawiązujące do wielokulturowości: „**crunch time**”³⁵ ‘moment krytyczny, sytuacja kryzysowa, przełom’, „**mieć deadline**”³⁶ ‘ostateczny termin wykonania zadania’, „**dać feedback**”³⁷ ‘przekazanie informacji zwrotnej, komentarza’, „**wygooglować**”³⁸ ‘użyć wyszukiwarki Google, albo przeszukiwać internet w ogóle’;

³⁴ WAŻNE: Jeśli wieś lub miasteczko staje się częścią położonego nieopodal większego miasta, w pierwszej kolejności używa się przyimków *do* lub *w*, np. *jechać do Okęcia*, dopiero po czasie używa się przyimka *na*, tj. *jechać na Okęcie*.

³⁵ <https://strefabiznesu.pl/sownik-pracownika-czy-wiesz-co-oznacza-te-terminy/ga/c10-14020959/zd/34875281> (dostęp: 18.08.2023).

³⁶ <https://www.miejski.pl/slowo-Deadline> (dostęp: 18.08.2023).

³⁷ <https://www.gowork.pl/blog/20-feedback-w-pracy-co-to-jest-jak-udzielac-informacji-zwrotnej-przyklady/> (dostęp: 18.08.2023).

³⁸ <https://www.miejski.pl/slowo-wygoogluj> (dostęp: 18.08.2023).

medialne określenia „czarny piątek na drogach”³⁹ czyli ‘piątek, w którym wydarzyło się dużo wypadków drogowych’.

2.0. D. Blagoeva zauważa, że rozwój języka jest procesem, nieprzerwanie poddawanym aktualizacji. Odczuwany etapowo przyspieszony rozwój słownictwa ma ścisły związek ze „społecznymi, gospodarczymi i politycznymi przemianami” (Благоева/Blagoeva 2006). W okresach stabilizacji społecznej rozwój leksyki jest nierówny, stopniowy i dotyczy tylko niektórych elementów języka. Zmiany w zakresie słownictwa obserwowane są w dwóch zasadniczych aspektach:

- język wzbogaca się o nowe słowa utworzone w procesie słowotwórczym lub zapożyczone z obcych języków
- obserwuje się zmiany w zakresie semantyki i pragmatyki (dodawane są nowe znaczenia; część jednostek słownikowych zaczyna mieć bierny charakter).

3.0. Neologizmy a okazjonalizmy

3.1. Wśród omawianych tu nowych polskich wyrażen językowych niemałą liczbę przykładów (jak w przypadku slangu młodzieżowego (por. 1.5), stylu współczesnej komunikacji (por. 1.8) stanowią nieugruntowane neologizmy. Zanim jednak staną się właściwymi neologizmami, a następnie utrwalonymi w języku jednostkami, w pierwszej kolejności są okazjonalizmami i stanowią szczególną grupę nowych słów (por. np. Wawrzyńczyk 2013), powstające w wyjątkowych warunkach kontekstowych. Faktem jest, że nie każdy okazjonalizm przeistoczy się w neologizm. Okazjonalizmy nie mają tak dużego znaczenia jak neologizmy, gdyż czas ich istnienia jest najczęściej mocno ograniczony konkretną sytuacją komunikacyjną i terminem zakończenia powstałego zjawiska, które stało się inspiracją dla powstania okazjonalizmu. Okazjonalizmy wyrażają stosunek mówiącego, jego emocje względem opisywanej rzeczy, zjawiska, osoby itp. Emocjonalność okazjonalizmów i ich ograniczony czas użycia jest niewątpliwie ich cechą charakterystyczną. Językoznawcy zwracają uwagę na specyficzną formę i zastosowanie okazjonalizmów, definiując je jako: 1. „jednostkę leksykalną, która nie istnieje w języku naturalnym, ale jej istnienie jest niewątpliwie możliwe i mówiący używa jej, wiedząc o tym” (Вътов/Vatov 1998: 227–228); 2. „okazjonalizmy dziennikarskie funkcjonują w felietonach na zasadach neologizmów stylu artystycznego” (J. Maćkiewicz⁴⁰); 3. „nowe, czasowe i codzienne semantyczne jednostki i konstrukcje, a nie słowa w pełnym tego słowa znaczeniu, ponieważ w rzeczywistości nie istnieją i nie przedstawiają najbardziej charakterystycznych cech właściwych innym słowom – bycie powtarzalnymi jednostkami akceptowanymi przez normę językową” (Бояджиев/Boyadzhiev 2002: 257); 4. „są to neologizmy jednostkowe, czyli nowe wyrazy występujące w konkretnym tekście”

³⁹ <https://glos24.pl/czarny-piatek-na-drogach-powiatu-krakowskiego-wypadek-za-wypadkiem-jest-wielu-rannych> (dostęp: 18.08.2023).

⁴⁰ Uniwersytet Gdański, IV konferencja z cyklu „W świecie słów i znaczeń”, poświęcona pamięci Profesora Bogusława Krei.

(Smółkowa 2001: 14); 5. „powstają w konkretnym przypadku w odniesieniu do kontekstu (...) nie są one przeznaczone do zbiorowej komunikacji i zwykle nie są powtarzane” (Зидарова/Zidarova 1998: 107); 6. „nowy wyraz utworzony na potrzeby konkretnego tekstu, który jest wynikiem celowego leksykalnego, semantycznego i graficznego przekształcenia istniejącego zasobu leksykalnego z uwzględnieniem funkcji ekspresywnej” (Бонджолова/Bondzholova 2007: 15); 7. Rodzoch-Malek uznaje okazjonalizmy jako indywidualne i jednostkowe, nie występujące częściej niż trzy razy w tekście (Rodzoch-Malek 2012: 11); 8. „(...) Najbardziej oczywiste przykłady tworów językowych zrozumiałych tylko w jakimś kontekście (...). Spotykamy je stosunkowo często w wypowiedziach prasowych, nierzadko w funkcji ekspresywnej jako tzw. gry językowe: żartobliwe lub ironiczne kontaminacje” (Waszakowa 1997: 18).

3.2. Słowotwórcze metody tworzenia okazjonalizmów przypominają sposoby powstawania neologizmów: 1. derywacja (sufiksacja, prefiksacja, sufiksacja z prefiksacją); 2. kompozycja; 3. kontaminacja; 4. substytucja; 5. epenteza; 6. derywacja ujemna; 7. przekształcenia semantyczne oraz 8. mieszanie wymienionych wcześniej sposobów. Wszystkie metody tworzenia okazjonalizmów pozwalają nowo utworzonemu słowu wyrazić emocje, nazwać wywołujące wzburzenie, śmiech czy inne uczucia czynności, zaprezentować i zaakcentować własny stosunek do opisywanej rzeczywistości. Część okazjonalizmów przestaje być czasowo istniejącym słowem czy wyrażeniem, w rzeczywistości językowej otrzymuje dłuższe życie z powodu nagłej, niespodziewanej popularności, przestaje być zatem okazjonalizmem, jak np. takie polskie związki frazeologiczne jak: *oczywista oczywistość* (J. Kaczyński, 2007), *gruba kreska* (T. Mazowiecki, 1989), *wina Tuska*, itp. Jednakże większość okazjonalizmów ginie w przestrzeni językowej i zostaje zastąpiona przez kolejne jednostki.

4.0. Podsumowanie

Zmiany, zachodzące w przestrzeni społecznej, nowe technologie komunikacyjne, przenikanie obcych elementów lub słów oraz ogromna rola mediów są przyczyną dynamicznego rozwoju badanych przykładów najnowszych frazeologizmów. Nie wszystkie zilustrowane w pracy przykłady utrwala się na dłużej w świadomości użytkowników języka polskiego, można nawet założyć, że wiele z nich nie, warto jednak pokazać aktualny stan języka i jego cechy charakterystyczne. Warto także zauważyć, że w ostatnich latach zmniejszył się dystans między rozmówcami, którzy w mniej wybredny sposób dobierają w czasie rozmowy słowa, oszczędzając czas konstruują mocno skrócone wypowiedzi, często również w sytuacjach oficjalnych. Znacznie częściej wypowiedzi publiczne mają charakter silnie emocjonalny. Emocjonalność, wartościowanie dla wielu z nich ma charakter wyjściowy.

W artykule zwrócono uwagę na 68 nowych, popularnych we współczesnej polskiej komunikacji medialnej wyrażań i pojęć. Niektóre odzwierciedlają nowe zjawiska składniowe, dotychczas nie posiadające odzwierciedlenia w polskiej normie językowej, por. **„umiem w media”**. Część omówionych przykładów ma charakter przejściowy, część najprawdopodobniej pozostanie we współczesnym języku polskim na dłuższej. Materiał udowadnia także, że licznie tworzone przez młodzież,

polityków, dziennikarzy i zwykłych użytkowników języka nowe połączenia słów i nowe określenia dość szybko ulegają wtórnej metaforyzacji. „Każdy wyraz semantycznie pełny może być użyty metaforycznie. Metaforyzacja zapobiega powstawaniu nadmiernej ilości jednostek leksykalnych, jest źródłem (ekonomicznej) polisemii” (Wilkoń 1991: 197). Nie bez znaczenia dla prezentowanych w tekście przykładów jest stosunek mówiących do opisywanych zjawisk. Wyrażenie „**dobra zmiana**”, które powstało w kontekście pozytywnym, jest dziś synonimem złych rządów, nieprzemyślanych decyzji. Inne, wspominane także w artykule Agnieszki Rosińskiej-Mamej, Doroty Połowniak-Wawrzonek (Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2019) wyrażenie autorstwa byłego premiera Polski Leszka Millera „**szorstka przyjaźń**”, za pomocą którego określił w 2003 roku pogarszające się relacje z ówczesnym prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim, dziś jest używane dla określenia relacji ludzi, którzy dobrze i długo się znają.⁴¹

Nie należy sądzić, że opisane w tekście nowe frazeologizmy, pojęcia czy okazjonalizmy obserwowane w polskiej współczesnej komunikacji medialnej mają charakter stały. Należy jednak się im z ciekawością przyjrzeć, by zaobserwować kierunki zmian we współczesnym medialnym języku polskim.

Bibliografia / References

- ASPP: Anusiewicz, J., J. Skawiński, Słownik polszczyzny potocznej. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- Bancerz 2003: Bancerz, M. Język polityki i polityków – wczoraj i dziś. – Pisma Humanistyczne, 5, 172–181.
- Lewicki 2003: Lewicki, A. M. O minimalnych jednostkach frazeologicznych. – In: A. M. Lewicki. Studia z teorii frazeologii. Łask, Oficyna Wydawnicza „Leksem”, 195–203.
- Lewicki, Rejakowa 2003: Lewicki, A. M., B. Rejakowa. Pojęcie rodziny frazeologicznej. – In: A. M. Lewicki. Studia z teorii frazeologii. Łask, Oficyna Wydawnicza „Leksem”, 233–244.
- NSGU: Zgólkowa, H. (red.). Nowy słownik gwary uczniowskiej. Wrocław, Europa, 2004.
- Rodzoch-Malek 2012: Rodzoch-Malek, J. W jaki sposób mówi się w Polsce o homoseksualizmie i osobach homoseksualnych? Analiza leksyki na podstawie danych leksykograficznych i tekstowych. Praca doktorska. Warszawa, 2012. <<http://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/204/Doktorat-J.Rodzoch-Malek.pdf?sequence=1>> (dostęp: 11.08.2023)
- Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2019: Rosińska-Mamej A., D. Połowniak-Wawrzonek. Nazywam się miś, tłusty miś, czyli o modyfikacjach frazeologizmów we współczesnej prasie. – Poradnik Językowy, 4, 86–97.
- Rosińska-Mamej, Połowniak-Wawrzonek 2021: Rosińska-Mamej A., D. Połowniak-Wawrzonek. Nadzwyczajni i totalni w polskim życiu publicznym. O połączeniach „nadzwyczajni”

⁴¹ <https://natemat.pl/52013,historia-pewnej-szorstkiej-przyjazni-czy-polityka-znow-polaczy-aleksandra-kwasniewskiego-i-leszka-millera> (dostęp: 18.08.2023).

- czajna kasta” i „totalna opozycja” pochodzących z języka polityki. – *Poradnik Językowy*, 1, 82–94.
- SGM: Jendrzejek, A., J. Pastwa. *Słownik gwary młodzieżowej*. Toruń, Literat, 2015.
- Smółkowa 2001: Smółkowa, T. *Neologizmy we współczesnej leksyce polskiej*. Kraków, Polska Akademia Nauk, Instytut Języka Polskiego, Wyższa Szkoła Humanistyczna w Puławku.
- TSNP: Chaciński, B. *Totalny słownik najmłodszej polszczyzny*, Kraków, Znak, 2007.
- Waśko 2012: Waśko, M. *Modne leksemy i połączenia wyrazowe w czasopismach dla dziewcząt: eksplikacje dydaktyczne*. – *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Filologiczna. Dydaktyka*, 7, 113–125.
- Waszakowa 1997: Waszakowa, K. *O nowych zjawiskach leksykalnych w świetle ich rozumienia*. – In: R. Grzegorzczakowej, Z. Zaroń (red.). *Semantyczna struktura słownictwa i wypowiedzi*. Warszawa, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 10–24.
- Wawrzyńczyk 2013: Wawrzyńczyk, J. *Minisłownik okazjonalizmów polskich z fotocytatami*. Łódź, Elja Malek.
- Wilkoń 1991: Wilkoń, A. *Metafora i argumenty*. – In: A. Kowalska, A. Wilkoń (red.). *Prace Językoznawcze 9, Studia Polonistyczne*. Katowice, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 196–201.
- Благоева 2006: Благоева, Д. *Неологизмите в съвременния български език*. – *Български език и литература*, 6, 16–25. (Blagoeva 2006: Blagoeva, D. *Neologizmite v savremennia balgarski ezik*. – *Balgarski ezik i literatura*, 6, 16–25.)
- Бонджолова 2007: Бонджолова, В. *(Не)съществуващи думи: okazaionalното словотворчество*. Велико Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. (Bondzholova 2007: Bondzholova, V. *(Ne)sashtestvuvashhti dumi: okazaionalno slovoтворчество*. Veliko Tarnovo, Universitetsko izdatelstvo “Sv. sv. Kiril i Metodiy”.)
- Бояджиев 2002: Бояджиев, Т. *Българска лексикология*. София, Анупис. (Boyadzhiev 2002: Boyadzhiev, T. *Balgarska leksikologia*. Sofia, Anubis.)
- Вътов 1998: Вътов, В. *Лексикология на българския език*. Велико Търново, Абагар. (Vatov 1998: Vatov, V. *Leksikologia na balgarskia ezik*. Veliko Tarnovo, Abagar.)
- Зидарова 1998: Зидарова, В. *Очерк по българска лексикология*. Пловдив, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Zidarova 1998: Zidarova, V. *Ocherk po balgarska leksikologia*. Plovdiv, Universitetsko izdatelstvo “Paisiy Hilendarski”.)

ФРАЗЕОЛОГИЯТА В ПОДКАСТА

Яна Сивилова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

ianasivilova@abv.bg

ORCID iD: 0000-0002-2259-0246

Статията изследва употребата на фраземи в подкаста. Авторката предлага езиковедски поглед към спецификите на този нов за България формат. Последователно е обърнато внимание на вариантноста на фраземите, употребата на английски изрази и жаргонна фразеология.

Ключови думи: фразема, грешка, вариантност, подкаст, онлайн общности

THE PHRASEOLOGY IN PODCASTS

Yana Sivilova

St. Kliment Ohridski Sofia University

ianasivilova@abv.bg

ORCID iD: 0000-0002-2259-0246

This article explores the use of phrasemes in podcasts, a format which is just now gaining popularity in Bulgaria. The author offers a linguistic view of the specific features of the podcast. Attention is paid to the variation of phrasemes, the use of English expressions and slang phraseology.

Keywords: phraseme, error, variation, podcast, online communities

Наричат масовото създаване на подкасти „революция“ (Bottomley 2015: 166). Изкушените се шегуват, че в страната само четирима души не снимат свой формат.¹ Какво е мястото на дигиталните радио- и телевизионни емисии сред новите медии – социални мрежи (постинги, видеоклипове, снимки и миймове), влогове и пр.?

Въпреки че у нас вече са публикувани проучвания върху възникването и спецификите на подкаста (Ангова/Angova 2020; Игнатов/Ignatov 2022), в този текст се насочвам към изследване на особеностите в езика, или по-скоро към ролята на фразеологията в този тип медии, като през специфичните ѝ употреби се надявам да представя един езиковедски поглед към особеностите на новия формат.

¹ <https://www.nenovinite.com/ne/neuka/prouchvane-samo-4-choveka-v-stranata-ne-uchastvat-v-podcast> (достъп: 09.09.2023).

Обект на анализ са епизоди на *2&200podcast* (водещи Цветомир Цанов и Орлин Милчев), *Ivka Beibe Podcast* (с водеща Ива Иванова), *Подкаст на Комеди Клуба* (с водещ Иван Кирков), подкастът на *Мира и Андрей* и подкастът на БНР *Патрулът*. Данните са допълнени с два политически формата *Контракоментар* на Асен Генов, *Животът и други неща* на Сабина и Асен Григорови и др.

Форматът

Смята се, че подкастът води началото си от радиото, но го надгражда, тъй като предоставя възможност за запознаване със съдържанието на отделните епизоди на място и във време, избрано от потребителите (Воинова, Сивякова/Voinova, Sivjakova 2018: 104). Днес голяма част от форматите използват и картина, нещо, което не е чуждо и на актуалните радиопредавания.

Жанрово изданията се групират по две оси – дискуссионни и сюжетни формати, актуални и необвързани с настоящия дневен ред, но между отделните направления възникват хибриди (Воинова, Сивякова/Voinova, Sivjakova 2018: 104). Появил се в първите години след началото на XXI в., подкастът бързо се превръща в глобален културен феномен (Lundström, Lundström 2021: 291). Не са малко авторите, които смятат, че става дума за сложни мултимодални текстове, отличаващи се от радиопредаванията по своята „хиперинтимност“, по внимателното и активно слушане от страна на хора, принадлежащи към определена общност или споделящи едни и същи специфични интереси (Lundström, Lundström 2021: 291). Според Т. Бонини (както радиото през 20-те години на XX в.) подкастите възникват като хоби, но скоро се превръщат в индустрия. Те извървяват същия път като радиото, филмите, телевизията и интернет. В началото са отворени системи, съдържанието им е разнообразно и разнопосочно, създават се от аматьори, но бързо се колонизират от малък брой стари и нови медийни корпорации (един процес, които започва чрез обвързването им с определени платформи като *Spotify*, *Apple* и пр.) и се превръщат в социално-технически формации, включващи мрежи от актьори, чието взаимодействие се управлява от властови отношения (Bonini 2022).

Тъй като този процес все още не е завършил в България и на глобално равнище, нека чрез спецификата на фразеологията да се опитаме да очертаем различията между този нов тип медия и старите, вече комерсиализирани форми.

При работата си върху фразеологията на подкаста ще възприемаме широка дефиниция на основната единица и ще коментираме клишета, колокации, същински фразеологизми, традиционни български пословици и нови максими. Като фраземи ще бъдат определяни всички единици, конструирани нерегулярно и рестриктивно (Mel'čuk 1995: 175). С други думи, ще се разглеждат многокомпонентни формации, при които е налице отклонение на лексикално, семантично или граматическо равнище, а също и общоприети в езика начини за предаване на определено съдържание.

Фразеологията в подкаста

При изследването бяха избрани подкасти по препоръка на студенти, за да се постави акцент върху фразеологията на по-младите поколения. Когато започна конкретната работа, материалът се разшири и бяха включени формати с различна тематика – не само токшоу, но също политически новини, сюжетни подкасти. Критерий тук беше броят на гледанията, предпочетени бяха по-популярни поредици и епизоди. *Подкастът на Мира и Андрей* беше препоръчан от самия алгоритъм. Той бе проследен поради възможността за анализ на езика на българи, живеещи зад граница, в неанглоезична среда.

Въпреки че не може да се смята за представителен, подбраният материал позволява да се открият някои специфики при употребата на фраземи. Най-напред бих искала да обърна внимание на **движението (вариантността) на формата**. Голяма част от използваните изрази включват нетипичен (отклоняващ се) елемент:

...Те не спират с всички тези ааа, да, **дърпане на вода от кладенци** просто... (З. Карабашлиев, 2&200, еп. 218, 35:20).

Ние почти с никого не се преплитаме... не **преплитаме пътища**. И не ползваме никакви приятели, никакви връзки, абсолютно нищо (Иван Кирков, Подкаст на Комеди Клуба, еп. 1601, 26:30).

Защото повечето хора **изпадат в** следния, да го наречем, **капан** за удобство... (Нойзи, 2&200, еп. 203, 6:57).

Там, където фраземата предполага алтернатива, неустойчивият елемент се подменя с неадекватна, но синонимна лексема, единица с друга представка или наставка. Нерядко обаче настъпват контаминации между изрази с еднаква семантика:

И то е отвратителна подготовка. Буквално **изяждам кътните зъби на госта**. Има неща, които самите те не подозират, че аз знам (Алпер, Ivka Beibe Podcast, 34:00).

...лесно е да го говорят, когато са съ върнали с пари от Германия, нали. Със сигурност са си занесли няколко хиляди евро – **сега да ни им права и аз сметката без кръчмар**, ама нали (Андрей, Подкаст на Мира и Андрей, Защо Милчеви, 20:46).

Анализирайки сливанията на фразеологично равнище, Д. Виер посочва специален уебсайт (<https://malaphors.com/>), на който се публикуват и коментират подобни „малафори“ в речта на англоезичните журналисти (Villers 2020: 111). Виер прави следната класификация на възможните отклонения: заместване, метатеза, разширяване, изпускане, сливане, калка, употреба в неподходящ контекст, погрешна интерпретация (неразбиране, сливане на значенията, бук-

вално възприемане и пр.), прекомерна или недостатъчна употреба и смесени типове (Villers 2020: 111 и сл.).

В речта на подкастърите в България най-голям брой отклонения могат да се определят като сливане на две единици с еднакво значение.

В репликата на актьора Алпер Чочев по-горе *познавам и кътните зъби на някого* (употребявано за лице) се комбинира с *изяждам с кориците* (използвано за определени текстове, най-често учебници) и дава точна представа за пътищата на опознаване на интервюираните от него.

Вторият пример (от речта на Андрей, емигрант в Германия) ни изправя пред по-голямо предизвикателство. Изглежда, *правя сметка на парите на някого* и *правя си сметката без кръчмаря* създават специфична реализация, в която глаголна фразема с възвратно значение (като упрек или ирония към себе си) получава много нетипична употреба. Тук *без кръчмаря* се оказва нелепо пояснение, автоматизъм, който говорещият остава да се разгърне, може би като индикация, че липсват данни.

Въпреки че примерите за подобни отклонения в речта на подкастърите са многобройни, ще приведем само още два:

...и са върнаха в България, и сега садят патладжани, картофи **и са оглеждат кат в необрано лози** (Николай Русев², ПМА, Защо Милчеви, 37:15).

Според мене един такъв **basic income** – **базово заплащане** ти подсигурява за страна като нашата да не умреш от глад, ако **си на дъното на социалната стълбица** (Орлин, 2&200, еп. 227, 1:00:19).

Когато анализира грешките в речта на говорещите, В. Фромкин посочва, че по-голяма част от отклоненията на лексикално равнище са свързани с наличието на синонимия в езика. Тя предполага, че в менталния лексикон думите се съхраняват с оглед на своите семантични признаци. След подбора на лексеми, съдържащи определена сема, елементите не се произнасят веднага, а се съхраняват за известно време в краткосрочната памет. Ако говорещият не успее да направи избор между вариантите, настъпва контаминация (Fromkin 1973: 235). Очевидно този тип изкривяване е особено популярен във фразеологията.

Данните от обширни корпуси (Google Books corpus – 189 милиарда думи, iWeb corpus – 14 милиарда думи), които представя Виер, показват повторителност на всички типове трансформации, разгледани в неговата класификация (Villers 2020: 116). Тези свидетелства ни карат да мислим, че отклоненията при фраземите предполагат повторителност, свързана с характера на човешкия ум. Това, от една страна, очертава ограничената вариантност на единиците, но от друга, ни насочва към причините за разпространението на отклоненията. На тази основа трансформациите може да бъдат разглеждани като механизми, лежащи в основата на фразеологичната иновация.

² Николай Русев е български подкастър под прозвището Кольо Китаеца.

Може би подобен е случаят при изковаването на израза *на дъното на социалната стълбца* (според мен съчетание от изразите *на дъното съм* и *намирам се най-ниско в социалната стълбца*), който съдържа логически абсурд, но има многобройни позовавания в Google.

Друг тип смесване личи в *са оглеждат кат в необрано лози*. Контаминацията между фраземите *виждам се в небрано лозе* и *оглеждам се като обран евреин* вероятно е предизвикана от общия корен на основните компоненти и се поддържа от цялостния аграрен контекст. В примерите на В. Фромкин за отклонения на лексикално равнище заместването с пароним е дори по-обичайно от семантичното сливане (Fromkin 1973: 233, 238).

В нито един от разгледаните случаи не наблюдаваме корекция или автокорекция. От една страна, това показва, че грешките са под прага на аграматизма и не затрудняват интерпретацията на изказванията, поради което не се нуждаят от отстраняване. От друга, свидетелства за общата подкрепяща атмосфера в този формат, който много се доближава до фатическия разговор, и в този смисъл говорещите следват стратегията за „преувеличаване на разбирането“ (Gilmartin et al. 2015).

Речта на подкастърите ни убеждава, че вариантността засяга и семантиката на единиците. Както пише А. Петрова, при фраземите има специфично напрежение между означаването и означаващото, тъй като образният характер отключва индивидуални асоциации, стимулирани от постоянния стремеж към реинтерпретация. По тази причина във фразеологията обемът на означаването е винаги по-голям от този на означаващото, като е налице и разминаване между отделните носители (Петрова/Petrova 2014: 135–136):

...там имаше толкова много подозрителни, и не само подозрителни, хайки хора, и много шумни, и доста така виолентно изглеждащи, че аз си казах – fuck this shit, прибрах се вкъщи в 8 вечерта и не излязох до сутринта. Смисъл тва е много ссс... аз напраоо **си свих сармите и си заминах** (Фил, 2&200, еп. 192, 1:28:30).

Тази нелепа реализация може да се разглежда като неволна подмяна на израза *свивам си перките* със *свивам сармите* въз основа на общ елемент или на разговорното *свивам се* с израза *свивам сармите на някого*. Друго тълкуване предполага възвратна употреба на невъзвратна фразама, по подобие на *правя им сметката без кръчмар*, където обаче протича противоположният процес.

Когато анализира причините за некоректното използване на идиоми от чужденци, Л. Ляшчова подчертава незавършената семантизация (Liashchova 2018: 61). Тя припомня думите на Дж. Оруел относно текстовете, наситени с устойчиви метафори, сравнения и идиоми, в които значението остава неясно не само за читателя, но и за самия говорещ (Liashchova 2018: 60–61).

В речта на подкастърите фиксирахме няколко типа отклонения в семантично отношение:

Ами не, защото аз просто не съм била с много мъже... – Стела.

Ти си емоционална... – Ива.

Да. – Стела.

Сеа хората ще кажат гледай как се прави на **Майка Тереза**, на **добрата самарянка!!!** – Ива (Ivka, Stella, 44:47).

В диалога между инфлуенсърките Стела и Ива фраземата *добрата самарянка* очевидно се реализира със синонимно значение на жаргонното *майка-тереза* ‘светица’ поради библиейската конотация и без всяка връзка с притчата за безвъзмездна помощ от непознат. Семантиката на израза се разширява максимално, тя се определя само от асоциацията с първоизточника.

Отклоненията се наблюдават и при пословиците. Известно е, че поучението *Тихите води са най-дълбоки* представя образно определено наблюдение. Без да забележи обаче, говорещият реализира вместо алегорията нейната интерпретация:

Не мога да си представя Мишо да бъде мръсник. Въпреки че може да се окаже, че **тихите води**... Любомира Николова.

Са най-опасни (Иван Кирков, Мръсните истории на ККП, 1:20:00).

В други случаи семантиката остава неразбрана поради полисемия на някои от компонентите и говорещият предлага индивидуално тълкуване:

Обаче ако си по-така възрастен, 18 плюс да кажем, и ходиш по определени места или с определени групи, нали, **то злото не идва само**. Смисъл – все ще **има нещо, което**, как да кажа, **ще привлече вниманието към тебе**.

Последният тип грешки произтичат от билингвизма на говорещите. Под английско влияние се формират паралелни единици с еднаква структура, но с различна семантика. Трудно е да преценим дали при използването им с ново значение възниква неразбиране, тъй като тук очевидно има разлика между репертоарите на поколенията и езиците им просто не се срещат:

Иначе са прави за тва, което казаха, че германците се скатават. Факт. – Мира.

Когато трябва **да му дам кредит, му давам кредит**, нали! (Андрей, ПМА, Защо Милчеви, 13:52).

Тук бълг. *давам кредит* ‘отпускам заем’ е използвано контекстуално със значението на английската фразема със същата структура *to give (someone) credit (for something)* ‘да призная и похваля (някого за добра работа и т.н.)’ (CD 2023). Подобни примери на лексикално равнище Д. Благоева отнася към омонимите, тъй като заетите значения принадлежат към понятийна сфера, различна

от сферата, очертана от значенията на домашните единици, и поради това се намират в отношение на дизюнкция с тях (Благоева/Blagoeva 2010).

Едно много показателно отклонение наблюдаваме при разговора на О. Милчев с журналиста Иван Бакалов, чиято мечта в миналото е била да мине по легендарния за Америка *Път 66*. Неколкократно водещият използва *Road 66*, без да обръща внимание, че събеседникът му си служи с друго синонимно, но коректно назоваване *Route 66* (О. Милчев, И. Бакалов, 2000, еп. 233, 3:27).

Широката вариантност на фраземите както във формално, така и в семантично отношение ни кара да предположим, че възпроизводимият характер на изразите като тяхна основна отличителна черта всъщност не съответства на начина, по които те се съхраняват в съзнанието на говорещите.

От множеството приведени примери става ясно, че когато единицата не се среща с достатъчна честота, нейното значение не може да бъде точно абстрахирано. То се тълкува или по-общо, или изцяло погрешно и се реализира в речевата практика както е разбрано. По-важно е, че в началните етапи, когато срещат единицата, носителите на езика я съхраняват в съзнанието си като семантична следа и при нужда подбират отделните елементи, с които да я вербализират.

Смятам, че причина за неустойчивостта на фраземите (наред с прекъсването на традиционната комуникация с по-старите поколения в семейството, която вече съм коментирала), е билингвизмът на говорещите. Най-много отклонения наблюдаваме в речта на водещи и гости, които са прекарвали част от живота си в чужбина, или на млади хора, използващи широко в своята работа и в ежедневието си английски език.

Изследванията върху речта на билингвите като деца, но и като възрастни, предоставят данни за по-ограничен речников запас на двата езика, а също и за затруднения и забавяне при извличането на лексикалните единици. Постъпват също и доказателства за по-голям брой грешки при именуването на предмети (Bialystok 2009: 93–94). Тези процеси се забелязват особено ясно при фразеологията, тъй като изразите, като цяло, се употребяват по-рядко.

Високата вариантност на фраземите в подкаста е съпроводена с множество пропуски на други равнища като погрешни употреби на предлози, представки, наставки, изковаване на несъществуващи думи или лексеми с неподходящо значение. В този смисъл отклоненията трябва да се разглеждат като следствие от неформалния характер на общуването. Както посочва А. Замбова, в устната комуникация говорещият разбира не толкова думите, колкото намерението на събеседника, това, което той „иска да каже“ (Замбова/Zambova 2018: 27).

Като цяло, речта в подкаста е много близо до живото устно общуване. Тя е подготвена само до известна степен, участниците не са професионалисти и най-често нямат амбиция да формират обществени нагласи.

Изследвайки езиковите особености на този формат, нека се спрем на още една важна тенденция. Използваната тук фразеология е интернационална. Определени изрази се произнасят на оригиналния език:

...защото не вярваме, че едни конкретни хора са нашето **все и вся** (Орлин, 2&200podcast, еп. 224, 1:07:57).

Има **Zeitgeist**. Духа на времето е нещо, което... (З. Карабашлиев, 2&200, еп. 217, 1:18:54).

Само че във REWE-то е опаковано по-така, по... – Андрей.

Scheißegal как е опаковано. – Мира (ПМА, Какво мислят германците, 19:40).

Водещо обаче е английското влияние. То се проявява при въвеждането на нови реалии, идеи и специфични културни практики, които все още не са възприети в България, а за назоваването им се използват чужди названия:

И за първи път имаме нещо от тва, за което четем във Америка, **cancel културата** (Сабина, Животът и други неща, E148,14:12)

Добре, ще започна от **open Mic**-овете и после може да мина (Огнян Василев, 5 стотинки подкаст, S4E107, 4:51).

Знаеш ли, че във момента е много силно разпространен така **only fans**. Ти имаш ли? (Ива, Ivka, **Stella**, 13:20).

Аз **имам beef** със..., то моят **beef** е на шега, разбира се, със Тото (В. Станков, 2&200, еп. 227, 1:55:47).

Английското влияние очевидно е индивидуално и поколенчески мотивирано, що се отнася до честотата на проява, но повсеместно. Откриваме го в речта на българите, живеещи в страната, и при емигрантите. То оставя трайни следи в речника на хората, прекарали част от живота си в чужбина.

Английски изрази могат да бъдат включени в потока на речта без пояснения или да бъдат трансформирани на български, контекстуално преведени за улеснение на слушателите. Неясно защо обаче български фрази също активират по асоциация чуждите:

...и тези, чиито имена не бъдат споменати, **back to reality** (Даниел Иванов, 2&200, еп. 220, 1:08:55).

Аз не съм като тези, дето **kiss and tell**. Аз няма да кажа (З. Карабашлиев, 2&200, еп. 218, 1:49:00).

Тя, нали ти казвам, от 50 точки заради външния ѝ вид става примерно... **има value**, нали **стойност, Wert**, има стойност 100 точки! (Андрей, ПМА, Агресията, 28:25).

Ако не се разбираш със жена си, трябва да имаш **едно наум, mental note**... (Иван Кирков, ККП, еп. 1601, 54:00).

Подобни подходи се използват от всички водещи и понякога предоставят доста нелепи преводи дори от страна на известни журналисти:

Откакто **новината се счупи**, ако преведа много неловко³ **breaking news** (Асен Генов, Контракоментар, 11:24).

По този начин в езика се налагат чуждоезикови метафори. Някои от тях имат и по-широко разпространение. Те многократно се калкират от различни източници в многообразни контексти. Тук бихме искали да цитираме само на-влизането им през подкаста:

В моето обкръжение винаги исках да съм **най-глупавият в стаята** (Алпер, Ivka, 46:23).

...да се научиш да мислиш е да се съмняваш ли, или **да свързваш точките** (Орлин, 2&200, еп. 218, 48:17).

...пак трябва **да минеш през хиляда обръча** (Цветомир, 2&200, еп. 192, 37:00).

Ти ако спреш да пускаш (съдържание – б.а.), за три месеца работата ти **отива в тоалетната** (Ива, Ivka, Алпер, 18:00).

На някои хора може това, което **да обърне играта**, да си купят нов компютър (Цветомир, 2&200, еп. 224, 22:00).

В разгледаните примери буквално или приблизително са преведени англ. *to be the dumbest guy in the room* ‘да общуваш с по-успешни хора, за да се издигнеш по социалната стълбица’, *to connect the dots* ‘да съгласуваш информация, извлечена от различни източници’ (CD 2023), *jump through hoops* ‘да направиш множество трудни и според теб ненужни неща, за да постигнеш определена цел’ (CD 2023), *down the drain / toilet* ‘за работа или за пари – изгубени, унищожени, пропаднали’ (CD 2023), *game-changing* ‘с голям ефект върху условията в определена сфера, напр. в бизнеса’ (CD 2023).

Водещите на подкаста *2 и 200* и много от техните гости, в речта на които наблюдаваме редуването на български и английски думи и изрази, т.е. смесването на кодове, изграждат чрез езика си особен вид идентичност. Те възприемат себе си като *глобалисти* и се разграничават от т.нар. от тях *плоскоземци* и чрез множеството цитати на английски език се идентифицират като носители на определена култура и свързаните с нея ценности.

В съвременното българско общество смесването на кодовете формира нов стил. То издава неформалния характер на общуването, липсата на йерархия, предполага създаването на общност от връстници и позволява по-небрежен подход към езика, като спестява усилията за превод и предварителна подготовка.

³ Бихме допълнили „и напълно неправилно“, тъй като тук *breaking* е използвано атрибутивно, т.е. сегашно деятелно причастие ‘прекъсваща новина’. То съответства на утвърденото в български *извънредна новина*, *гореща новина*.

Като цяло, постоянният преход между български и английски в рамките на една реплика е свързан и с обсъжданите теми или използваните източници на информация. Всички водещи, дори тези, които владеят по-слабо чуждия език, са пионери в своята област, те налагат чужди културни практики в българска среда.

Многото английски изрази и буквалните им преводи са съпътствани с употребата на жаргонна, по-рядко фолклорна фразеология. Като цяло използваните в подкаста фраземи са от сферата на разговорното: *мигам на стерео* (Мира, ПМА, Какво мислят германците, 4:52), *паднал ми е гребена* (Александър Куманов, 5стотинки, 30:55), *креватното джудо* (Ива, Ivka, Алпер, 1:07:49), *Тото и Тити – Крачун и Малчо* (Мира, ПМА, Агресията, 1:09), *хващат ме братята* (Алпер, Ivka, 15:37), *правиш се на оципана госпожица* (Ива, Ivka, Алпер, 33:19), *зеления чорап* (Захари Карабашлиев, 2&200, еп. 218, 41:25), *побивам като пирон в кисело мляко* (Александър Куманов, 5стотинки, 9:21), *правя на 2 стотинки* (Алпер, Ivka, 8:00), *глупости на търкалета* (Андрей, ПМА, Агресията, 14:50), *дървените философи* (Ива, Ivka, Алпер, 47:30), *вадиме кирливите ризи* (Владимир Станков, 2&200, 1:49:00), *получавам факсове* (Ива от Ivka, Алпер, 1:01:15), *като сиамски близнаци* (Ива, ККП, еп. 1598, 10:33), *губя връзка с главния мозък* (Кумбата, Ivka, 21:22), *коне с капаци* (Емо Йоцов, Мръсните истории на ККП, 59:54), *всеки гледа в канчето на другия* (Таня, ПМА, Защо Милчеви, 3:42), *да не дърпам дявола за опашката* (Стела, Ivka, 1:17:35) и много други.

Водещите и гостите от по-малките населени места използват жаргонна фразеология там, където други прибягват до фраземи, заети от английски. Употребата на разговорни фрази е обратно пропорционална на тази на англицизмите. С други думи, калкирането и директното заемане попълват именно жаргонните ресурси.

В отделни епизоди се натъкваме на традиционни пословици. Те често се афишират като знание, предавано в семейството, и представят принципи, за които се предполага, че трябва да бъдат следвани. Гостите в подкаста използват обичайната практика и при оповестяването им прибягват до въвеждащи фрази, а позоваванията са насочени към по-старите поколения:

Както казва моя татко ...и мойта майка **човек знае и две и двеста**. Като имаш, разполагаш... (Мира, ПМА, Какво мислят германците, 16:37).

Виж ква хубава поговорка имаме – **преклонена главица сабя не я сече**. Баба ми, милата, бог да я прости, се скъсваше, като се карах с някви хора във училище... аз имах много проблемно образование ...и баба ми сѐ казваше: **недей бе, недей бе, преклонена главица**... мразя тази поговорка, бабо... откачах (Орлин, 2&200, еп. 218, 1:21:00).

Наред с тези традиционни принципи, оспорвани от някои говорещи, сред репликите срещаме и нови максими. Всички те отразяват съвременни свето-

гледни позиции и имат отношение към актуални процеси: корупцията (*Знаеш ли кой съм аз?; Имам човек*), водещи нагласи за постмодерното общество (*Бъди себе си; Имам пари – угаждам си; Ти когато ходиш до магазина за обувки, не ходиш бос!*). Някои от тях трансформират популярни лозунги. Например мъдрият принцип *Каквото се случва на работа, да си остане в работата* вероятно е преработка на американското *What happens in Vegas, stays in Vegas*, въпреки че на практика преобръща значението на прототипа. Както отбелязва Д. Благоева, при някои неофразеологизми връзката с прецедентните текстове постепенно избледнява и на следващ етап те дори могат да мотивират възникването на фразеосхеми (Благоева/Blagoeva 2019: 20).

Прегледът на фразеологията в подкаста ще бъде непълен, ако не обърнем внимание на професионалните езици. Откриваме ги в отделни поредици, макар и да не са характерни за всички формати. С огромна честота се появяват в *Патрулът* на БНР. Използването на специализиран език облича служителите във властта на институцията. Административните фрази са част от стратегията на заснетите полицаи да издигнат престижа на професията, да наложат своя авторитет при сблъсък с гражданите или да се дистанцират. В речта на служителите професионализмите естествено се редуват с жаргонни фраземи. От една страна, чуваме *нарушаване на нощната тишина* (Патрулът, еп. 01, 1:19), *централна градска част* (Патрулът, еп. 02, 0:27), *установъчен пункт* (Патрулът, еп. 02, 6:07), *лице в безпомощно състояние* (Патрулът, еп. 02, 1:16), *заявителски материал* (Патрулът, еп. 01, 16:45). От друга, се появяват *алкохолен туризъм* (Патрулът, еп. 02, 3:10), *весели цигари* (Патрулът, еп. 02, 21:30), *Всичко е ток!* (Патрулът, еп. 01, 5:41), *...квото се случва на работа, да си остане в работата* (Патрулът, еп. 07, 1:37).

Накрая, в подкаста бяха открити малък брой вулгарни фраземи: *ръцете да не съ му в гъзъ?* (Андрей, ПМА, Агресията, 16:40), *могат да те държат за топките* (Иван Кирков, ККП, еп. 1601, 24:10), *обичаме да си ги мерим* (Андрей, ПМА, Агресията 34:42), *за тва се изискват не топки, ами...* (Ива, Ivka, Sella, 2:55).

Това обаче не означава, че езикът на подкастърите и техните гости е изчистен от цинизми. Например *Ivka Beibe Podcast* е формат, който се стреми да печели широка публика именно чрез дискутиране на сексуални теми и практики. Тук личните предпочитания се обсъждат директно и при излъчването нецензурната лексика се заглушава с пиукане. В това отношение обаче подкастът много се различава от таблоидната преса и онлайн сайтовете, които използват вулгаризми за очерняне на политическите си противници и на известни личности. В традиционните медии и в постове в социалните мрежи вулгаризмите са винаги експресивни средства за уронване на нечий престиж. По-рядко те се появяват при описанието на лични драми, като трябва едновременно да привлекат и да шокират публиката. В подкаста като цяло липсва културата на оплакването, интервюираните по-скоро се възприемат като позитивни модели и не търсят съчувствие, а популярност (дори чрез провокация).

Ако трябва да направим обобщение, в подкаста се сблъскваме с множество езици (с тяхната характерна лексика и фразеология), специфика, предопределена от разнообразието на обсъжданите теми и големия брой участници, които получават трибуна и изразяват свое мнение.

Преобладават англицизмите, жаргонните и разговорните изрази. Можем да предположим, че това е свързано с налагането на една нова медия, която използва и новия (неформален) стил в младежката комуникация. Езиковият облик на подкаста се определя от отношенията между водещите и тяхната аудитория. Голяма част от поредиците се създават от приятелски компании на доброволни начала, просто за забавление. При други се образуват неформални групи, които общуват с водещите и помежду си във Facebook и Zoom. Но дори в поредиците на журналисти от по-старото поколение, като Асен Генов, в които се използва официален език, паралелно с излъчването на епизодите се води чат, в който постоянните зрители се обръщат към журналиста на „ти“, дават препоръки, задават въпроси към гостите и дискутират: *Здравейте, контра коментиращи!; Добра вечер и от вуйчо ;) ; много е слаб звукът, Асене; На погребението на трактора щяло да има много ремаркета. Добър вечер; Асен като се отплесне в това въведение.... ЧОВЕК ЧЕТИ ЧАТА* (Контракоментар, Убийството).

Ако сравним фразеологията в подкаста с тази в традиционните медии, онлайн сайтовете и постовете във Facebook, ще забележим, че подкастът се отличава от останалите средства за масова информация по своята **не квази**, а **същинска разговорност**. Тук фразеологията има същите функции, които изпълнява в устната комуникация. Изразите разгръщат разговора, регулират дистанцията между говорещите и акцентират върху елементи, важни при интерпретацията на съдържанието. От друга страна, в таблоидите, онлайн сайтовете с новини и постовете в социалните мрежи фраземите са манипулативно средство, насочено към замъгляване на съдържанието и формиране на крайни негативни оценки.

Въпреки диференцираните публики и множеството малки общности подкастите дават възможност да се чуят гласовете на редица стойностни и образовани хора в България, които отсъстват в традиционната журналистика, концентрирана около скандала, размяната на лични обиди и културата на оплакването. Подкастите предоставят трибуна и на отстранени от цензурата журналисти, а за неформалните групи те са „клубове по интереси“, осигуряващи забавление в една възраст, когато може да се експериментира.

Източници / Sources

2&200 podcast (достъп: 19.09.2023)

еп. 192, <<https://www.youtube.com/watch?v=Appw7ygGbWA>>

еп. 218, <<https://www.youtube.com/watch?v=fNxdxUKIJD4>>

еп. 220, <<https://www.youtube.com/watch?v=zSCG9jvmkB0>>

еп. 224, <<https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=GC8l2AwE5jM>>

еп. 227 <<https://www.youtube.com/watch?v=0XfqN7WH3f8>>
 еп. 228 <<https://www.youtube.com/watch?v=tRHNIp7rNbg>>
 еп. 233 <<https://www.youtube.com/watch?v=5gbqWvfce9g>>
 ККП (Комеди Клуб Подкаст) (достъп: 20.09.2023)
 Мръсните истории на ККП <<https://www.youtube.com/watch?v=NyrEJQuI8qY>>
 ККП, еп.1598 <<https://www.youtube.com/watch?v=5dFoCJassb0>>
 ККП, еп. 1601 <<https://www.youtube.com/watch?v=CMp3mpFVfIY>>
 ПМА: Подкаст на Мира и Андрей (достъп: 07.09.2023)
 Агресията на българите е заложена в гените ни (и мен ме е срам от това) <<https://www.youtube.com/watch?v=7Al6ljqPtzI&t=893s>>
 Какво си мислят германците за нас българите? <<https://www.youtube.com/watch?v=CvNuAVESIdE>>
 Защо МИЛЧЕВИ се върнаха в България – ИСТИНСКАТА причина! <<https://www.youtube.com/watch?v=FHQ8ewVhEGI>>
 Ivka Beibe Podcast (достъп: 05.09.23)
 Алпер Чочев: Шоубизнесът си е договор с дявола <<https://www.youtube.com/watch?v=b6wXQfSGAko>>
 Stella: Неприятно ми е, че съм тук <<https://www.youtube.com/watch?v=K9cJvGtFrsI>>
 Кумбата: Ако пуска на първа среща, не я искам! <<https://www.youtube.com/watch?v=HM1maU6yDDA>>
 Патрулът (достъп: 06.09.23)
 еп. 01 <<https://www.youtube.com/watch?v=wV4l2l9gce8>>
 еп. 02 <<https://www.youtube.com/watch?v=R3M7zBYaHy0>>
 еп. 07 <<https://www.youtube.com/watch?v=2p3b2Tf5qsk>>
 5stotinki podcast, S4E107 <https://www.youtube.com/watch?v=dMVO0YF_Yc4> (достъп: 06.09.23)
 Контракоментар, Убиха Алексей Петров <<https://www.youtube.com/watch?v=fWsLaGwSWaQ>> (достъп: 06.09.23)
 Животът и други неща, E148 <<https://soundcloud.com/zhivotatidrugineshta/e148-leka-telesna-povreda>> (достъп: 06.09.23)

Литература / References

- Ангова 2020: Ангова, С. Подкастът в професионалната журналистика. – Медии и обществени комуникации, 44. (Angova 2020: Angova, S. Podkastat v profesionalnata zhurnalistika. – Medii i obshtestveni komunikatsii, 44.) <<https://media-journal.info/?p=item&aid=411>> (достъп: 10.08.2023)
- Благоева 2010: Благоева, Д. Чуждоезикови влияния при семантичния развой на българската лексика в съвременния период. – В: Слово и словесност. Сборник в чест на доц. д-р Юлия Балтова. София, Емас, 33–41. (Blagoeva 2010: Blagoeva, D. Chuzhdoezikovi vliyania pri semantichnia razvoy na balgarskata leksika v savremennia period. – In: Slovo i slovesnost. Sbornik v chest na dots. d-r Yulia Baltova. Sofia, Emas, 33–41.)
- Благоева 2019: Благоева, Д. Неофразеологизацията в българския език (в съпоставка с руски). – Български език, 2, 15–35. (Blagoeva 2019: Blagoeva, D. Neofrazeologizatsiyata v balgarskia ezik (v sapostavka s ruski). – Balgarski ezik, 2, 15–35.)
- Воинова, Сивякова 2018: Воинова Е. А., Е. В. Сивякова. Подкаст как новый формат публичной коммуникации в условиях цифровой медиасреды. – Социально-гуманитар-

- ные знания, 12, 104–120. (Voinova 2018: Voinova E. A., E. V. Sivjakova. Podkast kak novyj format publichnoj kommunikacii v usloviyah cifrovoj mediasredy. – *Social'no-gumanitarnye znaniya*, 12, 104–120.)
- Замбова 2018: Замбова, А. Проблеми на младежката писмена практика. София, Факултет по славянски филологии. (Zambova 2018: Zambova, A. Problemi na mladezhkata pismena praktika. Sofia, Fakultet po slavyanski filologii.)
- Игнатов 2022: Игнатов, Г. Подкаст революцията. – *Studia Philologica*, 1, 151–161. (Ignatov 2022: Ignatov, G. Podkast revolyutsiyata. – *Studia Philologica*, 1, 151–161.)
- Петрова 2014: Петрова, А. Фразеологията на балканските езици. Проблеми и перспективи на съпоставителното изследване. Пловдив, Астарта. (Petrova 2014: Petrova, A. Frazеologiyata na balkanskite ezitsi. Problemi i perspektivi na sapostavitelnoto izsledvane. Plovdiv, Astarta.)
- Bialystok 2009: Bialystok, E., F. I. M. Craik, D. W. Green, T. H. Gollan. Bilingual Minds. – *Psychological Science in the Public Interest*, 3, 89–129.
- Bonini 2022: Bonini, T. Podcasting as a Hybrid Cultural Form between Old and New Media. – In: *Routledge Companion to Radio and Podcast Studies*. London, Routledge, 19–29.
- Bottomley 2015: Bottomley, A. Podcasting: A Decade in the Life of a “New” Audio Medium: Introduction. – *Journal of Radio & Audio Media*, 2, 164–169.
- Fromkin 1973: Fromkin, V. A. Speech Errors as Linguistic Evidence. The Hague, Mouton.
- CD 2023: Cambridge Dictionary 2023. <<https://dictionary.cambridge.org>> (достъп: 16.09.2023)
- Gilmartin et al. 2015: Gilmartin, E., F. Bonin, L. Cerrato, C. Vogel, N. Campbell. What's the Game and Who's Got the Ball? Genre in Spoken Interaction. <<https://cdn.aaai.org/ocs/10283/10283-45304-1-PB.pdf>> (достъп: 09.09.2023)
- Liashchova 2018: Liashchova, L. Phraseological Errors in a Foreigner's Talk Discourse and their Reasons. <https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/10848/1/L_Liashchova_Phraseological_Errors> (достъп: 10.09.23)
- Lundström, Lundström 2021: Lundström, M., T. P. Lundström. Podcast ethnography. – *International Journal of Social Research Methodology*, 3, 289–299.
- Mel'čuk 1995: Mel'čuk, I. Phrasemes in Language and Phraseology in Linguistics. – In: *Idioms: Structural and Psychological Perspectives*. Hillsdale, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 167–232.
- Villers 2020: Villers, D. Phraseological Blunders: When New Phrasemes Are Born from Errors. – In: *Reproducible Multiword Expressions from Theoretical and Empirical Perspective*. Białystok, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, 109–128.

ЗАЩО ВЯТЪРЪТ Е ВАРЕН, А СНЕГЪТ – ПЕЧЕН, ИЛИ ЗА ЧУВСТВОТО ЗА ХУМОР НА БЪЛГАРИНА ПРЕЗ ПРИЗМАТА НА ФРАЗЕОЛОГИЯТА

Емилия Недкова

Русенски университет „Ангел Кънчев“

enedkova@uni-ruse.bg

В българския език присъстват множество иронични и шеговити фразеологизми, покрай чисто оценъчното значение на които откриваме и сполучлива изява на чувството за хумор на българина. То е безспорно израз на неговото отношение към действителността и в значителна степен се корени в неговия светоглед. Следователно в контекста на тази проблематика е интересно изследването на чувството за хумор на българина, осмислено през призмата на фразеологията и като отражение на българската национална менталност.

Ключови думи: иронични и шеговити фразеологизми, български език, хумор

WHY THE WIND IS BOILED AND THE SNOW IS BAKED, OR ABOUT THE BULGARIAN'S SENSE OF HUMOR THROUGH THE PRISM OF PHRASEOLOGY

Emilia Nedkova

Angel Kanchev University of Rousse

enedkova@uni-ruse.bg

There are many ironic and jokey phraseologisms in the Bulgarian language, in which, along with their purely evaluative meaning, we find a smart expression of Bulgarians' sense of humor. This sense of humor is undoubtedly a reflection of Bulgarians' attitude to reality and originates mostly from their worldview. Therefore, in the context of this subject-matter, it is quite interesting to study the Bulgarians' sense of humor, understood through the prism of phraseology and as a reflection of Bulgarian national mentality.

Keywords: ironic and jokey phraseologisms, Bulgarian language, humor

В лингвистиката от края на XX началото на XXI век езикът се схваща не просто като средство за комуникация, а като културен код на нацията в качеството ѝ на езиков колектив. Фразеологичният състав на езика (по общо мнение) демонстрира най-ярко съхраняването на културните следи в него. Важна черта на културата (предимно на духовната) пък е способността да отразява систе-

мата от ценности и идеи, т.е. тя има аксиологична същност (Недкова/Nedkova 2011: 19). Следователно фразеологията трябва да се разглежда и като отражение на националния менталитет. Менталитетът е категория, отразяваща вътрешната организация и диференциация на менталността, която според схващанията на различни изследователи изразява най-общо *светогледа в категориите и формите на родния език, обединяващи в себе си интелектуалните, духовните и волевите качества на националния характер в типичните му проявления* (вж. Маслова/Maslova 2001: 39).

В българския език присъстват множество иронични и шеговити фразеологични единици (нататък – ФЕ), покрай чисто оценъчното значение на които откриваме и сполучлива изява на чувството за хумор на българина. То е безспорно израз на неговото отношение към действителността и в значителна степен се корени в неговия светоглед. Следователно в контекста на тази проблематика е интересно изследването на чувството за хумор на българина, осмислено през призмата на фразеологията и като отражение на българската национална менталност.

За тази цел ще анализираме български ФЕ с иронична и шеговита стилистична маркираност, които насочват към това специфично качество на българина и в най-голяма степен дават представа за възприетите метафорични модели и ценностни ориентации в българския език. Тези ФЕ се възприемат най-често като израз на отрицателно отношение към обекта на номинацията, демонстрирано обаче по специфичен начин – със средствата на хумора и иронията, което повишава в значителна степен техния експресивен заряд.

1. Какво е характерно за иронията във фразеологията?

1.1. От една страна, като сложна семантична структура иронията може да се схваща като художествен троп, при който се използват думи и изрази, чието значение придобива противоположен смисъл, т.е. казаното се разбира с обратен знак (Константинова/Konstantinova 2014).

Например:

Бял като на тенджерата / тигана дъното ‘много черен’

Бистър като боза ‘много мътен’

Добре ми е като зет на къща ‘зле ми е’ и др.

При тези ФЕ ироничната отсянка се поражда поради наличието на определена парадоксалност в образа, тъй като е налице несъответствие между формата и съдържанието.

1.2. В други случаи обаче иронията при ФЕ възниква в резултат на противоречие между езиковата форма и комуникативната ситуация (Константинова/Konstantinova 2014), т.е. като иронично се осмисля възникналото отношение към номинирания обект.

Например:

Вятър ме вее на бяла / сива кобила ‘несериозен, лекомислен съм’

Водят ме на свети крепки диал. ‘пиян съм’

Водим се като Хинко и Додьо диал. ‘неразделни сме’ и др.

1.3. Значителна част от ироничните ФЕ се отличават с характерна образна изразителност, което е свързано с техните стилистични функции (вж. Чизмаров/Chizmarov 1982: 197–228). Плод на образното поетическо мислене на народа, те са образувани в резултат на изразителна образна употреба на някои от съставлящите ги компоненти или на сполучливо метафорично, метонимично или алегорично осмисляне на цялото словосъчетание.

Например метафорични са образите в следните ФЕ:

Кокоша жалост ‘неискрено съчувствие’

Магарешки рай ‘затвор’ и др.

На базата на метонимията са изградени ФЕ:

Боб и бобец ‘все едно и също’

Брада сива, глава дива ‘за упорит, инат човек’ и др.

Алегория пък се съдържа в диалектния фразеологизъм: *дръжете се да си плюя на ръцете* ‘употребява се, когато някой постъпва глупаво’.

Важна роля за образната изразителност на ироничните ФЕ има и сравнението като присъщо за конкретното мислене на народа.

Например:

Добре ми е като рак на въглени ‘не ми е добре, зле ми е’

Богат като мишка в долап ‘беден’

Гледам като теле в железница / пред иконостас / пред шарена врата ‘гледам глупаво’ и др.

Както е известно, сравненията най-добре характеризират образното мислене на народа словотворец. Тяхното предимство е, че с пестеливи изразни средства се достига по най-кратък път до образното изказване на мисълта, до желаната характеристика, като при това ярко се заявява определено емоционално отношение към обекта на номинацията (вж. Кювлиева-Мишайкова/Kyuvlieva-Mishaykova 1986), в случая – иронично. В устойчивите сравнения се съдържат стереотипни образи (при ироничните ФЕ – предимно зооними), които почти винаги са национални и свидетелстват за характера на народния светоглед (Недкова/Nedkova 2011: 40). Следователно националнокултурната специфика на тези ФЕ се свързва както с житейския опит и мъдростта на народа, така и с богатото асоциативно мислене и разнообразните възможности за изява на народното въображение и неподражаемо чувство за хумор.

Особено характерна е образността на ФЕ от преходен тип, най-често от вида на поговорките, които представляват изрази с алегорично и афористично значение. Тяхната образност, разбрана иносказателно, подпомага обрисуването на народния бит, психология, философия и т.н.

Например:

Замъчила се планината, та родила мишка ‘употребява се, когато от много усилия има малък резултат’

Още мечката в гората, кожата ѝ продават ‘употребява се, когато се прави нещо прибързано’

Бъкел отишъл, катуна дошъл ‘за глупав човек, който не се е променил’ и др.

Образната мотивация при всички посочени иронични ФЕ зависи от определени народни модели, повечето от които са и културноспецифични. В резултат те притежават определено естетическо качество, с което се свързва употребата им в по-експресивна, динамична и изразителна реч. Значението им се открива най-вече в способността да представят и предметите, и явленията, и човешките преживявания, и по-абстрактните понятия по-образно, по-оригинално и същевременно в по-силно въздействаща форма, давайки израз на характерното чувство за хумор на българина.

1.4. Като ярко средство на хумора ироничните ФЕ се отличават и със своеобразна строежна изразителност, която очертава структурното им своеобразие.

Строежната изразителност, а следователно и експресивността на някои иронични ФЕ се подсилва със средствата на синтактичния паралелизъм, като се създава определена ритмичност.

Например:

До пладне Илия, от пладне Алия ‘все същия, недобър’

Влиза патка, излиза гъска диал. ‘остава глупак’

Един гледа майката, друг – дъщерята ‘за хора, които мислят различно’

Инверсията, когато е сполучливо намерена, също съдейства за открояване на строежната изразителност.

Например:

Ангел небесен ‘за добър, незлоблив човек’

Брада сива, глава дива ‘за упорит човек’

Глава царска, брада воденичарска / пъдарска ‘за хубав, но глупав човек’ и др.

При други ФЕ откриваме като строежни елементи рима или различни звукови ефекти, които им придават допълнителна експресивност.

Например:

Взел съм клечка да бия мечка диал. ‘върша нещо неразумно’

Брава на крава диал. ‘неуместна похвала’

Бай Боен ходил у тях диал. ‘били се’ и др.

Понякога повишената емоционалност на ироничните ФЕ води до обособяването и на известни ограничения в тяхното синтактично използване, което, от своя страна, се свързва със структурното им своеобразие и строежна изразителност. Такива синтактични конструкции подсилват въздействието им и дават възможност да се почувства по-ясно тяхната афективност.

Например:

– във възклицателни изречения:

Ела, хляб, да те изям! ‘казва се на този, който нищо не работи’

Дръжте се да си плюя на ръцете! диал. ‘казва се, когато някой постъпва глупаво’

– във въпросителни изречения:

Баба ти госпожица ли е? жарг. ‘на някого, който се опитва да шмекерува’

– във въпросително-възклицателни изречения:

Разбира ли ти свиня от кладенчева вода?! обикновено пренебр., но и ирон. ‘за прост, ограничен човек’.

Приемаме, че в отделни случаи стилистичната маркираност на словосъчетанието, независимо от стилистичната бележка, посочена в речниците, може да се схваща различно – съобразно контекста и комуникативната ситуация да варира от пренебрежителна, неодобрителна до иронична или шеговита. Така например ФЕ, които в речниците са маркирани с бележка *шеговито*, може да се употребяват в друга ситуация и в друг контекст с иронична стилистичната отсянка, както и обратно.

Например:

Който няма глава, има крака шег., но и ирон. ‘за човек, който забравя нещо и трябва да се върне, за да го вземе’

Де отида, лельо, все ме бият шег., но и ирон. ‘за човек, който навсякъде прави пакости’

Гледам като коза в календар шег., но и ирон. ‘гледам глупаво’ и др.

1.5. В някои случаи ироничните ФЕ могат да служат и като средство за стегнатост и изразителност на речта. Такива словосъчетания се отличават с елиптичната си форма, изразяваща имплицитно богато логическо съдържание.

Например:

Голяма фирма, бедно положение ‘набеден богаташ’

Брада сива, глава дива ‘за упорит, инат човек’

Вятър варен, сняг – печен ‘невъзможни, невероятни неща’ и др.

Посочените ФЕ имат значение най-вече със смисловата си кондензация и същевременно с богатото си съдържание. Те отразяват в синтезиран вид и интересна форма богатия и мъдър житейски опит на българина и са ярко свидетелство за оригиналното му чувство за хумор.

2. Посредством иронични и шеговити ФЕ в българския език най-често се осмиват редица отрицателни човешки качества, като тук ще представим най-продуктивните в това отношение тематични групи ФЕ.

2.1. Многобройна е групата на ФЕ, в които се наблюдава характерно отношение към *глупостта* като едно от най-отрицателните и неодобрявани човешки качества. И обратното, наличието на ум, разсъдък, интелект изобщо се възприема като универсална човешка ценност, тъй като умът насочва действията на човека, спасявайки го от пагубни за него емоции и страсти. Затова умният, разсъдливият човек е високо ценен и уважаван, а глупакът е неприеман, неодобряван, осмиван чрез категорична негативна оценка.

ФЕ от тази група (често пъти от типа на възклицанията) утвърждават, че някой е прекалено глупав или постъпва глупаво.

Например:

Виж му акъла, че му скрой кюляф / чалма

Виж му акъла, че му скрой гайда

Ум море, акъл бръснач!

Ум море, глава кофа / шамандура! жарг. грубо

Влиза патка, излиза гъска и др.

Характерна за всички посочени ФЕ е високата степен на експресивност. Отрицателната конотация при тях се проявява чрез категоричната оценка, като отрицателното отношение граничи с иронията. Така, покрай оценъчното значение на тези ФЕ, в тях се откроява и сполучлива изява на чувството за хумор на българина като израз на неговото отношение към действителността.

2.2. Редица иронични ФЕ изразяват отрицателното отношение на народа ни към *горделивия човек*. Очаквано тук преобладават стереотипни образи зооними – петел, пуяк, паун, мисирка, свиня, въшка, куче, жаба и др.:

Например:

Надувам се като петел на бунцие / купцие / стобор

Надувам се като мисирка / паун / свинска опашка / попарена въшка

Надут като куче във фасул

Надула се жабата да надмине вола и др.

Посочените ФЕ се отличават с богата експресивност и семантична нюансираност и дават ясна представа за отношението на българина към горделивия човек, като иронията се съчетава с негативната оценка в най-широк спектър – неодобрение, пренебрежение, презрение.

2.3. Значителен брой ФЕ изразяват иронично отношение към човек, който се присмива на слабостите на другите, а сам притежава същите недостатъци.

Например:

Присмяла се козата на овцата, че лудо пасе

Присмяла се кука на криво дърво

Присмяло се гърнето на похлупака си, че няма ухо

Присмял се хърбел на щърбел и др.

В тези ФЕ се откриват оригинални образни асоциации, свързани с установения за българското езиково съзнание културен модел – най-често чрез използвани образи зооними и предмети от народния бит.

2.4. Неодобрително-иронично е и отношението към човек, който обича да се меси навсякъде – където трябва и където не трябва. Такива ФЕ, които са представени от многобройна група ФЕ синоними и варианти, също може да се разглеждат като интересна илюстрация на богатата асоциативност и образно мислене на българина, като дават израз и на характерното му чувство за хумор.

Например:

На всяка манджа мерудия

На всяко гърне бъркалка / мешалка

На всяко гърне похлупак / захлупак

На всяко гърне и пипер и др.

2.5. Посредством значителен брой иронични и шеговити ФЕ от типа на устойчивите сравнения често пъти най-общо се характеризира образно и недобрият външен вид на човека.

Например:

Прав като кука ‘много крив, изгърбен’

Черен като кюмюрджия ‘много черен’

Тънка като каца ‘много дебела’

Тънка Стана – гюл фидана, шъта, ходи кат мецана ‘много дебела, трмава’

Прилича ми като на свинче звънче ‘за облекло – никак не ми прилича’

Прилича ми като на дъртел гердан диал. ‘никак не ми прилича, за облекло, аксесоар’ и др.

Прави впечатление, че такива ФЕ са силно експресивни, като отрицателното качество, което назовават, се коментира като налично във висока степен, а иронията е породена от парадоксалния образ, осмислян в резултат на несъответствие между форма и съдържание.

И така в заключение могат да се направят следните изводи и обобщения:

1. В българския език присъстват значителен брой иронични и шеговити ФЕ, което свидетелства за виталното чувство за хумор на българина като устойчива черта на неговия национален характер.

2. Ироничните ФЕ се отличават с висока степен на експресивност, като конотацията при тях се проявява чрез категорична оценка – предимно отрицателна, граничеща с иронията.

3. Иронията при тези ФЕ се поражда както поради наличието на противоречие между езиковата им форма и съдържанието, така и между езиковата форма и комуникативната ситуация, в която се употребяват.

4. Анализираните ФЕ се отличават с характерна образна и строежна изразителност, които подсилват тяхното оценъчно значение и въздействие като специфично средство на хумора.

5. С оглед на комуникативната ситуация и контекста ироничните и шеговите ФЕ могат да се употребяват равнозначно – иронично-шеговито и като проява на индивидуално отношение.

6. Посредством ироничните и шеговити ФЕ, които най-често характеризират образно различни отрицателни човешки качества, се постига сполучлива изява на чувството за хумор на българина – израз на неговото отношение към действителността, което в значителна степен се корени и в мирогледа му.

Източници / Sources

Български пословици и поговорки. София, Наука и изкуство, 1986. (Balgarski poslovitsi i pogovorki. Sofia, Nauka i izkustvo, 1986.)

Ничева, К. Нов фразеологичен речник. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1993. (Nicheva, K. Nov frazeologichen rechnik. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”, 1993.)

Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. I–II. София, БАН, 1974–1975. (Nicheva, K., S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. T. I–II. Sofia, BAN, 1974–1975.)

Литература / References

Константинова 2014: Константинова, Д. Иронията във фразеологията. Начини за създаване на ироничен ефект във фразеологията. – Електронно списание LiterNet, 02.03.2014, № 3/172. (Konstantinova 2014: Konstantinova, D. Ironiyata vav frazeologiyata. Nachini za sazdavane na ironichen efekt vav frazeologiyata. – Elektronno spisanie

LiterNet, 02.03.2014, № 3/172). <<https://litenet.bg/publish29/daniela-konstantinova/ironiata.htm>> (достъп: 09.05.2023)

- Кювлиева-Мишайкова 1986: Кювлиева-Мишайкова, В. Фразеологизмите в българския език. София, Народна просвета. (Kyuvlieva-Mishaykova 1986: Kyuvlieva-Mishaykova, V. Frazelogizmite v balgarskia ezik. Sofia, Narodna prosveta.)
- Маслова 2001: Маслова, В. Н. Лингвокултурология. Москва, Академия. (Maslova 2001: Maslova, V. N. Lingvokul'turologija. Moskva, Akademija.)
- Недкова 2011: Недкова, Е. Фразеологизмите като знаци на културата. Русе, Лени-Ан. (Nedkova 2011: Nedkova, E. Frazelogizmite kato znatsi na kulturata. Ruse, Leni-An.)
- Чизмаров 1982: Чизмаров, Д. Стилистика на българския книжовен език. София, Наука и изкуство. (Chizmarov 1982: Chizmarov, D. Stilistika na balgarskia knizhoven ezik. Sofia, Nauka i izkustvo.)

ЕДНОЕЗИЧНИ ФРАЗЕОЛОГИЧНИ РЕЧНИЦИ В БЪЛГАРСКАТА ЛЕКСИКОГРАФИЯ

Михаела Кузмова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките

m.kuzmova@ibl.bas.bg

ORCID iD: 0000-0001-9656-123X

В студията се разглеждат фразеологичните речници на българския език, издадени през последните петдесет години. Изложението следва хронологията на публикуване в рамките на двете количествено равностойни групи, които тези трудове оформят според задачите и предназначението си – на общите и на учебните фразеологични речници. Под внимание се вземат следните показатели, свързани с речниковото представяне на фразеологичния материал: задачи и предназначение на речника; извори за съставяне; обем на словника и подбор на езиковия материал; разполагане и структура на речниковите статии. Анализът с оглед на тези показатели сочи, че академичният „Фразеологичен речник на българския език“ (1974–1975) представлява не само важен източник на фразеологичен материал, но и модел за лексикографската му обработка при съставянето на публикуваните след него едноезични фразеолографски трудове.

Ключови думи: български език, фразеология, едноезичен фразеологичен речник, лексикографска обработка

MONOLINGUAL PHRASEOLOGICAL DICTIONARIES IN BULGARIAN LEXICOGRAPHY

Mihaela Kuzmova

Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences

m.kuzmova@ibl.bas.bg

ORCID iD: 0000-0001-9656-123X

This paper focuses on the phraseological dictionaries of the Bulgarian language published in the last fifty years. In both groups dictionaries are considered in chronological order, beginning from the very first to the latest ones. The analysis pays attention to some key aspects of the lexicographical presentation of phraseological material, such as purposes of the dictionaries and sources for their compilation. Other aspects taken into consideration are number and choice of head phrases presented, as well as arrangement and structure of dictionary entries. The main conclusion of the analysis is that the academic *Phraseological Dictionary of the*

Bulgarian Language (1974–1975) is not only an important source of phraseological material, but also a model for its treatment in the monolingual phraseographical works compiled after it.

Keywords: Bulgarian language, phraseology, monolingual phraseological dictionary, lexicographic treatment

Въведение

През последните няколко десетилетия развитието на информационните технологии доведе до съществени промени, които засягат не само източниците и методите на лексикографската работа, но също и формата на представяне и съдържанието на нейните резултати – речниците. От една страна, съвременната лексикографска практика предполага използването на големи езикови корпуси и на различни софтуерни средства, които обслужват процесите по съставяне и публикуване на речници.¹ От друга страна, традиционните (печатни) речници постепенно отстъпват място на своите дигитализирани версии или на речници, създавани в електронна форма.

На този фон интересът към фразеологичните речници на българския език, разработени и публикувани у нас през последните близо 50 години, може да изглежда лишен от актуалност, но има своето основание в необходимостта от обобщаващ преглед на фактите и резултатите в областта на българската едноезична фразеография, какъвто засега липсва.²

Като жанрово определящи особености на съвременния фразеологичен речник тук разглеждаме 1) вида на езиковите единици, които се разглеждат в речника (Чоролеева/Choroleeva 2016: 50); 2) наличието на лингвистични параметри на обработката им (Умарходжаев/Umarhodzhaev 1983: 45), но също така и 3) функцията му на езиков справочник, т.е. на източник, който предоставя на ползвателите си езиково релевантна информация, отговаряща на различни – утилитарни (т.е. свързани с езиковата практика), образователни или научно-изследователски – потребности.

¹ За приложението на съвременните технологии и свързаните с тях подходи в българската академична лексикография вж. напр. Благоева, Колковска/Blagoeva, Kolkovska 2011; Коева и др./Koeva et al. 2015. Относно фразеографските ресурси, разработвани с помощта на съвременните технологии и за целите на компютърната обработка на българския език, вж. напр. Коева et al. 2016; Тодорова/Todorova 2016.

² Заглавието на настоящия текст препраща към заглавието на статията на К. Ничева, представяща фразеологичните речници на славянските езици, публикувани до средата на 70-те години на миналия век (Ничева/Nicheva 1976a). Българската едноезична фразеографска продукция до 2015 г. обзорно и в съпоставка с чешката, словашката, хърватската и сръбската разглежда П. Крейчи (Krejčí 2016: 13–16). Кратък сравнителен преглед на основните български и хърватски фразеологични речници предлагат Е. Недкова и А. Васунг (Недкова, Васунг/Nedkova, Vasung 2015).

Обособяването на фразеологичния речник като лексикографски жанр (и на фразеографията като лексикографски дял) през втората половина на миналия век у нас е тясно свързано с формирането на изследователското поле на фразеологията, в чиито рамки се разработва проблематиката на устойчивите съчетания, т.е. на съставените от две или повече думи езикови изрази, които не се образуват в процеса на общуване, а се възпроизвеждат „в готов вид“ – като смислови цялости с относително стабилен лексикален състав и граматичен строеж. Устойчивите съчетания представляват твърде разнородно множество, поради което при дефинирането на изследователските обекти на фразеологията и установяването на нейния обхват се очертават значителни различия. В основополагащите приноси на В. В. Виноградов (Виноградов/Vinogradov 1977) обхватът на фразеологията, както е известно, се определя сравнително широко и се разграничават три типа фразеологични обекти, наречени фразеологични единици (ФЕ). Виноградов разглежда възпроизводимостта на ФЕ като резултат от семантичната обвързаност на съставлящите ги думи, която се проявява като семантична неделимост (неразложимост) – при немотивираните *фразеологически сраствания* и частично мотивираните *фразеологични единства*, или като едностранна семантична зависимост на думите с т.нар. фразеологично свързано значение в състава на семантично разложимите *фразеологични съчетания*. У нас възгледите на В. В. Виноградов имат значителен отзвук³, но с течение на времето надделява по-тясното разбиране, залегнало в основата на академичния „Фразеологичен речник на българския език“. Според това разбиране за същински ФЕ (фразеологизми) се приемат само устойчивите съчетания, които 1) имат неразложимо значение като резултат от семантичното преобразуване (преосмислянето) на съставлящите ги думи; 2) са съотносими категориално (лексико-граматично) с пълнозначните думи или междуметията; 3) в голямата си част се характеризират с образност и експресивност (Ничева, Спасова, Чолакова/Nicheva, Spasova, Cholakova 1974: 11–12).⁴

Въз основа на това разбиране жанровият профил на фразеологичния речник у нас се обвързва най-вече с представянето на този тип устойчиви съчетания (Чолакова/Cholakova 1976: 86, Чоролеева/Choroleeva 2016: 50), а включването на някои други типове се приема за допустимо от практически съображения,

³ Постановките на В. В. Виноградов залягат напр. в основата на първите описания на устойчивите изрази в българския език. По-подробно вж. Бояджиев/Boyadzhiev 1969: 384–385 и посочените там разработки, както и Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 21.

⁴ При това разбиране извън обхвата на фразеологията остават както т.нар. от Виноградов фразеологични съчетания (*вземам решение*, *бели кахъри*), така и неразложимите изрази с граматична функция, сложните названия и термини, а също и пословиците, поговорките и крилатите изрази, които той причислява към фразеологичните единства (Виноградов/Vinogradov 1977: 133).

напр. в двуезичните речници (Ничева, Влахов/Nicheva, Vlahov 1987: 104; Пернишка/Pernishka 2000). Тук определяме жанровия профил на фразеологичния речник не толкова строго и разглеждаме както речниците, в които фразеологизмите са централен обект на описание, така и тези, в които наред с тях или самостоятелно се представят и други устойчиви изрази. Извън вниманието ни на този етап остават паремнографските трудове от речников тип, а също и отразяването на фразеологизмите в обособени раздели на друг тип речници (диалектни, на жаргона и под.).

Самостоятелните едоезични фразеографски трудове, публикувани у нас от средата на 70-те години на миналия век, когато излиза „Фразеологичен речник на българския език“, до началото на 20-те години на настоящия век, ще разгледаме спрямо следните показатели: 1) задачи и предназначение на речника; 2) извори за съставяне на речника; 3) обем на словника и подбор на езиковия материал (както по отношение на типовете представени устойчиви изрази, така и с оглед към употребата им); 4) разполагане и структура на речниковите статии.

Посочените показатели обхващат част от лексикографските параметри⁵, спрямо които е възможно да се очертаят някои от по-съществените особености на отделните фразеологични речници на българския език, както и да се направят съответните обобщения за този дял от българската фразеографска продукция.⁶

Изложението следва хронологията на публикуване в рамките на двете количествено равностойни групи, които разглежданите трудове оформят според задачите и предназначението си – на общите и на учебните фразеологични речници.

I. Общи (неучебни) фразеологични речници на българския език

1. „Фразеологичен речник на българския език“ (1974–1975)

1.1. Като част от мащабната лексикографска програма, разгърнала се в Института за български език към БАН през втората половина на миналия век, „Фразеологичен речник на българския език“ (ФРБЕ)⁷ е резултат от дългогодиш-

⁵ За понятието лексикографски параметър и лексикографската параметризация като основен начин за речниково описание вж. напр. Благоева/Blagoeva 2017: 24–26.

⁶ От значение за характеристиката на фразеографската продукция са и други показатели, като напр. обхватът и начинът на представяне на допълнителната информация за ползвателите (описание на речниковата структура, указания за ползване на речника и др.) или графичното (пространствено и шрифтово) оформяне на речниковите статии, които тук няма да бъдат разглеждани детайлно.

⁷ Библиографският списък на разглежданите речници, съставен според хронологията на тяхното публикуване в рамките на посочените по-горе две групи, е включен като приложение към настоящия текст.

на целенасочена изследователска дейност, която обхваща изясняване на редица въпроси от теоретично естество и разработване на лексикографски принципи за подбор и обработка на езиковия материал.⁸

Според посоченото в Предговора му (с. 7)⁹ ФРБЕ има за задача „да представи подробно и систематизирано богатата фразеология на българския език (както фразеологията, присъща на разговорната реч, така и книжната фразеология), семантичната и функционалната специфика на фразеологизмите като самостоятелни езикови единици, формата и границите на отделната фразеологична единица и модификациите на формалната ѝ структура“ и е предназначен преди всичко за ползватели, които професионално се занимават с българския език, включително за съставители на речници. Задачата на ФРБЕ е формулирана в съответствие с разработените от авторките теоретични положения за същността и особеностите на ФЕ. Тези положения, както и произтичащите от тях принципи и похвати за речниково представяне на ФЕ са изложени в обширния Увод към ФРБЕ (с. 11–49) и определят профила му на езиков справочник от академичен тип.

1.2. ФРБЕ е съставен въз основа на възможно най-широката и представителна за времето си изворова база, която обхваща лексикалната картотеката на Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език на БАН¹⁰, наличните тълковни речници на българския език, над 50 сборника с диалектоложки и фолклорни материали, както и материали, събирани от авторките от писмената и устната реч.

1.3. Подборът на включените във ФРБЕ устойчиви изрази изхожда от споменатото по-горе разбиране за т.нар. същински фразеологизми, обособяващо ги като структурни единици, които наред с думите принадлежат към лексикалния състав на езика и в качеството си на специфични (експресивни, характеризиращи) изразни средства представляват отделна негова част (подсистема).¹¹ Наред с тях във ФРБЕ са отразени обаче и немалко изрази от типа на *Ще дойде мачка за погачка, Бог високо, цар далеко, Хитрата сврака с двата крака*, които не отговарят на критерия за съотносимост с думата и се интерпретират като преходен случай между същинските фразеологизми и пословиците. Включването им има практическа обосновка, свързана с това, че те „не бива да останат извън вни-

⁸ Първоначалната концепция за изработване на ФРБЕ е представена на страниците на сп. „Български език“ през 1963 г. (Ничева, Спасова, Чолакова/Nicheva, Spasova, Cholakova 1963), а речникът е предаден за печат през 1972 г. (Ничева/Nicheva 1976b: 61).

⁹ От съображения за краткост цитатите от въстъпителните раздели на разглежданите речници привеждаме само с посочване на страницата.

¹⁰ В периода на съставянето на ФРБЕ тази картотека съдържа над пет милиона фиша с извадки от съвременната художествена, научна и научно-популярна литература и периодичен печат, от книжнината на XIX в. и от публикуваното народно творчество.

¹¹ Срв. също Чолакова/Cholakova 1976: 86.

манието на лексикографите“ (с. 17).¹² Подборът на типовете устойчиви изрази, включени във ФРБЕ, може, от една страна, да се смята за негово предимство в лексикографски аспект, тъй като осигурява монолитността на словника му, обхващащ единици „с твърдествена функция – преди всичко естетическа, експресивна“ (срв. Мокиенко/Mokienko 1977: 157). От друга страна, този подбор би могъл да бъде обект и на по-резервирана преценка тъкмо защото не предлага по-широко отразяване на разнообразието от типове устойчиви изрази, а също и поради това, че в редица конкретни случаи основният критерий, от който се изхожда при осъществяването му (семантичното преобразуване на всички компоненти в състава на даден израз), не е безпроблемно и непротиворечиво приложим (Šerňák 1978: 46).¹³

Ограничаването на езиковия материал в рамките на образно-експресивната фразеология обуславя количествения превес, който в словника на ФРБЕ имат изразите с употреба, типична за спонтанното устно общуване, за сметка на квалифицираните като книжни единици, битуващи предимно в писмената реч. Наред с фразеологизмите (същински и преходни), представени като част от инвентара на книжно-разговорната реч, той обхваща и немалко изрази, квалифицирани като некнижовни (диалектни, жаргонни или просторечни). Това, както и обемът му, възлизащ на 13 000 единици (заедно с вариантите им), дава основание ФРБЕ да се разглежда като речник от тезаурусен тип (Мокиенко/Mokienko 1977: 155). Включването на сравнително голям брой диалектни изрази (приведени предимно с нормализиран фонетичен и морфологичен облик) в словника на ФРБЕ е негова съществена особеност и има за цел „да се представи по-широко фразеологичното богатство на българския език“ (с. 19). Като довод в това отношение се посочва и „плъзгавата“ граница между разговорната и диалектната фразеология в българския език, както и възможността „чрез произведенията на майсторите на словото“ даден израз да стане известен на по-широк кръг от носители на езика (с. 19).

1.4. Речниковите статии във ФРБЕ са подредени по азбучен ред на първата дума от състава на заглавните фразеологизми. Този начин на разполагане е предпочетен пред някои други възможности (подредба по азбучен ред на семантически опорна или на граматически водеща дума) с аргумента, че за раз-

¹² Традиционно тези изрази се отнасят към поговорките. На съвременния етап обособяването им като специфичен тип фразеологични обекти се аргументира в теоретичен аспект напр. в Баранов/Baranov 2008: 78–98, където те се наричат *речеви формули*.

¹³ Авторът не привежда конкретни примери за потвърждение, но като илюстрация в случая можем да посочим включените във ФРБЕ изрази *посред бял ден*, *на бърза ръка*, *червив с пари*, при които компонентите *посред*, *ден*, *бърза*, *пари* запазват значенията си, а също и трактовката на сравнителните изрази от типа *на като циганин*, *лъжа* и *като ламя*, *ям*, при които принадлежността към фразеологията се обвързва по-скоро с тяхната експресивност.

лика от тях не води до нарушаване на семантичната и структурната цялост на фразеологизмите и по-адекватно отразява статута им на основни единици на описанието във фразеологичен речник (с. 21–22). Практическото му неудобство от гледна точка на ползвателите, които невинаги могат да определят с коя дума започва търсеният от тях израз, се компенсира от наличието на азбучен показалец, където представителните форми на включените във ФРБЕ фразеологизми се посочват при всички пълнозначни думи от техния състав. Освен че улеснява ползвателите, показалецът позволява да се проследи фразеологичната активност на българската лексика в рамките на включения в речника материал, което също допринася за пълнотата на неговото представяне.

Структурирането на речниковите статии е еднотипно, а в зависимост от особеностите на конкретния фразеологизъм освен заглавка и тълкуване те включват още граматични указания, стилистична характеристика, илюстративни примери, сведения за произхода и за лексикалните варианти на съответния фразеологизъм.

В съответствие със задачата на ФРБЕ при представянето на фразеологизмите се обръща специално внимание на съпътстващите употребата им формални модификации и ограничения. Многообразието им, както и специфичното комбиниране на различни типове модификации и ограничения при отделните изрази налага разпределяне на информацията за тях в различни части на речниковата статия, както и прилагане на различни похвати за отразяването ѝ. Така, от една страна, чрез оформянето на заглавките, включително и чрез използването на двойни, по-рядко тройни заглавки, се отбелязват формалните варианти, количествените и позиционните изменения в структурата на фразеологизмите. Лексикалните варианти обаче не се обединяват в една речникова статия, а се представят самостоятелно, като в края на статията на всеки вариант след бележка *Още:* се посочват останалите. Това позволява отделните лексикални варианти да бъдат по-широко илюстрирани, както и да се открият случаите, когато вариантни отношения се наблюдават само при някои от значенията на многозначните изрази. От друга страна, парадигматичните ограничения при глаголните фразеологизми се отбелязват в рамките на граматичните указания, а чрез разширения към заглавките се отразяват съответно предпочитани или по-рядко употребявани форми. Глаголните фразеологизми, при които не се наблюдава ограничение по отношение на категорията вид, се представят в заглавките с двете си видови форми. Използват се и подзаглавки, въвеждащи форми (предимно на глаголни фразеологизми), които се характеризират със специфична прагматична функция.

Граматичните указания освен парадигматичните ограничения отразяват синтактичната съчетаемост (валентността) на фразеологизмите, а също и задължителната употреба на атрибутивно пояснение към някой от компонентите им.

В рамките на стилистичната характеристика чрез лексикографски бележи се разграничават книжовните (разговорни и книжни) от не книжовните (диа-

лектни, жаргонни и просторечни) изрази и се отразява експресивната им натовареност. От набора с бележки, прилагани във ФРБЕ, е изключена бележката *Разг.* с уговорката, че в голямата си част представените фразеологизми са разговорни и това се сигнализира чрез липсата на бележка (с. 35).

Значенията на фразеологизмите във ФРБЕ се тълкуват описателно, по-рядко – със синонимна дума или с комбинирана синонимно-описателна дефиниция. Използват се формулировки, отразяващи категориалната съотносимост на тълкуваните фразеологизми с пълнозначните думи. Фразеологизмите от преходен тип се тълкуват с дефиниции, посочващи ситуациите, в които те се употребяват, или обектите (най-често лица), чиито качества или прояви характеризират. В рамките на дефинициите или в уточнителни бележки към тях се отбелязва и комуникативната функция на този тип изрази (напр. укор, закана, напомняне, молба и пр.).

Специфична група с оглед както на трактовката, така и на обработката им във ФРБЕ представляват изразите, разглеждани като съчетания от фразеологизъм и задължително съпровождащ външен елемент – дума (или набор от семантично близки думи) с непреосмислено значение (с. 40). Задължително съпровождащите елементи се включват в заглавките, позиционно и графично обособени, и се посочват в скоби след дефинициите, напр. **ПОД ДЪРВО И КАМЪК, търся (диря и под.)**. Навсякъде (търся); **КАТО ЛАМЯ, ям**. Извънредно много, в голямо количество и лакомо (ям). В случаите, когато тези елементи са семантично или категориално различни, съответните фразеологизми се представят като многозначни, напр.: **ДО НЕБЕСАТА (НЕБЕТО) 1. В съчет.** с хваля (въздигам, превъзнасям, величая и под.). Извънредно много, прекалено (хваля) ... **2. В съчет.** с викам (крещя, рева, пища и под.) ... **3. В съчет.** с вик (рев, писък и под.).

Сред източниците на илюстративните примери във ФРБЕ доминира художествената литература, дялът на публицистиката и на научно-популярната литература е относително малък. Времевият диапазон на източниците е доста голям – от средата на 70-те години на XIX в. до края на 60-те години на XX в., но количествено преобладават текстовете от последните три десетилетия на посочения период. Съставени от авторките примери се използват в редки случаи, без илюстрация са изразите – повечето квалифицирани като диалектни – взети от речници или сборници с диалектоложки и фолклорни материали.

2. „Речник на устойчивите сравнения в българския език“ (1986)

2.1. „Речник на устойчивите сравнения в българския език“ (РУСр) представлява самостоятелна част от монографично изследване, в което авторката предлага различен – в сравнение с ФРБЕ – подход към устойчивите сравнения (УСр) както в теоретичен аспект, така и с оглед на лексикографската им обработка. Тя разширява обхвата на фразеологията, като включва в него устойчивите експресивни изрази с частично преосмислено значение, към които отнася

и УСр. Според нея при този тип изрази сравняващата част се преосмисля и придобива значение и функция на наречие за степен или на качествено наречие в тясно взаимодействие със сравняваната част, която запазва своето пряко или лексикализирано преносно значение (Кювлиева/Kyuvlieva 1986: 10, 41–42). Поради това авторката разглежда УСр като структурно-семантични единства и не приема трактовката им във ФРБЕ, където те се представят като комбинации от фразеологизъм и задължително съпровождащ външен елемент, отделен в заглавките шрифтово и позиционно. Авторката възразява и срещу приложеното във ФРБЕ обединяване на изрази с еднаква сравняваща част в обща заглавка. Не е оправдано според нея и изключването от ФРБЕ на изрази като *бял като сняг*, *строен като топола* и др., направено въз основа на аргумента, че при тях обектът на сравнението е конкретен, а сравняваният признак му е органически присъщ (Кювлиева/Kyuvlieva 1986: 87–88).

РУСр е изработен с „претенцията да представи в най-широк обхват тези обособени по структура и семантика езикови единици“ (с. 95). Предназначението на Речника не е изрично коментирано, но обединяването му в общо книжно тяло с монографичното представяне на УСр и особеностите на лексикографската им обработка сочат, че той е адресиран най-вече към специалисти в областта на българския език.

2.2. Изворовата база за съставяне на РУСр е сходна с тази на ФРБЕ и обхваща лексикалната картотека на Секцията за българска лексикология и лексикография, тълковни речници и сборници с диалектоложки и фолклорни материали, както и езиков материал, събран от авторката от съвременната българска художествена литература и от „устната реч на народа“ (с. 96).

2.3. В съответствие с изложените в монографичната част от изданието теоретични положения за особеностите на УСр в РУСр са отразени изрази с преосмислена сравняваща част (*нея като славей*, *беден като църковна мишка*) и т.нар. негативни УСр (*сит като просяк*, *загрижил съм се като вълка за овцата*), но не и изрази с цялостно преосмислено значение от типа на *нарязвам като кисела краставица някого*, *въртя се като фурнаджийска лопата*, които според авторката „само формално са изградени върху сравнение и затова не се отнасят към групата на УС“ (Кювлиева/Kyuvlieva 1986: 13).

Общият брой на включените в РУСр изрази е около 1500. Както във ФРБЕ, така и в този речник са включени не само книжовни (предимно разговорни), но също и некнижовни изрази, сред които преобладават диалектните, подбрани така, че доколкото е възможно, да се представят УСр от различни диалектни области (с. 98).

2.4. Подредбата на речниковите статии е азбучна – според първия компонент от състава на УСр, за какъвто се смята думата, заемаща позицията на субекта или на основанието на сравнението. При вариращ първи компонент речниковата статия се разполага на азбучното място на най-често употребявания вариант. РУСр съдържа и азбучен показалец на пълнозначните думи от сравняващата част на УСр, който улеснява търсенето при изрази с вариращ първи

компонент, както и при т.нар. едночленни УС, при които в сравняваната част се реализира широк кръг от думи (*като дете, като луд*).

Речниковите статии се състоят от заглавка, бележки, характеризиращи УСр с оглед на употребата им, тълкуване и илюстративни примери. При някои диалектни УСр се посочват сведения за техния произход, а в бележки под линия се посочват значенията на по-редки диалектни думи от състава им.

При оформянето на заглавките се отбелязват както формалните, така и лексикалните варианти, а също и факултативните компоненти. При двувидовите глаголни УСр в заглавката се включва и формата за свършен вид. Двойни заглавки се използват в редки случаи – при свързаните с вариантни отношения разговорни и диалектни УСр.

Както във ФРБЕ, разговорните изрази в РУСр не се отбелязват със специална бележка. Също така останалите бележки, чрез които в двата речника се характеризира употребата и експресивната натовареност, съвпадат в голямата си част. В РУСр обаче по-широко се използват бележките, очертаващи историческата перспектива в употребата на представените изрази. Наред с бележката *Остар.* (*остарял израз*), рядко използвана във ФРБЕ, тук е въведена и бележка *Нов.* (*нов израз*), но без да се конкретизират техните хронологични граници. Освен това в РУСр се посочва – в случаите, когато е документирано в източниците или чрез точни устни сведения – териториалното разпространение на диалектните УСр, а при по-редките от тях – най-старият източник, от който са почерпани.

УСр се тълкуват с кратки дефиниции, в които, както изрично отбелязва авторката (с. 99), се отразява само основното им значение – интензифициращо или уточняващо. В случаите, когато това е необходимо, в дефиницията се отбелязват и семантичните ограничения в съчетаемостта на изразите (напр. **твърд (корав) като камък**. 1. За предмет [...]. 2. За човек [...].; **меки като ръкавици**. За обувки – много меки, фини).

Основен източник на илюстративния материал в РУСр са художествени текстове от български автори с хронологичен диапазон от края на XIX в. до 70-те години на XX в., като при подбора на примерите към конкретните УСр се спазва, доколкото е възможно, количествен баланс между по-старите и по-новите текстове.

3. „Нов фразеологичен речник на българския език“ (1993)

3.1. Почти двадесет години след излизането на ФРБЕ една от неговите авторки – К. Ничева, публикува „Нов фразеологичен речник на българския език“ (НФР). Задачата му, както се посочва в Увода (с. 7), е да допълни вече отразения във ФРБЕ фразеологичен материал и да коригира допуснатите в него грешки или пропуски. Пак там са разгледани изворите за съставянето му и методите на работа с тях, принципите за подбор и обработка на материала, а също и видовете грешки и непълноти във ФРБЕ и похватите, използвани при коригирането им.

3.2. Първата (речниковата) част на НФР е съставена въз основа на няколко типа извори – научни изследвания и речници, излезли малко преди публикуването на ФРБЕ или след него; ръкописни сбирки с материал, почерпан от устната реч или от писмени източници; речници и сборници с фолклорни и диалектоложки материали, повечето от които използвани и при изработването на ФРБЕ.

3.3. НФР се състои от две части, които се различават както по обхват, така и по типа на информацията, която предлагат. Първата част съдържа речникови статии за около 4000 израза. Част от тях са отразени във ФРБЕ, но в съответствие със задачата на НФР са представени в него със съответните корекции или допълнения и са разграничени от останалите със специален знак (*). Самостоятелно в рамките на тази част са включени около 100 единици, чието представяне във ФРБЕ е допълнено с данни за произхода им и извора, от който са взети. Във втората част на НФР, която има характер на показалец, се привеждат изворите, в които са регистрирани около 5000 диалектни и редки израза, включени във ФРБЕ.

3.4. Подборът и представянето на изразите в първата част на НФР следват с частични отклонения приложените във ФРБЕ теоретични постановки и лексикографски принципи и похвати. От една страна, както във ФРБЕ, така и в НФР речниковите статии са разположени според азбучния ред на началните компоненти от състава на заглавните фразеологизми, без обаче да се предлага азбучен показалец на думите компоненти. От друга страна, освен преходните фразеологизми НФР обхваща и други типове устойчиви изрази, които авторката разглежда като несъщински ФЕ (т.нар. парафрази – *черно злато, презреният метал* и др.), като гранични между ФЕ и сложните думи (*криво-ляво, лека-по-лека, гол-голеничък, един-единствен* и др.) или като нефразеологични (*пръсвам се от яд, ставам за срам*). В НФР, подобно на ФРБЕ, най-широко количествено представяне имат разговорните и диалектните изрази, повечето от които вече регистрирани в използваните печатни извори (речници и сборници). НФР включва обаче и нерегистрирани към онзи момент единици, някои от които представляват първите прояви на една набираща сили тенденция, а именно – нарастването на ролята на медиите като източник за създаване и утвърждаване на нови фразеологизми, напр. *удрям под пояса, зоната на здрача*, квалифицирани с бележки *Нов. (ново) и Публиц. (публицистично)*. Към набора от стилистични бележки, използван във ФРБЕ, авторката на НФР добавя освен споменатите още няколко други – *Търж. (тържествено), Фолкл. (фолклорно), Нар. (народно)*, които използва в единични случаи. Различна в сравнение с ФРБЕ е трактовката на изрази от типа на *обичаме се като кучето и котката, прилича ми като на свинче звънче* и под., представени в НФР като цялостно преосмислени, а не като комбинация от задължително съпровождащ елемент и фразеологизъм. Важен момент в НФР е последователното отразяване на вариантите отношения между представените в него фразеологизми и фразеологизмите, включени във ФРБЕ.

4. „Фразеологичен речник на българския език“ (2002)

4.1. Публикуваният през 2002 г. под редакцията на К. Ничева „Фразеологичен речник на българския език“ (ФР) е част от издателска поредица, която включва лексикографски справочници с ограничен обем, насочени към активния речников състав на българския език в началото на новото хилядолетие и предназначени за неспециализирана аудитория.¹⁴ В съответствие с ориентацията и предназначението на тази поредица ФР представя „преди всичко общоупотребявания фразеологичен фонд на съвременния български език“ (с. 5), а лексикографската обработка на включените в него изрази е по-опростена и икономична в сравнение с едноименния академичен речник (ФРБЕ) от 1974–1975 г.

4.2. Като извори за съставянето на ФР са използвани ФРБЕ, НФР и публикуваният през 1993 г. „Речник на българския жаргон“ от Г. Армянов, но са обхванати и редица нови и/или нерегистрирани единици, извлечени от медийни материали и „живата разговорна реч“ (с. 14), напр. *бомба със закъснител, бананова република, вдигам кръвното на някого, държава в държавата, меден месец, бедна ти е фантазията!, наш човек*.

4.3. В Предговора към ФР липсват данни за броя на включените изрази. По приблизителни изчисления този речник съдържа около 2000 статии, но регистрираните в него изрази са повече, тъй като привежданите към заглавните единици лексикални варианти и/или синоними не се представят самостоятелно. Що се отнася до типовете устойчиви изрази, обхванати във ФР, освен същински фразеологизми и фразеологизми от преходен тип той съдържа още т.нар. парафрази (*кафявата чума, пишещото братство, нежният пол*) и фигуративни сложни названия (*жива верига, жълта преса, меден месец*), немалка част от които лексикографирани за първи път. С оглед към употребата и във ФР преобладават изразите, битувачи в спонтанното устно общуване. Наред с разговорните се отразяват жаргонни и някои просторечни, но не и диалектни единици. Включените изрази с книжен характер в голямата си част принадлежат към утвърдената интернационална фразеология, възхождаща към престижни източници като Библията, античната история и митология, световната литературна класика.

4.4. Подредбата и структурата на речниковите статии във ФР следва с частични промени модела, разработен и приложен във ФРБЕ. Така, от една

¹⁴ В тази поредица на ИК „Хермес“, наречена „Нови български речници“, под общата редакция на Петър Пашов са публикувани например „Правописен речник на българския език“ (2000), „Речник на чуждите думи в българския език“ (2001), „Синонимен речник на българския език“ (2003), „Тълковен речник на българския език“ (2004) и др. Автори на тези речници са водещи специалисти филолози – изследователи и университетски преподаватели.

страна, речниковите статии се разполагат по азбучен ред на първата дума от състава на заглавните фразеологизми, но липсва азбучен показалец на пълнозначните думи, които изграждат включените в речника изрази. От друга страна, отразяването на формалните модификации, съпътстващи употребата им, е по-опростено и е съсредоточено най-вече върху количествените изменения и лексикалната вариантност. Както вече беше посочено, лексикалните варианти се привеждат в скоби след заглавните фразеологизми, без обаче да се представят в самостоятелни речникови статии. По същия начин, но въведени със специална бележка (*Също:*), се посочват и синоними на заглавните фразеологизми. В това отношение ФР се различава от ФРБЕ, където синонимните връзки не се отразяват.

Различие между двата речника се наблюдава и при представянето на глаголните фразеологизми, които функционират с двете видови форми на глаголният си компонент. Във ФРБЕ заглавните изрази от този тип включват и двете видови форми, но в Предговора към ФР тази практика се определя като погрешна, „тъй като единната фразеологична единица се разкъсва“ (с. 12), а в съответните заглавки са отразени само формите за несвършен вид.

При характеристиката на фразеологизмите с оглед към употребата им е възприет принципът към разговорните да не се поставя специална лексикографска бележка. Наборът от бележки, отразяващи стиловата специализация (с. 16) включва освен традиционната *Книж.* още *Полит.* (*политическо*) и *Фолк.* (*фолклорно*), използвани в единични случаи, както и *Публ.* (*публицистично*), която пък изобщо липсва в речниковите статии. Изразите, които евентуално биха могли да бъдат характеризирани с оглед на сферата си на възникване и/или утвърждаване чрез *Публ.*, във ФР са представени без бележка (*барутен погреб, бананова република, изтичане на мозъци, империя на злото*) или като книжни (*финансова инжекция, ракета носител, чичо Сам*). Във ФР се прилагат още бележките *Библ.* (*библейско*) и *Мит.* (*митологично*), нерядко в съчетание с бележката *Книж.* Доколкото не насочват към особеностите на употребата на съответните единици (което косвено се потвърждава от илюстрирането им със съставени от авторката примери), включването на тези бележки се очертава като излишно на фона на съдържащата се в т.нар. справочен отдел конкретна информацията за техния произход.

Както във ФРБЕ, така и във ФР при тълкуването на значенията се отчитат функционалните особености на фразеологизмите. Същинските фразеологизми, парафразите и сложните названия имат кратки описателни, по-рядко синонимни дефиниции, отразяващи съотносимостта им с пълнозначните думи и междуметията. При тълкуването на преходните фразеологизми се посочва ситуацията, в която се употребяват, или обектът, който характеризират.

Илюстративният материал в речниковите статии е ограничен до един, рядко два примера, които се отнасят до заглавните фразеологизми и в повечето случаи са съставени от авторката.

5. „Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход“ (2002)

5.1. През първото десетилетие след обществено-политическите промени от 1989 г. проблематиката, свързана с Библията като фразеологичен източник в славянските езици, се радва на засилен изследователски интерес. Негов отзвук е и „Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход“ (РФБП) с автор Върбан Въртов. Този речник е предназначен за широката публика и задачата му е „да изведе на показ фразеологизмите, които имат първообразите си или смисловите си основания в библейските текстове, като се посочат техните конкретни източници и се отбележат по възможност процесите на тяхната фразеологизация с настъпилите промени в значенията им“ (с. 16–17).

5.2. Според Въведението към РФБП (с. 17) включеният в него езиков материал – т.нар. от автора фразеологизми с библейски първообрази – е ексцерпиран от синодалното издание на Библията на български език от 1982 г. Това твърдение обаче не е съвсем коректно с оглед на факта, че сред включените изрази немалко са тези, които нямат точни „първообрази“ в текста на посоченото издание или пък са възникнали не чрез преосмисляне на конкретни библейски изрази, а на базата на сюжети и мотиви, разгърнати в по-обширни пасажии от библейските текстове. С други думи, това издание е по-скоро извор – наред с другите отбелязани във Въведението – за установяване и документиране на произхода на включените в речника изрази.

5.3. РФБП обхваща около 2000 изрази, между които редица със спорен фразеологичен статус, напр. думи с преносно (конструктивно обусловено) значение (*плюя върху някого; лягам / лежа с някого*) или фигуративни изрази, чиято узуализирана употреба извън библейския контекст е съмнителна (*отритвам от лицето си; буквата убива, а духът животвори; многото дърва разпалват огъня*). Отбелязвайки този факт във Въведението, авторът аргументира направения подбор със стремежа да представи „по-голямата част от богатата непреходна житейска мъдрост на човечеството, образно втъкана в библейските текстове“ (с. 21). При така обоснован подход използването на термина фразеологизъм по отношение на всички разгледани в речника изрази не е оправдано¹⁵, а съсредоточаването само върху лингвистичната проблематика на същинските фразеологизми (или фраземите, както ги нарича авторът) във Въведението (с. 5–16) изглежда донякъде самоцелно.

5.4. Организацията на езиковия материал в РФБП се основава на азбучно-гнездовия принцип. Въз основа на общ ключов компонент от състава на заглавните изрази речниковите статии се обединяват в групи (гнезда), които са

¹⁵ Това се отбелязва в рецензиите, посветени на този речник, срв. Кювлиева/Kyuvlieva 2001–2002; Пернишка/Pernishka 2002–2003.

разположени според азбучния ред на тези ключови компоненти. Те представляват пълнозначни думи, чийто конотативен и асоциативен потенциал, произтичащ от употребата им в библейските текстове, е преценен като най-съществен при формиране на значенията на заглавните изрази. Подредбата на речниковите статии в гнездата следва азбучния ред на началните компоненти на заглавните изрази. За улеснение на търсенето гнездообразуващите думи и заглавните изрази са снабдени с отделна номерация и са изведени в отделни показалци. Показалецът на заглавните изрази съдържа препратки към номерата, под които те фигурират в корпуса на речника, и е съставен според азбучния ред на началните им компоненти.

В рамките на гнездата речниковите статии са предшествани от характеристика на гнездообразуващата дума с оглед към нейния мотивационен потенциал, произтичащ от употребата ѝ в библейските текстове. При оформянето на заглавните изрази се отразява лексикалното вариране (чрез поставяне на вариантния компонент в кръгли скоби), наличието на факултативни компоненти (поставени в ъглести скоби) и синтактичната съчетаемост на изразите (чрез шрифтово отделени неопределителни местоимения). Информацията в речниковите статии се поднася в сравнително свободна форма и се разпределя в три зони. В първата се отбелязва дали съответният израз е регистриран в друг фразеографски източник (ФРБЕ, НФР или „Българско-руски фразеологичен речник“). Следващата зона включва тълкуване на значението (или значенията) му, съпроводено понякога с коментар относно образния механизъм на възникването му (им). В третата зона се документира неговият първообраз или мотивиращият го текстов фрагмент въз основа на синодалното издание на Библията от 1982 г. и някои от другите посочени във Въведението източници. Като цяло може да се каже, че в РФБП енциклопедичната информация доминира над лингвистичната, тъй като включените в него изрази не са характеризирани с оглед към сферите им на употреба, а функционирането им извън библейските текстове не е документирано чрез примери.

6. „Фразеологичен синонимен речник на българския език“ (2005)

6.1. Основната задача на съставения от А. Нанова „Фразеологичен синонимен речник на българския език“ (ФСР), осъществена в неговата първа част, е да представи отношенията на смислова близост в рамките на образно-експресивната фразеология. ФСР е адресиран към „тези, които работят в областта на българската словесност – писатели, журналисти, преводачи, езиковеди“ (с. 5). Доколкото за по-голямата част от посочения кръг ползватели и техните професионални потребности важното в теоретичен аспект различие между фразеологична вариантност и фразеологична синонимия не е от съществена значимост, при представянето на езиковия материал синонимията се разглежда широко и в границите ѝ се включват и смисловите отношения между вариантните фразеологизми. Това изрично се отбелязва в Увода, където се очертава спецификата на двете явления и се посочва, че те „в по-голяма или по-малка степен допри-

насят за нюансирането и разнообразяването на изказа“ (с. 9). Трябва да отбележим обаче, че разликата между варианти и синоними се взема под внимание при структурирането на речниковите статии (вж. по-нататък). Втората част на ФСР има за задача да насочи ползвателите към синонимните отношения между думи и фразеологизми. ФСР е единственият сред разглежданите речници, чиято структура не само се описва във въвеждащата част, но и за улеснение на ползвателите се представя схематично на форзаца.

6.2. Езиковият материал, представен във ФСР, е извлечен от наличните фразеологични речници, както едноезични (ФРБЕ, НФР, ФР), така и двуезични, а също и от големите тълковни речници на българския език („Речник на съвременния български книжовен език“, „Речник на българския език“). Освен това, както в разглежданите дотук речници, списъкът с извори във ФСР включва също „материали от художествената литература, публицистиката и журналистиката, както и от живата разговорна реч“ (с. 14).

6.3. Първата част на ФСР обхваща около 10 хиляди изрази (с. 5) – същински и преходни фразеологизми, сред които преобладават разговорните. Във втората част са отразени около 4000 думи от книжовната и некнижовната лексика, които имат синонимни отношения с фразеологизмите от първата част.

6.4. Подредбата на речниковите статии в първата част на ФСР е по азбучен ред на началния компонент на заглавните фразеологизми, като за улеснение при търсенето е разработен азбучен показалец на съставлящите ги думи. Важен момент, който осигурява прегледност и също улеснява използването на речника, е представянето на всички включени изрази в самостоятелни речникови статии.

Според обхвата на съдържащата се в тях информация речниковите статии са два вида – пълни и съкратени (препращащи към пълните). Пълната статия се състои от следните елементи: заглавен фразеологизъм, граматично указание, стилистична характеристика, тълкуване, илюстративен пример, синонимен ред. При многозначните фразеологизми синонимните редове се привеждат след отделните значения. Изразите в състава на синонимните редове се подреждат според степента на смислова близост със заглавните фразеологизми – в началото се поставят вариантите, след тях синонимите, получени по вариантен път¹⁶, и накрая останалите синоними. В съкратената статия се привежда граматично указание, стилистична характеристика и препратка към пълна речникова статия, в чийто синонимен ред присъства заглавният фразеологизъм. Този вид статии са по-малко на брой и в тях са отразени предимно

¹⁶ В българската фразеология и фразеография като синоними, получени по вариантен път, се разглеждат изразите, при които варирането обхваща повечето или всички компоненти, без обаче да променя съществено образната им основа, напр. *седя на игли* и *стоя на тръни* или *кукувица ми е изпила акъла* и *чавка ми е изпила мозъка*. Вж. по-подробно Спасова-Михайлова/Spasova-Mihaylova 1963; Ничева, Спасова, Чолакова/Nicheva, Spasova, Cholakova 1974: 29–30, 48.

изрази, които са варианти на заглавните фразеологизми, представени в съответните пълни речникови статии.

При оформянето на заглавните фразеологизми във ФСР се използват разработените във ФРБЕ основни похвати за отразяване на съпътстващите употребата им структурни промени (формално вариране, количествени и позиционни модификации). Граматичните указания включват информация за синтактичната съчетаемост на изразите, както и за някои ограничения по отношение на парадигматичните изменения на компонентите им. В рамките на стилистичната характеристика принадлежността към разговорната фразеология не се отбелязва. Частично променен в сравнение с ФРБЕ е наборът от лексикографски бележки, отнасящи се до фразеологизмите с некнижовна употреба – бележката *Простореч.* (просторечно) е заменена с *Простонар.* (простонародно), сочеща „по-принизена стилистична употреба“ (с. 7), и е въведена бележка *Нар.*, която се поставя при изрази, думи и значения, „характерни за народните говори“ (с. 7), „употребявани в народната реч“ (с. 15). Въвеждането на тази бележка изглежда излишно на фона на единичните случаи, в които се употребява в първата (речникова) част на ФСР, както и с оглед на наличието на по-широко използваната бележка *Диал.*, прилагана при „фразеологизмите, които съдържат диалектни думи или диалектна форма“, както и при „тези, които са характерни само за диалект и имат ограничено териториално разпространение“ (с. 7). При тълкуването на значенията се спазва принципът дефинициите да отразяват функционално-комуникативната специфика на фразеологизмите. Илюстративният материал включва един или два примера, съставени от авторката.

Във втората част на ФСР думите синоними на фразеологизмите от първата част са подредени азбучно и са снабдени със стилистична бележка. Всяка от тези думи препраща към един или повече от заглавните фразеологизми в първата част и съответно към отнасящите се към тях синонимни редове. При препращането се отчита многозначността на думите и в тези случаи отнасящите се към различните значения препратки са разграничени чрез номериране.

7. „Фразеологичен речник на говора на село Черешница, Костурско“ (2016)

7.1. За разлика от разгледаните дотук речници, в които фразеологизми от различни диалекти са включени най-вече с цел да се демонстрира фразеологичното богатство и разнообразие на българския език, „Фразеологичен речник на говора на село Черешница, Костурско“ (ФРГЧ) с автор Б. Шклифов има за задача да представи възможно най-пълно и в автентичен езиков облик образно-експресивната фразеология на един конкретен български диалект. Това обуславя и насочеността му преди всичко към специализирана публика (езиковеди, историци, етнологи).

7.2. Включеният във ФРГЧ езиков материал (изразите и илюстративните примери към тях) е събиран непосредствено от автора през 70-те години на миналия век, като основни негови информатори са били родителите му, срв. сведението, дадено в предговора към съставения от него „Речник на костурския говор“: „Сравнително много думи и илюстративни примери привеждам от говора на родното ми село Черешница [...] Това се дължи на обстоятелството, че от 1969 г. при мен се намират родителите ми, дошли от Костурско. В продължение на три години успях да събера почти целия лексикален инвентар на родното ми село“ (Шклифов/Shklifov 1977: 203).¹⁷

7.3. ФРГЧ обхваща около 3500 изрза, представляващи – според въведената от ФРБЕ терминология – същински и преходни фразеологизми, както и устойчиви сравнения. Разположението им е по азбучен ред на началните компоненти. Заглавните изрази и илюстративните примери се привеждат с ударения и с опростена фонетична транскрипция, чиито принципи са изложени накратко в Увода (с. 8). При оформянето на заглавките е предпочетен обликът, с който съответните изрази се срещат най-често в говора (напр. **гу-вѝду дибѐл-то** 1. Намирах се в тежко, затруднено положение...; **у-пулужѐйне-е** Бременна; **пу-ѝмо** на някого **ѝди** Изпълнява безропотно волята на някого.). Освен това в случаите, когато даден глаголен израз се употребява с двете си видови форми, тази за свършен вид се привежда в минало свършено време (напр. **пут-ка̀мън гу-кла̀вам / кла̀ду ла̀фо** Пазя нещо в пълна тайна; **ѝмо уд-гла̀вата ми са зѐва / зѐвѐ** 1. Загрижен съм, притеснен съм много.). В рамките на заглавката се отразяват формалните и лексикалните варианти, както и наличието на факултативни компоненти. Синтактичната съчетаемост се отбелязва експлицитно само при някои изрази, но информация за нея предлагат и илюстративните примери. С традиционния набор от лексикографски бележки (*вулгарно, иронично, неодобрително, подигравателно, шеговито*) се отразява експресивната натовареност на изразите. При тълкуването на значенията, макар и не съвсем последователно, се прилагат разработените във ФРБЕ модели за дефиниране на същинските фразеологизми, от една страна, и на преходните – от друга. Илюстративният материал обикновено включва повече от един пример, като в някои случаи се привеждат доста обширни примери с цел да се представят по-детайлно ситуациите, в които са употребени съответните изрази. Редица от регистрираните във ФРГЧ изрази влизат във вариантни отношения с фразеологизми, отразени във ФРБЕ, които при повечето такива случаи се посочват в края на речниковите статии с препратки към мястото им (том и страница) във

¹⁷ По данни от други публикации (Шклифов, Шклифова/Shklifov, Shklifova 2003: 13) през 80-те години на миналия век ФРГЧ е бил съставен, но публикуването му е осуетено по политически причини. Изданието на речника след смъртта на автора е подготвено за печат от съпругата му, която е и автор на уводната му част.

ФРБЕ. ФРГЧ съдържа като приложение идеографска класификация, обхващаща значителна част от отразените в него изрази, която, от една страна, демонстрира отношенията на смислова близост между тях, а от друга – улеснява до известна степен ориентацията на ползвателите в рамките на представения фразеологичен материал.

II. Учебни фразеологични речници на българския език

1. „Кратък фразеологичен речник на българския език“ (1981); „Кратък речник на устойчивите съчетания в българския език“ (1984)

1.1. Първите учебни фразеологични речници, разработени у нас – „Кратък фразеологичен речник на българския език“ (КФРБЕ) и „Кратък речник на устойчивите съчетания в българския език“ (КРУСБЕ), са предназначени за чужденци и задачата им е да представят по достъпен за тях начин най-често употребяваните устойчиви изрази в съвременния български език.

1.2. Включените в тези речници изрази и илюстративният материал към тях е избран от два отделни (но частично припокриващи се) набора от извори, в които преобладават художествените текстове. Трябва да се отбележи обаче, че в сравнение с набора, въз основа на който е съставен КФРБЕ, в набора, използван при съставянето на КРУСБЕ, делът на научните, научно-популярните и обществено-политическите текстове, както и на периодичните издания (вестници и списания) е по-голям.

1.3. Предназначението на КФРБЕ и КРУСБЕ предопределя малкия им обем – в тях са обхванати по около 1000 изрази (в това число и лексикалните им варианти). Разграничаването между фразеологизми и устойчиви съчетания в общи линии следва подхода, набелязан във ФРБЕ, т.е. за диференциращи критерии се приемат образността и експресивността. В КФРБЕ същинските фразеологизми преобладават количествено над преходните, като вероятно по прагматични съображения в него са намерили място и някои гранични случаи, напр. сложни наречия като *току-речи*, *току-така*, *току-що*. При подбора с оглед на употребата е дадено предимство на разговорните и книжните фразеологизми. КРУСБЕ обхваща различни по строеж и функция устойчиви съчетания предимно с книжовна употреба – както общостилови, така и типични най-вече за научния и публицистичния стил: сложни названия и термини (*генерална репетиция*, *главна квартира*, *надморска височина*); описателни глаголно-именни изрази (*вода борба*, *вземам решение*), предложни изрази (*с помощта на*), етикетни фрази (*Добър ден!*), сложни местоимения и съюзи (*какъв ли не; като че ли*). С уговорката, че са често срещани в научните и публицистичните текстове, в КРУСБЕ са включени и някои същински фразеологизми (*кръстоносен поход*, *чета между редовете*).

1.4. Речниковите статии в КФРБЕ и КРУСБЕ са разположени по азбучен ред на началните компоненти на заглавните изрази и имат сходна структура. При оформянето на заглавките се отбелязват факултативните компоненти (в кръгли скоби) и се посочват задължително съпровождащите елементи (шрифтово обособени след заглавката). Използват се и двойни заглавки (свързани с бележка *И:*) за отразяване на някои случаи на формално вариране. В КФРБЕ, но не и в КРУСБЕ, думите в състава на заглавните изрази са снабдени с ударение. Указания за синтактичната съчетаемост на изразите се дават към заглавките само в случаите, когато тя се осъществява с предлог. След тях се разполагат бележките, характеризиращи изразите с оглед към употребата им. За разлика от разгледаните дотук речници в КФРБЕ и КРУСБЕ се използва бележката *Разг.* (*разговорно*), чието прилагане е уговорено частично само в първия от тях, срв. „Повечето от разговорните ФЕ нямат бележка за стилна принадлежност. Само някои от тях, по-неизисканите, са означени с „Разг.“, но тази бележка се използва доста условно“ (с. 4). В обособени зони от речниковите статии – непосредствено под заглавката след бележка *Var.* и в края на статиите след бележка *Син.* – се посочват съответно лексикалните варианти и синонимите, които се отразяват с препратка и на азбучното си място. При тълкуването на значенията и подбора на илюстративния материал се отчита фактът, че ползвателите на тези речници не са носители на българския език.

2. „Малък фразеологичен речник на българския език“ (1998)

2.1. „Малък фразеологичен речник на българския език“ (МФР) е част от издателска поредица¹⁸, която включва ограничени по обем речници на българския език, предназначени за ученици. Заявените от автора на този речник задачи са две – в достъпна форма да запознае ползвателите с „езиковата същност на фразеологичните единици“ и „да ги подпомогне в овладяването на най-широко използваните в разговорната и художествената реч фразеологизми, като разкрие техните значения и стилистични особености“ (с. 33). Във връзка с първата от посочените задачи МФР предлага обширен Увод (с. 5–32), в който се разглеждат същностните признаци на фразеологизмите, особеностите на тяхното значение, начините и източниците за възникването им, системните отношения между тях и стилистичните им свойства. В случая авторът В. Въртов е използвал почти без промени съответните части от своя университетски учебник „Лексикология на българския език“ (Въртов/Vatov 1998), което до известна степен поставя под съмнение достъпността на изложението от гледна точка на ползвателите ученици.

¹⁸ Тази поредица на издателство „Слово“ се нарича „Учебен полилексикон“ и автори на включените в нея речници са предимно преподаватели от Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“.

2.2. Основни извори за съставянето на МФР са ФРБЕ и НФР, като освен тях са използвани още тълковните речници на българския език, „Речник на българския жаргон“ от Г. Армянов и материали от „живата разговорна реч“ (с. 34).

2.3. В МФР са представени около 900 изрази, предимно същински фразеологизми. Въпреки че въпросът за фразеологичната принадлежност на експресивните устойчиви изрази, които не са функционално съотносими с пълнозначните думи и междуметията, не се разглежда специално в Увода, в МФР са включени както т.нар. във ФРБЕ преходни фразеологизми (*куче влачи, дияр няма; я камила, я камиляра; хитрата сврака с двата крака*), така и някои семантично разложими изрази с частично преосмислен компонентен състав и характеризиращо значение (*златно време, мечешка услуга*). От гледна точка на употребата най-широко застъпени и в МФР са единиците, квалифицирани като разговорни.

2.4. Разположението на речниковите статии в МФР следва азбучния ред на началните компоненти от състава на заглавните фразеологизми. При оформянето им се отразяват факултативните компоненти, както и формалните и лексикалните варианти. Последните обаче не се включват и на азбучното си място. Както във ФР, глаголните фразеологизми, употребявани в двете си видови форми, се представят само с формата за несвършен вид. По отношение на граматичната и стилистичната характеристика МФР следва установената практика: граматичната характеристика включва указание за синтактичната съчетаемост, а наборът от стилистични бележки не съдържа бележката *Разг. (разговорно)*. В сравнение с другите общи и учебни речници МФР прилага различен подход при представянето на фразеологизмите, които се употребяват със задължително съпровождащи външни елементи. В тези случаи думите, представляващи такива елементи, не се включват в заглавката шрифтово и/или позиционно обособени (каквато е практиката, въведена от ФРБЕ), а наличието им „се подсказва“ при тълкуването на значенията на съответните изрази, напр. **под дърво и камък** За търсене – навсякъде; **като заклан** 1. За спане – спя непробудно, дълбоко. 2. За пищене, викане – извънредно силно. Илюстративният материал в МФР е съставен от автора, нов момент тук е шрифтовото открояване на фразеологизмите в рамките на отделните примери. Сведения за произхода съдържат речниковите статии, в които се представят фразеологизми, възхождащи към Библията, античната митология и история и литературната класика.

3. „Ученически речник на фразеологизми, сентенции, афоризми“ (2004)

3.1. „Ученически речник на фразеологизми, сентенции, афоризми“ (УРФ) също е издаден в рамките на издателска поредица от малки по обем справочници (речници и помагала), предназначени за ученици, със задачата да допринесе за обогатяване на езиковата им култура.

3.2. В краткото въстъпление към УРФ липсват данни за изворите, въз основа на които е съставен, но може да се предположи, че при разработването на първата му част са използвани излезлите до момента фразеологични речници. Втората част предлага подбор от изразите и цитатите на латински и други езици, включени като приложение към „Речник на чуждите думи в българския език“ от Ал. Милев, Б. Николов и Й. Братков.

3.3. Броят на представените в първата част на УРФ изрази не е посочен, а относно критериите за подбора им във въстъплението е отбелязано единствено, че не са включени вулгарни единици. По приблизителни изчисления тази част на речника обхваща около 600 израза, предимно същински фразеологизми с разговорен или книжен характер.

3.4. Лексикографската обработка на фразеологизмите в УРФ е сравнително икономична, като за разлика от разгледаните дотук речници принципите ѝ не са изложени във въстъпителната част. Речниковите статии са разположени според азбучния ред на началните компоненти на заглавните фразеологизми и в тях са обособени четири зони: заглавка, тълкуване на значението, илюстрация на употребата и в някои случаи – сведения за произхода. В рамките на първата зона наред със заглавния фразеологизъм се привеждат негови варианти и/или синоними, по-рядко антоними, и се отбелязва (непоследователно) синтактичната съчетаемост, напр. **играя по гайдата** (на някого) // **играя по свирката** (на някого); **надлъж и нашир** (**надлъж и шир**); **прехвърлям топката** // **подавам топката**. Както се вижда от последния пример, двувидовите глаголни фразеологизми се отразяват само с формата за несвършен вид. Специфична особеност на този речник на фона на останалите е отсъствието на лексикографски бележки, характеризиращи фразеологизмите с оглед на употребата им, което се компенсира, но само до известна степен, в илюстративната зона на речниковите статии. Тук вместо привеждането на примери изречения при повечето изрази, функциониращи във всекидневното спонтанно общуване, е направен опит употребата да се представи „в ситуация“ (срв. и наслова на тази зона, който гласи *Ситуация*) и по този начин ползвателят индиректно да бъде насочен към подходящите за използването им комуникативни условия (напр. **Ден до пладне** // **От ден до пладне** *Значение:* Кратко, кратковременно. *Ситуация:* Младеж споделя пред приятел интимните си разочарования: – Когато се разделихме с Нели, ми беше много тежко. Но всичко трая от ден до пладне; **Търся си белята** *Значение:* Правя нещо, с което мога сам да си навлека неприятности. *Ситуация:* Опитен шофьор съветва младеж, който отскоро има шофьорска книжка и нова кола: – Карай по-бавно, спазвай правилата и винаги намалявай при влизането в завоите. Помни, че с твоето лудешко и хазартно каране сам си търсиш белята.). Ефективността на този подход обаче е сравнително ограничена, тъй като в повечето случаи репликите в ситуациите, предложени от авторките на речника, звучат твърде изкуствено или пък не са достатъчно информативни по отношение на оценъчността и експресивната натовареност на фразеологизмите.

4. „Фразеологичен речник на българския език. Подбрано“ (2014)

4.1. „Фразеологичен речник на българския език. Подбрано“ (ФРБЕП) е разработен с намерението да служи като справочник на ученици и учители в учебния процес по български език и литература, но също и на по-широк кръг от ползватели, проявяващи интерес към фразеологията (с. 5).

4.2. Извори за съставянето му са наличните фразеологични речници на българския език (ФРБЕ, НФР, ФР, ФСР), както и класически художествени произведения от български автори, изучавани в средното училище.

4.3. ФРБЕП включва около 2000 изрази, представени в 1300 речникови статии. Според посоченото в Предговора подбрани са същински и преходни фразеологизми с честа употреба във всекидневното общуване и художествената литература, при това както традиционни, „отразяващи важни страни от историята на народа, от неговия бит, душевност, нравственост“, така и нововъзникнали (с. 6). С оглед на употребата количествено преобладават изразите, квалифицирани като разговорни или книжни.

4.4. Подредбата на речниковите статии във ФРБЕП е по азбучен ред на началните компоненти от състава на заглавните фразеологизми. При оформянето на заглавките се отразяват факултативните компоненти и формалното вариране. Лексикалното вариране, засягащо пълнозначните компоненти, се отразява в повечето случаи след илюстративните примери с въвеждаща бележка (*Още*). Там със същата бележка се посочват и синоними на заглавните фразеологизми. Както във ФР и МФР, лексикалните варианти и синонимите не се привеждат на азбучното им място. Тълкуването на изразите се опира в значителна степен на дефинициите, предложени в изворите. Илюстративните примери в голямата си част са съставени от авторките. Сведения за произхода се дават в края на речниковите статии, посветени на фразеологизмите, водещи началото си от Библията или античната история и литература. Трябва да се отбележи, че при представянето на фразеологичния материал се наблюдават известни отклонения от описаните във въстъпителната част на ФРБЕП лексикографски принципи и похвати. Така например там е посочено, че при разговорните фразеологизми не се поставя бележка *Разг.* (с. 12), но в някои речникови статии тя присъства (напр. при *взел-дал*, *бабешки приказки*). Освен това според въстъпителната част граматичните указания за синтактичната съчетаемост се дават в курсив, но в речниковите статии те не са графично открити по описания начин (срв. **поглъщам с очи** някого или нещо). Непоследователности има и при употребата на условните знаци, срв. използването както на ъглести, така и на кръгли скоби при представянето на количествената и формалната вариантност, напр. **никнат като гъби** <след дъжд> и **държа си езика (зад зъбите)**; **между <на> четири очи и бия на (в) очи; от глава<та> до пети<те> и горчива(та) чаша**), както и отразяването на лексикалната вариантност в рамките на заглавката с помощта на наклонена черта или ъглести скоби, напр. **пека на ръжен/на шиш и чупя пръсти <ръце>**, **хващат ме дяволите <рогатите>**.

5. „Фразеологичен речник на българския език за ученици“ (2019)

5.1. Малко повече от двацет години след излизането на МФР неговият автор издава „Фразеологичен речник на българския език за ученици“ (ФРБЕУ), който е насочен не само към ученическата аудитория, но и към по-широк кръг от ползватели (към т.нар. „масов читател“, с. 31). Част от задачите на речника са сходни с тези на МФР и обхващат запознаване на ползвателите с фразеологичната проблематика¹⁹ и представяне на „най-широко използваните фразеологизми в разговорната, художествената и публицистичната реч“ (с. 31). Наред с това обаче ФРБЕУ има още една задача – да отрази фразеологизми с активна употреба в публицистиката и художествената реч, нерегистрирани в наличните фразеологични речници.

5.2. Представеният във ФРБЕУ фразеологичен материал „е извлечен от художествени произведения, от живата разговорна реч, от медии – вестници, телевизия, от излезлите досега български тълковни речници“ (с. 31), но конкретни първични извори не са посочени в списък. Като допълнителни извори са посочени още ФРБЕ, НФР, РФБП и „Речник на българския жаргон“ от Г. Армянов.

5.3. ФРБЕУ включва 2555 изрази, предимно същински и преходни фразеологизми, но също някои семантично разложими изрази с частично преосмислен компонентен състав (*брадата лъжа, витиевати слова, византийски номер*), както и пословици (*Бог забавя, но не забравя; Каквото посееш, това ще пожънеш*). За разлика от разгледаните дотук речници ФРБЕУ отразява и някои чуждоезични изрази като *тера инкогнита; персона нон грата; тет-а-тет*. Сред единиците, които се регистрират за първи път, може да се посочат такива със спорен фразеологичен статус (*духам като вихрушка; сламена фигура; ния мляко, без да имам крава*).

5.4. Организацията на фразеологичния материал във ФРБЕУ се основава на азбучно-гнездовия принцип, приложен от същия автор във РФБП. Речниковите статии се разполагат според азбучния ред на приетия за основен компонент от състава на заглавните фразеологизми. Във въвеждащата част липсва обяснение за критерия, въз основа на който се определя т.нар. основен компонент, но от гледна точка на ползвателите това не е от съществено значение, тъй като включените във ФРБЕУ изрази се привеждат с препратки и при другите си пълнозначни компоненти. В случаите, когато няколко изрази имат общ компонент, те оформят гнездо, в рамките на което се подреждат азбучно според началния си компонент.

Структурата на речниковите статии, както и принципите и похватите, приложени при лексикографската обработката на изразите във ФРБЕУ, са същите

¹⁹ С оглед на тази задача, както и в МФР, авторът включва във ФРБЕУ под формата на увод (с. 5–30) части от университетския си учебник „Лексикология на българския език“ (Вътов/Vatov 1998).

като в МФР с две съществени изключения. Първото засяга стилистичната характеристика на фразеологизмите, и по-конкретно въвеждането на бележката *Публ. (публицистично)*, използвана в случаи като *вдигам високо летвата*; *върещам топката в полето* на някого; *последен писък* на нещо. Тази бележка обаче липсва в набора от бележки, представен във въвеждащата част, и критериите за употребата ѝ не са уговорени. При това положение, ако вземем под внимание и представянето на книжната фразеология в Увода, според което към нея се отнасят фразеологизмите „възникнали в писмената реч и употребявани в писмените стилове – в официално-деловия, публицистичния и художествения“ (с. 30)²⁰, бележката *Публ.* се оказва излишна, тъй като се припокрива частично с традиционната *Книж.*, срв. също използването на бележката *Книж.* при изрази с типична употреба в медийни текстове като напр. *високите етажи на властта*; *заравям томахавката*; *изпушвам дулата на мира* и под. Второто изключение засяга илюстративния материал – за разлика от МФР и останалите учебни речници, ориентирани към изучаващите българския като роден език, във ФРБЕУ наред със съставените от автора примери доста широко се използват и автентични примери от пресата и художествената литература, като по този начин се цели и документиране на употребата на нерегистрираните до момента изрази.

Заклучение

В близо петдесетгодишния период между 1974 и 2019 г. у нас са публикувани 13 едноезични фразеологични речника, посветени на българския език. Разработването им е стимулирано от изследователския интерес към фразеологичната проблематика, но също и от пазарната конюнктура, която през последното десетилетие на миналия и първите десетилетия на настоящия век у нас е доста благоприятна за справочната и учебната литература като цяло.

Въз основа на направения тук преглед можем да отбележим, че тези речници демонстрират разнообразие по отношение на своето предназначение и задачи. Така, от една страна, разработени са както общи по предназначение фразеологични речници, адресирани към специализирана и/или по-широка публика, така и учебни фразеологични речници, при това не само за изучаващите българския като роден език, но и за чужденци. От друга страна, наред с академичния ФРБЕ, определян като речник от тезаурусен тип, и останалите общи или учебни речници с тълковен характер, представящи преимуществено общоупотребимата фразеология, фразеографската продукция включва също така аспекти (специални) речници, каквито са ФСР, РФБП и ФРГЧ.

²⁰ Тук засега оставяме настрана въпроса доколко адекватно е в наши дни обвързването на книжната фразеология с употреба в публицистичния стил на фона на засилените прояви на тенденцията към колоквиализация в медийната сфера.

При съставянето на по-голямата част от разгледаните речници са използвани предимно вторични извори, в повечето случаи – други речници. Сред тях централно място има ФРБЕ, чиято изворова база обхваща и значителен за времето си масив от оригинален езиков материал, извлечен от първични извори. Въз основа предимно на извори от този тип са подготвени още РУСр, КФРБЕ, КРУСБЕ, както и ФРГЧ. Като оставим настрана ФРГЧ, материалът за който е събиран по метода на включеното наблюдение от „живата“ диалектна реч на информаторите, сред първичните извори за съставянето на ФРБЕ и другите посочени речници количествено доминират писмените художествени текстове. Този факт може да бъде обяснен, от една страна, с престижа, който художествената литература има към момента на съставянето на тези речници (60-те – 80-те години на XX в.), и съответно с приписваната ѝ роля на образец по отношение на езиковата практика. От друга страна, в художествената литература, и по-конкретно в реалистичната проза, се пресъздават ситуации на спонтанно устно общуване, за което употребата на образно-характеризиращи езикови средства, в това число и на фразеологизми, се сочи като особено типична. С други думи, въпреки че не предлагат напълно автентичен езиков материал, художествените текстове към онзи момент са по-ефективният от гледна точка на достъпността, удобството за наблюдение и възможността за документиране извор в сравнение с „живата“ устна реч. За известна промяна в това отношение, произтичаща от променената през последните десетилетия езикова ситуация, свидетелства ФРБЕУ, в който илюстративните примери от художествената литература са значително по-малко от примерите, извлечени от текстове, публикувани в печатни медии, предимно с таблоиден характер.

Повечето от разгледаните речници представят част от фразеологичния фонд на българския език според посоченото във встъпителните им раздели – най-често използваните или общоупотребимите фразеологизми (или устойчиви съчетания в КРУСБЕ), и съответно имат сравнително малък обем (до 2500 израза). Въпросът за осъществяването на подбора на тези най-често използвани изрази е засегнат само в КФРБЕ (с. 5), където се отбелязва, че честота на употреба на включените единици е установена в рамките на корпуса от извори, въз основа на които той е съставен. За останалите речници можем да допуснем, че преценките, обусловили подбора в това отношение, са по-скоро интуитивни, изхождащи от личния езиков опит на съставителите. Със сравнително по-голям обем – между 3500 и 4000 единици – са НФР, в който обаче са включени със съответните корекции редица изрази, вече регистрирани във ФРБЕ, и ФРГЧ, чиято задача е да представи във възможната пълнота фразеологията на един конкретен български говор. Най-голям обем – между 10 и 13 хиляди единици – имат ФСР и ФРБЕ, които, от една страна, отразяват най-широко лексикалната вариантност, а от друга – обхващат немалко диалектни изрази.

Прегледът на едноезичната фразеографската продукция, посветена на българския език, потвърждава изложеното в началото твърдение, че у нас жанровият профил на фразеологичния речник се обвързва най-вече с представянето на

т.нар. същински фразеологизми – с изключение на РУСр и КРУСБЕ във всички останали речници именно те са централен обект на представяне. Но още първият от тях – академичният ФРБЕ, който лансира разбирането за същинските фразеологизми, показва, че то се разминава донякъде с практическите цели на лексикографското представяне, като обхваща в словника си и т.нар. преходни фразеологизми. Следващите речници, със или без съответните уговорки и обосновки, също включват устойчиви изрази, несъответстващи на разбирането за същински фразеологизми, но отличаващи се с характеризиращо значение и експресивна натовареност. За сравнение ще отбележим, че в рамките на славянската лексикография подобно обвързване на жанровия профил на фразеологичния речник с представянето на образно-експресивните устойчиви изрази е характерно и за други традиции, напр. за руската, но не е универсално, срв. напр. четиритомния „Речник на чешката фразеология и идиоматика“ (Čermák 2009), който във втория си том, посветен на безглаголните единици, включва редица идиоматични сложни названия и в самостоятелни раздели представя т.нар. граматични фразеологизми, функциониращи като предлози, съюзи и частици, а в следващия том, посветен на глаголните единици, обхваща и най-често използваните устойчиви глаголно-именни съчетания.²¹

Що се отнася до подбора с оглед към употребата, в повечето от разгледаните речници най-широко са представени т.нар. разговорни фразеологизми, т.е. изразите с употреба, типична за спонтанното устно общуване, квалифицирани (най-често чрез „значещото“ отсъствие на бележката *Разг.*) като принадлежащи към инвентара от изразни средства на книжно-разговорната реч. Изключение в това отношение правят ФРГЧ и КРУСБЕ, които съобразно задачите си представят набори от изрази, ограничени териториално (в рамките на един говор) и съответно – функционално (в рамките на писмените стилове на книжовния език). В останалите речници наред с разговорните фразеологизми намират място още изрази с книжен характер, но също и такива с употреба извън сферите на книжовния език. По такъв начин, т.е. включвайки, от една страна, некнижовни единици, а от друга, очертавайки (чрез съответните лексикографски бележки) границите между различните пластове на книжовната и некнижовната фразеология, тези речници комбинират описателното и нормативното начало.

Дискретната форма на фразеологизмите и често непостоянният ред на компонентите им обуславят трудностите, съпътстващи речниковата им подредба. В повечето от разгледаните фразеологични речници е предпочетен азбучният принцип за организиране на материала – речниковите статии се разполагат според азбучния ред на началните компоненти на заглавните фразеологизми, но само големите по обем ФРБЕ и ФСР включват и улесняващ търсенето азбучен показалец на пълнозначните думи от състава на предста-

²¹ Първото издание на посочените томовете е осъществено съответно през 1988 и 1994 г.

вените в тях единици. Прилагането на този принцип се обосновава само във ФРБЕ, като наред с практическите съображения (за икономичност и прегледност) се изтъква неговата адекватност спрямо същностната за фразеологизмите семантична и структурна цялостност. В останалите речници този принцип е възприет без коментар или аргументация, така да се каже – по подразбиране. Само в два от речниците – РФБП и ФРБЕУ, е използван друг принцип, а именно – азбучно-гнездовият, като „гнездообразуващи“ се явяват преценените от автора като ключови в семантично отношение думи от състава на представените изрази. Трябва да отбележим, че във фразеографската продукция, посветена на българския език, не намира приложение соченият като най-подходящ за фразеологията на славянските езици структурно-азбучен принцип, според който подредбата на речниковите статии се опира на категориално-граматичната принадлежност на думите компоненти и се осъществява по азбучен ред на опорна дума, която се избира в йерархична последователност, като се започва от субстантивните компоненти.²²

Лексикографската обработка на езиковия материал в разгледаните речници до голяма степен следва принципите и похватите, приложени в академичния ФРБЕ. Отклонения се наблюдават, от една страна, при отразяването на лексикалното вариране и при оформянето на заглавките на някои групи изрази (напр. двувидовите фразеологизми или фразеологизмите, употребявани със задължителен съпровождащ елемент), както и по отношение на детайлността и прецизността при представянето най-вече на формалните модификации, съпътстващи употребата на фразеологизмите. Наред с това в някои от речниците с тълковен характер (ФР, КФРБЕ, УРФ, ФРБЕП) със или без разграничаване от лексикалното вариране се отразява и фразеологичната синонимия. От друга страна, в речниците, публикувани след ФРБЕ, се внасят промени в набора от лексикографски бележки, квалифициращи фразеологизмите с оглед към употребата им. Както показва направеният преглед, в повечето случаи става дума за добавяне на бележки, които се използват спорадично и/или без достатъчно ясно и непротиворечиво дефиниране, а това поставя под съмнение тяхната информативност.

* * *

В заключение въз основа на направения преглед можем да отбележим, че първият публикуван фразеографски труд, посветен на българския език – академичният ФРБЕ, не само представлява важен извор за съставянето на издадените след него общи и учебни фразеологични речници, но до голяма степен служи и като модел за лексикографската обработка на отразения в тях фразеологичен материал.

²² По-подробно за този принцип вж. Умарходжаев/Umarhodzaev 1983; Čermák 1995: 125.

Благодарности

Публикацията е подготвена с финансовата подкрепа на МОН по ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

Приложение

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ РЕЧНИЦИ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

I. Общи (неучебни) фразеологични речници на българския език

- [1] Анкова-Ничева, Кети, Сийка Спасова-Михайлова, Кристалина Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. Т. I. А–Н. София, Издателство на БАН, 1974. 760 с.; Анкова-Ничева, Кети, Сийка Спасова-Михайлова, Кристалина Чолакова. *Фразеологичен речник на българския език*. София, Издателство на БАН, 1975. Т. II. О–Я. 780 с.
- [2] Кювлиева, Веса. *Речник на устойчивите сравнения в българския език*. – В: Кювлиева, Веса. *Устойчивите сравнения в българския език*. София, Издателство на БАН, 1986. 276 с. (с. 99–274).
- [3] Ничева, Кети. *Нов фразеологичен речник на българския език*. София, УИ „Св. Климент Охридски“, 1993. 463 с.
- [4] Ничева, Мира. *Фразеологичен речник на българския език*. Пловдив, ИК „Хермес“, 2002. 366 с.
- [5] Вътов, Върбан. *Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход*. Велико Търново, Слово, 2002. 536 с.
- [6] Нанова, Ани. *Фразеологичен синонимен речник на българския език А–Я*. София, Хейзъл, 2005. 1389 с.
- [7] Шклифов, Благой. *Фразеологичен речник на говора на село Черешница, Костурско*. София, Изток–Запад, 2016. 415 с.

II. Учебни фразеологични речници на българския език

- [1] Александрова, Здравка, Палма Богданова. *Кратък български фразеологичен речник*. София, Институт за чуждестранни студенти, 1981. 176 с.
- [2] Александрова, Здравка, Палма Богданова. *Кратък речник на устойчивите словосъчетания в български език*. София, Институт за чуждестранни студенти, 1984. 259 с.
- [3] Вътов, Върбан. *Малък фразеологичен речник на българския език А–Я*. В. Търново, Слово, 1998. 182 с.
- [4] Матеева, Андриана, Радка Кърлова. *Езикът – мъдрост през вековете. Ученически речник на фразеологизми, сентенции, афоризми*. София, ИК „Кръгзор“, 2004. 204 с.
- [5] Банова, Мария, Стамена Димова. *Фразеологичен речник на българския език. А–Я (подбрано)*. София, Бан Мар, 2014. 310 с.
- [6] Вътов, Върбан. *Фразеологичен речник на българския език за ученици*. София, Скорпио, 2019. 606 с.

Литература / References

- Баранов 2008: Баранов, А. Н., Д. О. Добровольский. Аспекты теории фразеологии. Москва, Знак. (Baranov 2008: Baranov, A. N., D. O. Dobrovol'skij. Aspekty teorii frazeologii. Moskva, Znak.)
- Благоева, Колковска 2011: Благоева, Д., С. Колковска. Корпусният подход в българската лексикография – практика и перспективи. – В: Д. Благоева, С. Колковска (състав.). Съвременни методи и подходи в лексикографската практика. София, Авангард Прима, 7–45. (Blagoeva, Kolkovska 2011: Blagoeva, D., S. Kolkovska. Korpusniyat podhod v balgarskata leksikografia – praktika i perspektivi. – In: D. Blagoeva, S. Kolkovska (sastav.). Savremenni metodi i podhodi v leksikografskata praktika. Sofia, Avangard Prima, 7–45.)
- Благоева 2017: Благоева, Д. Проблеми на славянската тълковна неография. – В: Лексикология и лексикография славянских языков. Москва, Лексрус, 15–38. (Blagoeva 2017: Blagoeva, D. Problemi na slavyanskata talkovna neografia. – In: Leksikologija i leksikografija slavyanskikh jazykov. Moskva, Leksrus, 15–38.)
- Бояджиев 1969: Бояджиев, С. Проблеми на фразеологията в българската лексикология (Българското езикознание през периода 1944–1969). – Български език, XIX, 4–5, 384–388. (Boyadzhiev 1969: Boyadzhiev, S. Problemi na frazeologiyata v balgarskata leksikologia (Balgarskoto ezikoznanie prez perioda 1944–1969). – Balgarski ezik, XIX, 4–5, 384–388.)
- Виноградов 1977: Виноградов, В. В. Основные понятия русской фразеологии. – В: В. Виноградов. Избранные труды. Лексикология и лексикография. Москва, Наука, 140–161. (Vinogradov 1977: Vinogradov, V. V. Osnovnye ponjatija russoj frazeologii. – In: V. Vinogradov. Izbrannye trudy. Leksikologija i leksikografija. Moskva, Nauka, 140–161.)
- Вътов 1998: Вътов, В. Лексикология на българския език. Велико Търново, Абгар. (Vatov 1998: Vatov, V. Leksikologia na balgarskia ezik. Veliko Tarnovo, Abagar.)
- Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, Ст. Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, St. Balgarska leksikologia i frazeologia. T. 2. Balgarska frazeologia. Sofia, Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“.)
- Коева и др. 2015: Коева, Св., Д. Благоева, С. Колковска, Цв. Димитрова, И. Стоянова, Св. Лесева. Българският национален корпус в контекста на съвременната лингвистика. – Български език, 3, 102–119. (Koeva et al. 2015: Koeva, Sv., D. Blagoeva, S. Kolkovska, Tsv. Dimitrova, I. Stoyanova, Sv. Leseva. Balgarskiyat natsionalen korpus v konteksta na savremennata lingvistika. – Balgarski ezik, 3, 102–119.)
- Кювлиева 1986: Кювлиева, В. Устойчивите сравнения в българския език. София, Издателство на БАН. (Kyuvlieva 1986: Kyuvlieva, V. Ustoychivite sravnenia v balgarskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN.)
- Кювлиева 2001–2002: Кювлиева, В. Върбан Вътов. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, Слово, 2002. 535 с. – Български език, 2, 151–156. (Kyuvlieva 2001–2002: Kyuvlieva, V. Varban Vatov. Bibliyata v ezika ni. Rechnik na frazeologizmite s bibleyski proizvod. Veliko Tarnovo, Slovo, 2002. 535 s. – Balgarski ezik, 2, 151–156.)

- Мокиенко 1977: Мокиенко, В. М. К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. София, БАН, Т. I. 1974 (759 с.); Т. II. 1975 (779 с.). – Вопросы языкознания, 5, 155–159. (Mokienko 1977: Mokienko, V. M. K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, K. Cholakova. Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. Sofia, BAN, T. I. 1974 (759 s.); T. II. 1975 (779 s.). Voprosy jazykoznanija, 5, 155–159.)
- Недкова, Васунг 2015: Недкова, Е., А. Васунг. Сравнителен анализ на българската и хърватската фразеографска традиция. – В: Научни трудове на Русенския университет, LIV, серия 6.3, 40–44. (Nedkova, Vasung 2015: Nedkova, E., A. Vasung. Sravnitelnen analiz na balgarskata i harvatskata frazeografska traditsia. – In: Nauchni trudove na Rusenskia universitet, LIV, seria 6.3, 40–44.)
- Ничева, Спасова, Чолакова 1963: Ничева, К., С. Спасова, Кр. Чолакова. Някои въпроси във връзка с изработване на фразеологичен речник на българския език. – Български език, 4–5, 434–446. (Nicheva, Spasova, Cholakova 1963: Nicheva, K., S. Spasova, Kr. Cholakova. Nyakoi vaprosi vav vrazka s izrabotvane na frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. – Balgarski ezik, 4–5, 434–446.)
- Ничева, Спасова, Чолакова 1974: Ничева, К., С. Спасова, Кр. Чолакова. Основни теоретични въпроси за съставянето на Фразеологичен речник на българския език. – В: К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. I. София, Издателство на БАН, 1974, 11–36. (Nicheva, Spasova, Cholakova 1974: Nicheva, K., S. Spasova, Kr. Cholakova. Osnovni teoretichni vaprosi za sastavyaneto na Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. – In: K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Frazeologichen rechnik na balgarskia ezik. T. I. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 1974, 11–36.)
- Ничева 1976а: Ничева, К. Едноезични и двуезични фразеологични речници в славянската лексикография. – Български език, 6, 511–517. (Nicheva 1976a: Nicheva, K. Ednoezichni i dvuezichni frazeologichni rechnitsi v slavyanskata leksikografia. – Balgarski ezik, 6, 511–517.)
- Ничева 1976б: Ничева, К. Пръв българско-руски фразеологичен речник. – Език и литература, 1, 61–69. (Nicheva 1976b: Nicheva, K. Prav balgarsko-ruski frazeologichen rechnik. – Ezik i literatura, 1, 61–69.)
- Ничева, Влахов 1987: Ничева, К., С. Влахов. А. В. Кунин. Англо-русский фразеологический словарь. – Съпоставително езикознание, 1, 103–108. (Nicheva, Vlahov 1987: Nicheva, K., S. Vlahov. A. V. Kunin. Anglo-russkij frazeologicheskij slovar'. – Sapostavitelno ezikoznanie, 1, 103–108.)
- Пернишка 2000: Пернишка, Е. Фразеологичен речник. – В: Ст. Георгиев, Р., Русинов (състав.). Енциклопедия на съвременния български език. Велико Търново, ИПК „Св. Евтимий Патриарх Търновски“, 532. (Pernishka 2000: Pernishka, E. Frazeologichen rechnik. – In: St. Georgiev, R., Rusinov (sastav.). Entsiklopedia na savremennia balgarski ezik. Veliko Tarnovo, IPK “Sv. Evtimiy Patriarh Tarnovski”, 532.)
- Пернишка 2002–2003: Пернишка, Е. Върбан Ватов. Библията в езика ни. Речник на фразеологизмите с библейски произход. Велико Търново, Слово, 2002. 535 с. – Лексикографски преглед, 5–6, 50–56. (Pernishka 2002–2003: Pernishka, E. Varban Vatov. Bibliyata v ezika ni. Rechnik na frazeologizmite s bibleyski proizvod. Veliko Tarnovo, Slovo, 2002. 535 s. – Leksikografski pregled, 5–6, 50–56.)

- Спасова-Михайлова 1963: Спасова-Михайлова, С. Фразеологични варианти и фразеологични синоними в българския език. – В: Славистичен сборник. София, Издателство на БАН, 235–249. (Spasova-Mihaylova 1963: Spasova-Mihaylova, S. Frazеologichni varianti i frazeologichni sinonimi v balgarskia ezik. – In: Slavistichen sbornik. Sofia, Izdatelstvo na BAN, 235–249.)
- Тодорова 2016: Тодорова, М. Формализиран морфосинтактичен речник на глаголни фразеологизми в българския език. – Известия на Института за български език, XXIX, 207–243. (Todorova 2016: Todorova, M. Formaliziran morfosintaktichen rechnik na glagolni frazeologizmi v balgarskia ezik. – Izvestia na Instituta za balgarski ezik, XXIX, 207–243.)
- Умарходжаев 1983: Умарходжаев, М. Основы фразеографии. Ташкент, Издательство „Фан“ Узбекской ССР. (Umarhodzhaev 1983: Umarhodzhaev, M. Osnovy frazeografii. Tashkent, Izdatel'stvo "Fan" Uzbekskoj SSR.)
- Шклифов 1977: Шклифов, Б. Речник на костурския говор. – В: Българска диалектология, VIII, 201–328. (Shklifov 1977: Shklifov, B. Rechnik na kosturskia govor. – In: Balgarska dialektologia, VIII, 201–328.)
- Шклифов, Шклифова 2003: Шклифов, Б., Е. Шклифова. Български диалектни текстове от Егейска Македония. София, Академично издателство „Марин Дринов“. (Shklifov, Shklifova 2003: Shklifov, B., E. Shklifova. Balgarski dialektni tekstove ot Egeyska Makedonia. Sofia, Akademichno izdatelstvo "Marin Drinov".)
- Чолакова 1976: Чолакова, Кр. Някои основни теоретични въпроси при съставяне на фразеологичен речник. – Slavica Slovaca, 1, 86–89. (Cholakova 1976: Cholakova, K. Nyakoi osnovni teoretichni vaprosi pri sastavyane na frazeologichen rechnik. – Slavica Slovaca, 1, 86–89.)
- Чоролеева 2016: Чоролеева, М. Българската лексикография и класификацията на речниците. – В: Лексикографията в началото на XXI в. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 49–54. (Choroleeva 2016: Choroleeva, M. Balgarskata leksikografia i klasifikatsiyata na rechnitsite. – In: Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. Sofia, Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov", 49–54.)
- Čermák 1978: Čermák, F. Idiomatika, frazeologie a lexikografie. – Slovo a slovesnost, 1, 40–54.
- Čermák 1995: Čermák, F. Frazеografie. – In: F. Čermák, R. Blatná (eds.). Manuál lexikografie. Praha, H&H, 116–136.
- Čermák 2009: Čermák, F. (ed.). Slovník české frazeologie a idiomatiky. 1–4. Voznice, Leda.
- Koeva et al. 2016: Koeva, S., I. Stoyanova, M. Todorova, S. Leseva. Semi-automatic Compilation of the Dictionary of Bulgarian Multiword Expressions. – In: Proceedings of the GLOBALEX 2016 Workshop: Lexicographic Resources for Human Language Technology, Workshop at LREC 2016. Portorož, Slovenia, 86–95.

ЗА ФРАЗЕОЛОГИЧНИЯ ПАРАМЕТЪР В ДВУЕЗИЧНИТЕ РЕЧНИЦИ

Надежда Костова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
Българска академия на науките

kostova.n@ibl.bas.bg

ORCID iD: 0000-0002-8331-4229

В статията се разглежда лексикографското представяне на фразеологичните единици в двуезичните речници. Посочени са разликите в лексикографската обработка на фразеологизмите в двуезичната лексикография и двуезичната фразеография. Направени са изводи за реализацията на фразеологичния параметър в двуезичните речници.

Ключови думи: фразеология, двуезични речници, лексикографски параметри, двуезична лексикография, двуезична фразеография

ON THE PHRASEOLOGICAL PARAMETER IN BILINGUAL DICTIONARIES

Nadezhda Kostova

Institute for Bulgarian Language,
Bulgarian Academy of Sciences

kostova.n@ibl.bas.bg

ORCID iD: 0000-0002-8331-4229

The article examines the lexicographic representation of phraseological units in bilingual dictionaries. The differences in the lexicographic processing of phraseology in bilingual lexicography and bilingual phraseography are indicated. Conclusions are made about the realization of the phraseological parameter in the bilingual dictionaries.

Keywords: phraseology, bilingual dictionaries, lexicographic parameters, bilingual lexicography, bilingual phraseography

1. Въведение

Един от основните въпроси, по които трябва да се вземе решение при съставяне на речник, е какъв езиков материал следва да включва речникът. Отго-

ворът на този въпрос зависи от редица предварително зададени характеристики на речника, определяни като лексикографски параметри.¹

При подбора на езиков материал за речника се стига и до въпроса за фразеологията – да бъдат ли включвани фразеологични единици и къде в микроструктурата на речника да бъдат представяни те.

Насочваме вниманието си към лингвистичното конструиране на двуезичен речник с изходен език български. Обект на изследването са фразеологичните единици в двуезичните речници. Задачата ни е да проследим дали са включени в двуезичните речници и къде е тяхното място в речниковите статии. Освен преките наблюдения ще използваме направените досега проучвания за българската двуезична лексикография. Целта на изследването е да се определят особеностите на фразеологичния параметър в двуезичните речници. Тези особености лежат в основата на концепцията за представяне на фразеологията в подготвяния словник за българско-хърватски речник – речник, чиято липса е определена като бяло петно в двуезичната българско-славянска лексикография (Трифенова/Trifonova 2011: 122).

2. Фразеологичните единици в двуезичните (преводните) речници

Включването на фразеология в двуезичните речници е следствие от стремежа към пълнота на представянето на изразните средства в даден език, както и от липсата на съответните двуезични фразеологични речници. Именно това са мотивите например на авторката на четиритомния „Българско-словашки речник“ М. Кошкова целенасочено и системно да посочва фразеологичните единици и паремии, както и типичната лексикална съчетаемост на всяка заглавка, които отразяват националната специфика в употребата на думите и са показателни за установяването на симетрия или асиметрията между съответните езици. Речникът на М. Кошкова е голям и изчерпателен както по отношение на словника, така и откъм разгърнатата система от значения, за да бъде потвърждение на идеята на авторката, че „(о)сновната цел на всеки двуезичен неспециализиран речник се състои в описанието на лексикалната система на езика източник в цялото ѝ богатство и разнообразие и в съответното ѝ адекватно представяне със средствата на преводния език“ (Кошкова/Košková 2010: 176).

Включването на устойчиви словосъчетания и фразеологични единици в двуезичните речници е отбелязано от Кр. Чолакова, дългогодишен ръководител на Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за бъл-

¹ За същността на понятието лексикографски параметър вж. подробно Караулов/Karaulov 1981; Липовска/Lipovska 2009; Попова/Popova 2016а, 2016б; Благоева/Blagoeva 2017а, 2017б; Колев/Kolev 2017 и др.

гарски език и главен редактор на многотомния тълковен „Речник на българския език“. В обзорна статия за историята на българската лексикография тя пише: „Един двуезичен речник като справочно пособие дава обширна информация на читателя за чуждия език, за отделните лексикални единици и за техните семантични, стилистични, морфологични и синтактични възможности, за словосъчетанията и фразеологичните единици“ (Чолакова/Cholakova 1978: 178). В академичната българска лексикология също е обърнато внимание на подробното представяне на семантиката и употребата на думите в двуезичните речници: „Двуезичният речник трябва да представя достатъчно пълно семантичната структура и съчетаемостта на лексикалните единици, да подчертава асиметрията в двата езика, да характеризира етноспецифичното“ (Кримова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 81).

В своето изследване „Българската двуезична лексикография от Освобождението до края на XX век“ С. Павлова пише, че „съчетанията, фразите или специфичните изрази, в които се употребява заглавката, са вид лексико-семантична информация за думата“ (Павлова/Pavlova 2010: 218), за която няма точно установено място в речниковата статия на двуезичен речник поради различията в теоретичните схващания за същността на фразеологията и свързаните с тях класификации на фразеологичните единици. При анализа на двуезичните речници с български език С. Павлова стига до извода, че „през 70-те години на XX век вече се прилага и в двуезичната лексикография отделяне на зона на фразеологизирани съчетания“, като това лексикографско решение следва практиката от тълковните речници на българския език. Наблюденията на авторката сочат, че „(н)еустановеността на мястото за представяне на другите видове типични и устойчиви съчетания обаче продължава. Това се отнася и за чуждите двуезични лексикографии“ (Павлова/Pavlova 2010: 219).

Изследвайки руско-българските и българско-руските речници, А. Липовска установява, че през втората половина на XX век се утвърждава системата за представяне на фразеологизми и паремии в края на речниковата статия след специален знак (ромб), като към тях се дават точни или приблизителни преводни съответствия (Липовска/Lipovska 2009: 108).

Обособяването на фразеологична зона е отбелязано в теоретични изследвания, в които се предлага модел на речникова статия за двуезичен речник. Въз основа на дългогодишния си лексикографски опит С. Павлова описва всички задължителни и незадължителни компоненти и изработва инвариант на речниковата статия за двуезичен речник (Павлова/Pavlova 2010a, 2010b). Модел на речникова статия за двуезичен речник, създаден с използване на специализиран софтуер, е представен от учени от Института за български език (Коева и др./Koeva et al. 2009). Този модел е изключително подробен, понеже предвижда всички възможни елементи на речникови статии за различни части на речта. Компютърният модел има предимството да осигурява последователност на елементите в микроструктурата на двуезичния речник, както и да гарантира еднаквост на техническото им оформяне.

Наблюденията върху българско-чужди речници, издадени през ХХІ век, потвърждават изводите на С. Павлова и А. Липовска, че в българската двуезична лексикография е утвърден методът за обособяване на фразеологичен блок в речниковите статии. Фразеологичен блок в края на речниковите статии откриваме например в „Нов българско-немски речник“ на Х. Валтер и Д. Ендлер (Изток–Запад, 2015), „Българско-испански речник“ на Е. Ценкова (Наука и изкуство, 2006), „Българско-английски речник“ в два тома на Т. Атанасова и др. (Емас, 2004), „Универсален речник българско-английски“ (Понс, 2004). В четиритомния „Българско-словашки речник“ на М. Кошкова (Veda, 2004–2022) фразеологизми и паремии се дават към съответното значение на лексемата след специален знак.

От представените изследвания и наблюдения може да обобщим, че за фразеологичен параметър в общите двуезични речници следва да се говори при оформяне на специална фразеологична зона в речниковите статии, чието обособяване се сигнализира с определен графичен знак. Представянето на фразеологизмите като примери към отделни значения в речниковата статия всъщност е част от параметъра илюстративен материал.

3. Фразеологичните единици в едноезичните и двуезичните фразеологични речници

Разбира се, най-пълно обхващане на фразеологията е възможно в специални фразеологични речници. А. Липовска отбелязва като изключително лексикографско постижение създаването на „Българско-руски фразеологичен речник“ (1974) и „Руско-български фразеологичен речник“ (1980) (Липовска/Lipovska 2009: 108–109). Ст. Калдиева-Захариева обръща внимание на това, че „Българско-руски фразеологичен речник“ (1974) се появява едновременно с „Фразеологичен речник на българския език“ в два тома (1974–1975), а преди него са отпечатани „Немско-български фразеологичен речник“ (1958) и „Българско-немски фразеологичен речник“ (1968), подготвени от Ж. Николова-Гълъбова и К. Гълъбов. Посочени са и други двуезични фразеологични речници (с руски и с чешки), издадени преди публикуването на съответните едноезични фразеологични речници (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2002: 438). Тези факти потвърждават тезата за независимо развитие на едноезичната и двуезичната фразеография. Все пак според авторката идеалната ситуация е фразеологичният материал да бъде лексикографски обработен първо в рамките на отделния език.

Създаването на „Фразеологичен речник на българския език“ се предхожда от задълбочено теоретично разработване на отделни въпроси на фразеологията от авторките К. Ничева, С. Спасова-Михайлова и Кр. Чолакова. В предговора на речника е представена единна концепция за същността и обхвата на фразеологията, като е възприето т.нар. „тясно схващане“ за границите на

фразеологията. Според В. Радева дългогодишните изследвания на авторките на този речник „дават основание в славистиката да се признае наличие на българска фразеологична теория“ (Радева/Radeva 2017: 386). Основните теоретични въпроси са разгледани в книгата на К. Ничева „Българска фразеология“ (Ничева/Nicheva 1987). Авторката отбелязва специфичните особености на лексикографската обработка в двуезичните фразеологични речници и на първо място посочва, че поради практическата насоченост на тези речници в тях се включват и устойчиви изрази, които не са фразеологизми. Според нея е добре след специална бележка да се дава буквалният превод на фразеологизмите (Ничева/Nicheva 1987: 218).

Като възприема идеите на българската фразеографска школа и ги доразвива в своите изследвания, венец на които слага монографията „Българска фразеология“ (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013), Ст. Калдиева-Захариева подготвя солидна теоретична основа на „Румънско-български фразеологичен речник“ (1997), който изработва от позициите на тясното схващане за фразеологията. Авторката подробно анализира макро- и микроструктурата на двуезичните фразеологични речници, за да подбере най-подходящите параметри за своя речник. Според нея от изключителна важност е „точно и пълно представяне на семантиката на всяка превеждана фразеологична единица“, което „най-добре може да стане чрез тълкуване, чрез дефиниция за всяко отделно значение и нюанс“ (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2002: 448). Ст. Калдиева-Захариева убедително защитава тезата, че привеждането на илюстративен материал в двуезичните фразеологични речници не е необходимо (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2002: 449). Затова речниковата статия в „Румънско-българския фразеологичен речник“ се състои от три компонента: заглавка румънски фразеологизъм, тълкуване на значенията на български език и изреждане на всички български съответствия, които могат да бъдат различни за различните значения. След специални знаци се включват български фразеологизми, които са приблизителни семантични съответствия на заглавката, а също и нефразеологични словосъчетания. При необходимост значенията и българските съответствия се снабдяват със стилистични бележки. Като незадължителен компонент в края на речниковата статия в „Румънско-българския фразеологичен речник“ се посочва омоним или пароним на заглавката след предупреждение „Не е“. С това изчерпателно представяне на семантиката и системните връзки на заглавните единици „Румънско-български фразеологичен речник“ на Ст. Калдиева-Захариева се доближава в най-голяма степен до лексикографското представяне на заглавните единици в голям тълковен речник.

Относно границите на фразеологията Ст. Калдиева-Захариева стига до заключението, че „преводната фразеографска практика предпочита позициите на широкото схващане“ (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2002: 439). Освен авторите на двуезични речници към широкото схващане се придържат и учени, които се занимават със съпоставителни изследвания и теория на превода (Кал-

диева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 20). Ж. Кръстева също отбелязва, че „широкото схващане за фразеологията се споделя от повечето български автори на двуезични фразеологични речници поради практическите задачи и предназначение на лексикографския труд“ (Кръстева/Krasteva 2007: 243).

Средищна позиция между широкото и тясното схващане за същността на фразеологията е застъпена в „Речник на активната фразеология в българския и полския език“ (2022) с автори Д. Благоева, Св. Коева, В. Сосновски и М. Яскот. В него са включени както същински фразеологизми, така и фраземи с един образен компонент и устойчиви сравнения. Избраните единици са активни, т.е. установено е, че „се употребяват често в съвременната писмена и устна комуникация и значението им е познато на широк кръг от съвременните носители на българския и полския език“ (Благоева и др./Blagoeva et al. 2022: 7). Речникът се състои от българско-полска и полско-българска част, които не са огледални. Съпоставянето на фразеологизмите е представено нагледно в таблица с две колони. Речниковите статии съдържат по три лексикографски елемента: заглавна единица, нейното значение и илюстративен пример. При липса на съответен фразеологизъм вдясно се поставя специален знак вместо заглавка и се дава значението на фразеологизма от изходния език. Като други особености на лексикографската обработка в този труд може да се посочат използването на унифицирани модели за представяне на значението на фразеологизмите; посочването само на едно значение на фразеологичната единица, с което тя най-често се употребява; привеждането само на едно преводно съответствие, което е най-близко по смисъл и по структура до превежданата единица. Трябва да се отбележи, че по принцип последното е обичайна практика във фразеологичния блок на двуезичните речници.

В двуезичните фразеологични речници се прилагат различни решения за основните проблеми в двуезичната фразеография – избор на заглавка, подреждане на материала, разграничаване на значенията, привеждане на илюстративен материал. Ст. Калдиева-Захариева отбелязва два типа двуезични фразеологични речници: първият тип речници представляват списъци с фразеологизми, подредени под някоя от пълнозначните лексеми или в две колони, а вторият тип речници представят по-богата информация за фразеологизмите – разграничават се значенията, посочват се фразеологичните еквиваленти или нефразеологичните семантични съответствия, използват се стилистични бележки, прилага се илюстративен материал (Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2002: 440–441). Третият тип речници, само споменати от авторката, са идеографските – при тях материалът е подреден тематично. Такъв е „Руско-български тематичен речник на фразеологизмите“ (1994), изработен под ръководството на С. Влахов. Двуезичните фразеологични речници имат различна концепция, която сама по себе си има предимства и недостатъци, но при съставянето на някои речници се наблюдават редица лексикографски слабости (вж. Павлова/Pavlova 2007).

4. За различните методи на двуезичната лексикография и двуезичната фразеология

Лексикографските методи и решения в двуезичната фразеология се различават доста от тези при разработването на общи двуезични речници. В двуезичните речници, които по същността си са преводни, заглавките са лексеми, а фразеологизмите се представят или като примери, или в обособен блок в края на речниковата статия. Тълкуване на фразеологизмите, разграничаване на значения и посочване на примери са елементи, които са неприложими за общите двуезични речници. Както беше отбелязано по-горе, в общата двуезична лексикография се е наложила практиката да се посочва само един фразеологичен преводен еквивалент.

Фразеологичните речници – едоезичните и голяма част от двуезичните – са по своята същност тълковни речници. В тях заглавките са фразеологични единици, чието значение се разкрива чрез лексикографска дефиниция, а употребата им се илюстрира с примери. Важен елемент на речниковата статия е наличието на зона за посочване на синонимни фразеологични единици.

Следователно може да обобщим, че в специалните речници, каквито са фразеологичните речници, не може да се говори за фразеологичен параметър.

Отбелязваме разликите в лексикографските подходи в двуезичната фразеология и общата двуезична лексикография и насочваме вниманието си към лексикографската обработка на фразеологизмите в двуезичната лексикография.

5. Лексикографски проблеми при представянето на фразеология в общите двуезични речници

Изследвайки лексикографската практика по отношение на представяне на устойчивите словосъчетания в общите двуезични речници, Ж. Кръстева формулира следните важни въпроси, които трябва да намерят отговор при конструирането на такъв тип лексикографски трудове: кои устойчиви съчетания да бъдат включени, къде в речниковата статия да бъдат описани, как да бъдат представени, какъв да бъде редът на представянето им (Кръстева/Krasteva 2007: 249). Според авторката един от най-трудните въпроси е в статията на коя от влизашите в състава им лексикални единици да бъдат представени устойчивите изрази – при първата, при първата пълнозначна или при всички пълнозначни.

С очертаните проблеми се сблъскват по принцип всички лексикографи, разработващи общ двуезичен речник. Тези проблеми бяха обсъдени при планирането на словник за бъдещ българско-хърватски речник, върху който се работи от 2022 г. в Института за български език в рамките на Националната научна програма „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“. Концепцията, която се дооформи по време на конкретната работа по словника, предвижда представяне на фразеологията в специален фразеологичен блок в края на реч-

никовата статия. В такъв блок по правило в българската лексикография се представя фразеологията и в едноезичните тълковни речници – еднотомни или многотомни, като „Речник на съвременния български книжовен език“ (1954–1959) и „Речник на българския език“ (1977–). Разликата е, че в тълковните речници срещу фразеологизма се посочва значението му, а в двуезичните речници – преводният му еквивалент, т.е. в тълковните речници заглавните думи и фразеологизмите се представят със значенията си, докато в двуезичните речници – с преводните еквиваленти.

6. Фразеологичният параметър в подготвияния словник за българско-хърватски речник

Дали да бъде застъпен фразеологичният параметър в конкретен речник, се обмисля при лексикографското проектиране на лексикографския труд. Такъв параметър е заложен за бъдещия българско-хърватски речник и неговите особености са уточнени при изработването на българския словник. Възприето е широкото схващане за фразеологията, като е преценено, че такъв подход при трактовката на фразеологията е най-подходящ с оглед на целите на речника.

Фразеологичният блок в края на речниковата статия в бъдещия българско-хърватски речник може да съдържа три групи устойчиви изрази: граматични, номинативни и експресивни. Същите три групи (но в друга последователност) съдържа фразеологичният блок в многотомния тълковен „Речник на българския език“, разработван в Секцията за българска лексикология и лексикография към Института за български език на БАН.

Подготвияният словник за българско-хърватски речник съдържа всички елементи на речниковата статия без преводните еквиваленти. Според възприетия в него подход граматичните изрази с функция на съюзи и частици (*макар че, без да, даже да, като че ли, дано да, така че, тъй като, все пак, едва ли*) се представят в речниковата статия за първия компонент, а номинативните и експресивните изрази се включват в речниковата статия за първата пълнозначна дума в изказа. Съставът на групите с номинативни и експресивни съчетания се различава съществено от този на съответните групи в многотомния тълковен „Речник на българския език“, което се обуславя от типа, целите и предназначението на речника.

В групата на номинативните изрази в словника на бъдещия българско-хърватски речник се включват географски имена (*Балкански полуостров, Стара планина, Бяло море*), сложни названия и термини (*морско свинче, адамова ябълка*), глаголни изрази (*бера ядове, вдигам котва, възлагам надежди, давам под съд, искам ръката, отдавам чест*), изрази, които функционират като вметнати (*общо взето, между другото, с други думи, в края на краищата, в крайна сметка, без съмнение*), адвербиални изрази (*веднъж завинаги, без малко, на едро, на гладно*), поздравя, пожелания и други формули (*Добър ден! Лека нощ! На добър час!*

Приятен апетит! Горе ръцете! Чукай на дърво!), предложни и съюзни изрази, съдържащи пълнозначна дума (*с оглед на, по отношение на, независимо от, при условие че, с цел да, независимо че*), изрази с полуслято изписване (*един-единствен, лека-полека*).

Експресивни изрази са същинските фразеологизми (*стискам зъби, къса ми се сърцето, на бърза ръка, посред бял ден, от дъжд на вятър, куцо и сакато, вятър работа, карай да върви, няма го майстора, здраве му кажи*), фраземи (*мечешка услуга, бели кахъри*), устойчиви сравнения (*бял като сняг, гладен като вълк*), пословици и поговорки (*сговорна дружина планина повдига, бели пари за черни дни, гладна мечка хоро не играе*), изрази с полуслято изписване (*иди-дойди, кажи-речи, речено-сторено, врели-некипели, вир-вода, правя-струвам, въртя-суча, пиян-заян, взел-дал*).

При пълнозначните думи е възможно да се оформят две групи устойчиви съчетания. Така например при заглавката *бърз* в първата група са представени номинативните изрази *бърз влак, Бърза помощ, бърза поща*, а във втората – експресивните изрази *бърз като вятър, бързата кучка слепи ги ражда, бързата работа срам за майстора, на бърза ръка*; при заглавката *бял* в първата група са включени съчетанията *бели нощи, Белият дом, бял дроб, бял стих, бяла лисица, бяла мечка, бяла смърт, бяла техника, бяло месо, бяло петно*, а във втората – *бели пари за черни дни, бял като сняг, на бялото казвам черно, посред бял ден*. Според приетия принцип за представяне на устойчивите изрази при първата пълнозначна дума в техния състав фразеологизмът *вдигам бяло знаме* се включва в речниковата статия на глагола *вдигам, виждам бял свят* – при заглавката *виждам, вятър го вее на бял кон* – при *вятър, черно на бяло* – при *черен*, и т.н. Този принцип на представяне има за цел да се избегне повторението на фразеологизма при всеки компонент и така да се намали обемът на речника, който е замислен първоначално като печатно издание. Ако се пристъпи към трансформиране на речника в електронен, лесно би могло да се постигне (чрез препратки или копиране) пълно представяне на устойчивите съчетания в речниковите статии за всеки от компонентите в състава им.

Заради възприетия принцип на представяне в словника за българско-хърватски речник с най-голям фразеологичен блок се оказват някои глаголи като *имам* (*имам бръмбари в главата си, имам вземане-даване с някого, имам голяма уста, имам две леви ръце, имам едно на ум, имам заешко сърце, имам златно сърце, имам лека ръка, имам набито око, имам на ум, имам на сърце, имам нещо общо с някого, имам обица на ухото, имам остър език, имам представа, имам последната дума, имам предвид, имам пръст в нещо и др.*), *давам* (*давам аванси, давам газ, давам гръб, давам дума, давам думата, давам живот, давам зелена светлина, давам си вид, давам си душата, давам си от залъка, давам си сметка, давам тон, давам ход, дай боже, да не дава господ, не давам пет пари, не дай си боже*) и др. Многобройните фразеологизми с глагола *съм* са посочени в различни речникови статии по словоредни причини. Както отбелязва Ст. Калдиева-Захариева, в Показалеца на „Фразеологичния речник на българския език“

глаголът *съм* е представен само с шест фразеологични единици. Основният въпрос според нея е теоретичен: дали глаголът може да се разглежда като съставен елемент на фразеологичната единица, или като външен компонент за единицата. Авторката подробно анализира функциите и семантиката на глаголите *съм* и *имам* в структурата на фразеологизмите и за глагола *съм* убедително доказва, че той не може да се разглежда като факултативен елемент (вж. Калдиева-Захариева/Kaldieva-Zaharieva 2013: 149–167).

Главната особеност на фразеологичния параметър е тази, че той не се реализира при всяка речникова статия. Това важи и за словника за българско-хърватски речник, за който е заложено изискване да се включват реално употребими в съвременния български език фразеологизми, паремии и устойчиви съчетания.

Особен случай на реализация на фразеологичния параметър е налице при речникови статии за устойчиви изрази с единична съчетаемост, които обикновено имат номинативна функция. За тях бе избран следният начин за представяне:

високòден, на, но, ни *adj.*: ~на година translation.

средизèмен, на, но, ни *adj.*: Средиземно море translation.

мàла *invar.*: Мала Азия translation.

бѣдни *invar.*: Бѣдни вечер translation.

Фразеологичният параметър се реализира по различен начин. В много от речниковите статии фразеологичната зона допълва семантичната зона и разкрива пълната картина на употребата на дадена дума, например при заглавката *бълха – бълха го ухапала, заради бълхата изгарям юргана*, при глагола *бягам – бягам като дявол от тамян, бягам от късмета си*, при наречието *горе – горе главата, горе-долу, горе ръцете, от горе до долу*. Посочените устойчиви изрази имат висока честота на употреба. Това са само малка част от примерите за речникови статии, при които фразеологичният параметър има допълваща функция.

При други речникови статии фразеологичната зона е доминираща, тъй като съдържа повече информация. Например при прилагателното име *брюкселски* не са посочени примери за съчетаемостта му, макар че такива може свободно да се конструират (*брюкселски улици, брюкселска конференция*), но във фразеологичния блок са включени устойчивите съчетания *брюкселско зеле, брюкселска дантела*, които са с висока честота на употреба. Доминираща фразеологична зона имаме и при *адамов* (*адамова ябълка*), *ахилесов* (*ахилесово сухожилие, ахилесова пета*), *арабски* (*арабски цифри, арабски кон, Арабски полуостров*), *индийски* (*индийско орехче, Индийски океан, индийска нишка*), *йенски* (*йенско стъкло*), *двуглав* (*двуглав мускул, двуглав орел*), *гасен* (*гасена вар*) и др. При речникови статии с доминиращ фразеологичен параметър устойчивите изрази, обикновено с номинативна функция, имат много по-голяма честота на употреба от свободните съчетания със заглавната дума. Именно участието в такива устойчиви словосъчетания е причина съответната дума да бъде включена като заглавка в словника на двуезичен речник.

Реализацията на фразеологичния параметър оказва влияние върху други параметри на речника, особено върху параметрите обем и състав на словника. Проектирането на българско-хърватския речник като еднотомен ограничава и трите лексикографски параметъра. По отношение на фразеологичния параметър не се допуска включване на диалектни и остарели фразеологизми и устойчиви изрази, както и на такива, които не се употребяват активно. Намаляването на броя на единиците във фразеологичния блок води до по-малък обем на речника.

Както функционирането в устойчиви словосъчетания, така и участието на думата в идиоми мотивира нейното включване като заглавка в двуезичен речник. Например турцизмът *акъл* се среща в разговорната реч най-вече в състава на глаголни израз *давам акъл* и на фразеологизми като *акъл на заем не искам*, *акълът ми не го побира*, *вземам акъла на някого*, *водя се по акъла на някого*, *дойде ми на акъла*, *излезе ми от акъла*, *изкарах си акъла*, *имах ли акъл*, *на един акъл съм с някого*, *не ми излиза от акъла*, *опитай си акъла*, *с всичкия си акъл*, *сече му акълът*, *чавка му изпила акъла* и др. В разработвания словник при *акъл* се включват само първите два фразеологизма, а останалите се представят в речниковата статия на съответната първа пълнозначна дума в състава на фразеологичната единица.

Думата *парà* също се използва най-често в глаголни изрази като *имам/нямам пари*, *давам/вземам пари*, в паремните *бели пари за черни дни*, *парата върти света* и във фразеологизмите *изкарвам луди пари*, *играя си с пари*, *нямам пукната пара*, *пет пари не давам* и др. Остарялата дума *грош* остава в съвременния български език в състава на фразеологизми като *до грош*, *през куп за грош*, *не давам пукнат грош*, *не струва пукнат грош*. Известно е, че остарели думи се запазват като компоненти на фразеологични единици: „Някои остарели думи са останали във фразеологията, функционират като компоненти на фразеологични съчетания“ (Крумова-Цветкова и др./Krumova-Tsvetkova et al. 2013: 113). Активното използване на фразеологизми с такива компоненти е причина за включване на тези думи като заглавки в двуезични речници, т.е. реализацията на фразеологичния параметър е пряко свързана с увеличаването на словника на речника.

7. Заключение

В заключение може да обобщим направените наблюдения за реализацията на фразеологичния параметър в общите двуезични речници, като още веднъж подчертаваме, че за фразеологичен параметър говорим при оформяне на специален блок за фразеология в речниковите статии. Следователно по отношение на фразеологичния параметър има два вида речници – със или без прилагане на този параметър.

Основната характеристика на фразеологичния параметър, който се предвижда при лексикографското конструиране на речника, е неговата незадължи-

телност – в едни речникови статии той се реализира, в други – не. По своята роля в речниковата статия фразеологичният параметър може да бъде доминиращ или допълващ, т.е. във фразеологичния блок може да се съдържа повече или по-малко информация, отколкото в семантичната зона на речниковата статия.

Направените изводи за фразеологичния параметър са валидни за всички двуезични речници, въпреки че в статията са използвани примери от словника за българско-хърватски речник. Както е добре известно, изработването на всеки нов речник се опира на лексикографската практика и утвърдените методи за представяне на езиковите единици в речниците. Лексикографската концепция за българско-хърватския речник съдържа редица детайли, които надграждат приложените похвати в двуезичните речници, като обогатяват и доусъвършенстват лексикографската обработка на езиковия материал в двуезичния речник.

Благодарности

Публикацията е подготвена с финансовата подкрепа на МОН по ННП „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина“.

Литература / References

- Благоева 2017а: Благоева, Д. Проблеми на славянската тълковна неография. – В: Лексикология и лексикография славянских языков. Москва, Лексрус, 15–38. (Blagoeva 2017a: Blagoeva, D. Problemi na slavyanskata talkovna neografia. – In: Leksikologija i leksikografija slavyanskih jazykov. Moskva, Leksrus, 15–38.)
- Благоева 2017б: Благоева, Д. Семантизация на неологизмите в съвременната славянска двуезична неография – подходи и решения. – In: B. Niševa, K. Skwarska, D. Blažek (eds.). Moderní slovanská lexikografie. Praha, Slovanský ústav AV ČR, 44, 171–183. (Blagoeva 2017b: Blagoeva, D. Semantizatsia na neologizmite v savremennata slavyanska dvuezichna neografia – podhodi i reshenia. – In: B. Niševa, K. Skwarska, D. Blažek (eds.). Moderní slovanská lexikografie. Praha, Slovanský ústav AV ČR, 171–183.)
- Благоева и др. 2022: Благоева, Д., Св. Коева, В. Сосновски, М. Яскот. Речник на активната фразеология в българския и полския език. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. (Blagoeva et al. 2022: Blagoeva, D., Sv. Koeva, W. Sosnowski, M. Jaskot. Rechnik na aktivnata frazeologia v balgarskia i polskia ezik. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”.)
- Калдиева-Захариева 2002: Калдиева-Захариева, С. За някои проблеми на двуезичната фразеология. – В: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 438–454. (Kaldieva-Zaharieva 2002: Kaldieva-Zaharieva, S. Za nyakoi problemi na dvuezichnata frazeografia. – In: Problemi na balgarskata leksikologia, frazeologia i leksikografia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 438–454.)
- Калдиева-Захариева 2013: Калдиева-Захариева, С. Българска лексикология и фразеология. Т. 2. Българска фразеология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Kaldieva-Zaharieva 2013: Kaldieva-Zaharieva, S. Balgarska leksikologia i frazeologia. T. 2. Balgarska frazeologia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)

- Караулов 1981: Караулов, Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. Москва, Наука. (Karaulov 1981: Karaulov, Yu. N. Lingvisticheskoe konstruirovanie i tezaurus literaturnogo yazyka. Moskva, Nauka.)
- Коева и др. 2009: Коева, Св., Д. Благоева, С. Колковска, Б. Станков. LexIt – уеббазирана система за създаване на речници. – В: 70 години българска академична лексикография. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 297–309. (Koeva et al. 2009: Koeva, Sv., D. Blagoeva, S. Kolkovska, B. Stankov. LexIt – uebbazirana sistema za sazdavane na rechnitsi. – In: 70 godini balgarska akademichna leksikografia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”, 297–309.)
- Колев 2017: Колев, Д. Лексикографска параметризация в двуезичната лексикография. – В: Нестор Марков и неговият принос в лексикографията и образованието. София, Стилует, 161–165. (Kolev 2017: Kolev, D. Leksikografiska parametrizatsia v dvuezichnata leksikografia. – In: Nestor Markov i negoviyat prinos v leksikografiyata i obrazovaniето. Sofia, Stiluet, 161–165.)
- Кошкова 2010: Кошкова, М. Лексикалната съчетаемост в двуезичен речник (върху материал от български и словашки език). – В: Лексикографията в европейското културно пространство. Велико Търново, ИК „Знак’94“, 175–184. (Kořková 2010: Kořková, M. Leksikalnata sachetaemost v dvuezichen rechnik (varhu material ot balgarski i slovashki ezik). – In: Leksikografiyata v evropeyskoto kulturno prostranstvo. Veliko Tarnovo, IK “Znak’94”, 175–184.)
- Крумова-Цветкова и др. 2013: Крумова-Цветкова, Л., Е. Пернишка, Д. Благоева, С. Колковска, М. Божилова. Българска лексикология и фразеология. Т. 1. Българска лексикология. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. (Krumova-Tsvetkova et al. 2013: Krumova-Tsvetkova, L., E. Pernishka, D. Blagoeva, S. Kolkovska, M. Bozhilova. Balgarska leksikologia i frazeologia. T. 1. Balgarska leksikologia. Sofia, Akademichno izdatelstvo “Prof. Marin Drinov”.)
- Кръстева 2007: Кръстева, Ж. За устойчивите словосъчетания и представянето им в двуезичната лексикографска практика. – В: Лексикографията и лексикологията в съвременния свят. Велико Търново, ИК „Знак’94“, 241–250. (Krasteva 2007: Krasteva, Zh. Za ustoychivite slovosachetania i predstavyaneto im v dvuezichnata leksikografiska praktika. – In: Leksikografiyata i leksikologiyata v savremennia svyat. Veliko Tarnovo, IK “Znak’94”, 241–250.)
- Липовска 2009: Липовска, А. Русско-болгарская лексикография: традиции и тенденции развития. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Lipovska 2009: Lipovska, A. Russko-bolgarskaja leksikografija: tradicii i tendencii razvitija. Sofia, Universitetsko izdatelstvo “Sv. Kliment Ohridski”.)
- Ничева 1987: Ничева, К. Българска фразеология. София, Наука и изкуство. (Nicheva 1987: Nicheva, K. Balgarska frazeologia. Sofia, Nauka i izkustvo.)
- Павлова 2007: Павлова, С. За един нов тип речници в българската двуезична лексикография. – В: Лексикографията и лексикологията в съвременния свят. Велико Търново, ИК „Знак’94“, 260–266. (Pavlova 2007: Pavlova, S. Za edin nov tip rechnitsi v balgarskata dvuezichna leksikografia. – In: Leksikografiyata i leksikologiyata v savremennia svyat. Veliko Tarnovo, IK “Znak’94”, 260–266.)
- Павлова 2010а: Павлова, С. Българската двуезична лексикография от Освобождението до края на XX век. София, Емас. (Pavlova 2010a: Pavlova, S. Balgarskata dvuezichna leksikografia ot Osvobozhdenieto do kraya na XX vek. Sofia, Emas.)

- Павлова 2010б: Павлова, С. Речниковата статия в двуезичен речник. – В: Лексикографията в европейското културно пространство. Велико Търново, ИК „Знак’94“, 185–196. (Pavlova 2010b: Pavlova, S. Rechnikovata statia v dvuezichen rechnik. – In: Leksikografiyata v evropeyskoto kulturno prostranstvo. Veliko Tarnovo, IK “Znak’94”, 185–196.)
- Попова 2016а: Попова М. Терминографски параметри. – В: За словото – нови търсения и подходи. Юбилеен сборник в чест на чл.-кор. проф. д.ф.н. Е. Пернишка. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 213–221. (Popova 2016a: Popova M. Terminografski parametri. – In: Za slovoto – novi tarseniya i podhodi. Yubileen sbornik v chest na chl.-kor. prof. d.f.n. E. Pernishka. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 213–221.)
- Попова 2016б: Попова, М. За някои видове терминографски параметри. – В: Лексикографията в началото на XXI в. София, Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 70–78. (Popova 2016b: Popova, M. Za nyakoi vidove terminografski parametri. – In: Leksikografiyata v nachaloto na XXI v. Sofia, Izdatelstvo na BAN “Prof. Marin Drinov”, 70–78.)
- Радева 2017: Радева, В. Българска лексикология и лексикография. София, Изток–Запад. (Radeva 2017: Radeva, V. Balgarska leksikologia i leksikografia. Sofia, Iztok–Zapad.)
- Трифоновна 2011: Трифоновна, Й. Славянско-българската двуезична лексикография с оглед на използването ѝ в е-речниците. – В: Съвременни методи и подходи в лексикографската практика. София, Авангард Прима, 116–141. (Trifonova 2011: Trifonova, Y. Slavyansko-balgarskata dvuezichna leksikografia s ogled na izpolzvaneto i v e-rechnitsite. – In: Savremenni metodi i podhodi v leksikografskata praktika. Sofia, Avangard Prima, 116–141.)
- Чолакова 1978: Чолакова, Кр. Българската лексикография в миналото и днес. – В: Въпроси на българската лексикология. София, Народна просвета, 159–179. (Cholakova 1978: Cholakova, Kr. Balgarskata leksikografia v minaloto i dnes. – In: Vaprosi na balgarskata leksikologia. Sofia, Narodna prosveta, 159–179.)

ФРАЗЕОЛОГИЧНИ СТУДИИ

Българска
Първо издание

Съставител и редактор *Сия Колковска*
Художник на корицата *София Попйорданова*
Графичен дизайнер *Ваня Кривокапова*

Формат 70×100/16
Печатни коли 10

Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев“, бл. 5

www.press.bas.bg

ISBN 978-619-245-400-5 (print)
ISBN 978-619-245-401-2 (e-book)

Сборникът включва фразеологични изследвания на автори от различни научни центрове в България и Полша. Разгледани са проблеми, свързани с междуетиковата безеквивалентност във фразеологията, формообразуването на фразеологизмите, функционирането на фразеологичните единици в медийния дискурс и в интернет комуникацията, както и с лексикографското отразяване на фразеологизмите. Включените в сборника студии внасят нови щрихи в проучването на българската и полската фразеология в едноезиков и съпоставителен план.

ПЕЧАТНО ИЗДАНИЕ:

9

ЕЛЕКТРОННО ИЗДАНИЕ:

9

Цена: 17 лв.